"श्रीमत्कार्तिशुक्लगा तिथिवरा चैकादशी द्वादशी तस्या गोरजलग्नके वधुवरौ साक्षाज्जगत्त्रायकौ। श्रीकृष्णस्तुलसीविवाहमकरोत्तस्मिन् विवाहोत्सवे तौ देवौ भवतां सदा शुभकरौ लक्ष्मीकरौ मंगलम् ॥१॥"
इति तुलसीपूजाविधानम् ।

अथ धात्री (आमलकी) पूजनम्

तच्च आश्विनपौर्णमासीमारभ्य कार्तिकपूर्णिमापर्य्यन्तं कार्यम्। अशक्तौ तु अंतिमदिनत्रयं पूर्णिमायामामलक्येकादश्यां वा कर्त्तव्यम् । तत्र तावत् धात्रीसमीपे स्वासने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य ममाखिलपापक्षयपूर्वकधर्मार्थकाममोक्षसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं धात्रीमूले विष्णुपूजां धात्रीपूजां च करिष्ये। इति संकल्प्य गणेशं पूजयेत् । ततो वेदीमध्ये विष्णुप्रतिमां संस्थाप्य षोडशोपचारैः संपूज्य पुष्पपूजांते पुष्पाक्षतैरंगपूजां कुर्यात् तद्यथा— दामोदराय नमः पादौ पूजयामि ॥१॥ केशवाय नमः कटिं पूजयामि ॥२॥ नारायणाय नमः उदरं पूजयामि ॥४॥ श्रीधराय नमः बाहुद्वयं पूजयामि ॥५॥ गोविंदाय नमः मुखं पूजयामि ॥६॥ सहस्राक्षाय नमः नेत्रे पूजयामि ॥४॥ सर्वेश्वराय नमः ललाटं पूजयामि ॥८॥ विष्णवे नमः शिरः पूजयामि ॥९॥ त्रिविक्रमाय नमः सर्वाङ्गं पूजयामि ॥१०॥ ततो नमस्कारानंतरं विशेषार्घ्यं पुष्पश्रीफलसुवर्णसहितं दद्यात् । **तत्र मन्त्रः** । नमः सहस्रशीर्षाय सहस्राक्षाय ते नमः । नमस्ते सहस्रपदे पुरुषाय नमोऽस्तु ते ॥१॥ सहस्रनाम्ने देवेश प्रसीद त्वं ममाच्युत । अर्घ्यं गृहाण भगवन् सर्वकामप्रदो भव ॥२॥ ततः प्रार्थयेत् । भगवन् देवदवेश लोकनाथ जगत्पते । अक्षया संततिर्मेऽस्तु दामोदर नमोऽस्तुते ॥१॥ **ततो धात्रीपूजनम्** धात्र्यै नमः । इति नाममंत्रेण षोडशोपचारैः धात्रीं संपूज्य । गंधोत्तरमंगपूजा कार्या । विश्वरूपायै नमः पादौ पूजयामि ॥१॥ सुरूपायै० कटिं०॥२॥ अधि-

संभवायै० हृदयं० ॥३॥ लोकमात्रे० मुखं० ॥४॥ धात्र्यै नमः शिरः पूजयामि ॥५॥ एवं सम्पूजयेत् । ततोऽष्टदिक्षु अष्टौ दीपान् बलिं च धात्र्यै नमः इति दत्त्वा तथैव अष्टकृत्वः सूत्रेण वेष्टयित्वा अष्टौ प्रदक्षिणाः कृत्वा **षोडश नमस्कारांश्च कुर्यात्** । तद्यथा—शान्त्यै नमः ॥१॥ कान्त्यै नमः ॥२॥ मेधायै नमः ॥३॥ सुरूपायै नमः ॥४॥ प्रकृत्यै नमः ॥५॥ रमायै नमः ॥६॥ कमलायै नमः ॥७॥ इंदिरायै नमः ॥८॥ मायायै नमः ॥९॥ कल्याण्यै नमः ॥१०॥ कमनीयायै० ॥११॥ सावित्र्यै नमः ॥१२॥ जगद्धात्र्यै नमः ॥१३॥ गायत्र्यै नमः ॥१४॥ धृत्यै नमः ॥१५॥ अव्यक्तायै नमः ॥१६॥ ततः 'धात्रिदेवि नमस्तुभ्यं सर्वपापक्षयंकरि । वर्चस्वं कुरु मां देवि धनवंतं तथा कुरु ॥१॥ पुत्रान् पौत्रान् बलं प्रज्ञां देहि मे जगदीश्वरि । संवत्सरकृतं पापं दूरीकुरु ममाक्षये ॥२॥ **इति प्रार्थयेत्** । ततो धात्रीमूले सव्येनैव तर्पणं कुर्यात् । "पितापितामहाश्चान्ये अपुत्रा ये च गोत्रिणः । वृक्षयोनिगता ये च ये च कीटत्वमागताः ॥१॥ तिर्यग्योनिगता ये च ये च ब्रह्माण्डमध्यगाः । पिशाचत्वं गता ये च ये च प्रेतत्वमागताः ॥२॥ ते पिबन्तु मया दत्तं धात्रीमूलेऽक्षयं पयः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु धात्रीमूले निषेचनात्" ॥३॥ एवं तर्पणं कृत्वान्ते उद्यापनं कुर्यात् ॥ इति धात्रीपूजाप्रयोगः ॥

अथ अश्वत्थपूजनविधिः

आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम समस्तपापक्षयपूर्वकाभीष्टसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमश्वत्थपूजां करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिं स्मरेत् । ततः । "अश्वत्थाय वरेण्याय सर्वैश्वर्यप्रदायिने । अन्ततः शिवरूपाय वृक्षराजाय ते नमः ॥१॥" ॐअश्वत्थाय नमः **आवाहनम्** । मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यतो विष्णुरूपिणे । नमो दुःस्वप्ननाशाय सुस्वप्नफलदायिने ॥२॥ ॐअश्वत्थाय नमः **आस-**

नम् । अग्निगर्भः शमीगर्भो देवगर्भः प्रजापतिः । हिरण्यगर्भो भूगर्भो यज्ञगर्भ नमोस्तु ते ॥३॥ **इति पाद्यम्** । आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥४॥ **इत्यर्घ्यम्** । त्वं क्षीरफलकश्चैव शीतलश्च वनस्पते । त्वामाराध्य नरो विद्यादैहिकामुष्मिकं फलम् ॥५॥ **इत्याचमनीयम्** । चलद्दलाय वृक्षाय सर्वदाश्रितविष्णवे । बोधितत्त्वाय देवाय ह्यश्वत्थाय नमो नमः ॥६॥ **इति स्नानम्** । एकादशात्मरुद्रोऽसि वसूनां च शिरोमणिः । नारायणोसि देवानां वृक्षराजोऽसि पिप्पल ॥७॥ **इति वस्त्रम्** । क्षीरदस्त्वं च येनेह येन श्रास्त्वां निषेवते । सत्येन तेन वृक्षेंद्र मामपि श्रीनिषेवताम् ॥८॥ इति **यज्ञोपवीतमाचमनं** च ॥ श्रीखण्डं चंदनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपन सुरश्रेष्ठ गृहाण देवपिप्पल ॥९॥ **इति गंधम्** । यं दृष्ट्वा मुच्यते रोगैः स्पृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते । यदाश्रयाच्चिरंजीवी तमश्वत्थं नमाम्यहम् ॥१०॥ **इति पुष्पाणि** । वनस्पतिरसोद्भूतः सर्वौषधिविजृंभितः । आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥११॥ **इति धूपम्** । साज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश मम ज्ञानप्रदो भव ॥१२॥ **इति दीपम्** । नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु । ईप्सित च वरं देहि परत्रेह परां गतिम् ॥१३॥ इति **नैवेद्यम् आचमनीयं च** ॥ आयुः प्रजां धनं धान्यं सौभाग्यं सर्वसंपदम् । देहि देव महावृक्ष त्वामहं शरणं गतः ॥१४॥ **इति पूगीफलं तांबूलं च** । ऋग्यजुःसाममंत्रात्मा सर्व-रूपी परात्परः । अश्वत्थो वेदमूलोऽसावृषिभिः प्रोच्यते सदा ॥१५॥ इति दक्षिणा **ततः कर्पूरेण नीराजनम्** ॥ अश्वत्थ यस्मात्त्वयि वृक्षराज नारायणस्तिष्ठति सर्वकाले । अन्तः श्रुतस्त्वं सततं तरूणां धन्योऽसि चारिष्टविनाशकोऽसि ॥१६॥ **इति पुष्पांजलिम्** । यानि-कानि च पापानि जन्मांतरकृतानि च । तानि सर्वाणि नश्यंतु प्रदक्षिणपदे पदे ॥१७॥ **इति सप्तप्रदक्षिणाः** । एवं षोडशोपचारैः संपूज्य प्रणमेत् । इत्यश्वत्थपूजनम् ।

अथ गोत्रप्रवराध्यायी

कात्यायनगोत्रस्य कात्यायनविष्ण्वांगिरसेति त्रिप्रवरस्य १ गर्ग-गोत्रस्य गर्गगार्ग्यघृतकौशिकमांडव्याथर्ववैशम्पायनेति पञ्चप्रवरस्य २ पाराशरगोत्रस्य वशिष्ठशक्तिपराशरेति त्रिप्रवरस्य ३ कश्यपगोत्रस्य कश्यपासितदेवलेति त्रिप्रवरस्य ४ वत्सगोत्रस्य वत्सऔर्वच्यवनभार्गव-जामदग्न्येति पञ्चप्रवरस्य ५ बृहस्पतिगोत्रस्य बृहस्पतिकपिलपार्वणेति त्रिप्रवरस्य ६ अगस्तिगोत्रस्य अगस्तिजैमिनिदधीचेति त्रिप्रवरस्य ७ गोतमगोत्रस्य अङ्गिरावशिष्ठबार्हस्पत्येति त्रिप्रवरस्य ८ कानगोत्रस्य अश्वत्थदेवलदेवसेनेति त्रिप्रवरस्य ९ भारद्वाजगोत्रस्य भारद्वाजाङ्गिर-सबार्हस्पत्येति त्रिप्रवरस्य १० कौशिकगोत्रस्य कौशिकजामदग्न्या-यम्येति त्रिप्रवरस्य ११ विश्वामित्रगोत्रस्य विश्वामित्रमरीचिकौशिकेति त्रिप्र० १२ मिहिरासनगोत्रस्य मिहिरासनवशिष्ठऔर्वच्यवनजामदग्न्येति पञ्चप्र० १३ मिहिलगोत्रस्य मिहिलासितदेवलेति त्रिप्र० १४ आत्रेय-गोत्रस्य आत्रेयशातातपसांख्येति त्रिप्र० १५ वशिष्ठगोत्रस्य वशिष्ठ-वाशिष्ठशाक्तपाराशरच्यवनेति पञ्चप्र० १६ भार्गवगोत्रस्य भार्गव-च्यवनअनघ्यऔर्वजामदग्न्येति प्रञ्चप्र० १७ शांडिल्यगोत्रस्य शाडिल्या-सितदेवलेति त्रिप्र० १८ सांकृत्यगोत्रस्य सांकृत्यवशिष्ठव्याहरेति त्रिप्र० १९ कृष्णात्रिगोत्रस्य कृष्णात्रेयआप्लावनसारस्वतेति त्रिप्र० २० शौनकगोत्रस्य शौनकवशिष्ठपाराशरेति त्रिप्र० २१ हारीतगोत्रस्य हारीतदेवराजविश्वामित्रेति त्रि० २२ कौण्डिन्यगोत्रस्य कौण्डिन्य-अत्रिकौशिकेति त्रि० २३ आलाबुकगोत्रस्य सागरगौतमवशिष्ठेति त्रि० २४ विष्णुवृद्धिगोत्रस्य विष्णुवृद्धिकौत्सपुरुकुत्सदस्यवेति त्रिप्र० २५ उपमन्युगोत्रस्य उपमन्युकपिलविरुजेति त्रि० २६ कनवटगोत्रस्य कनव-टाश्वत्थदेवलेति त्रि० २७ कृष्णात्रसुगोत्रस्य सव्यव्ययनसारस्वतेति त्रि० २८ शिशिहरगोत्रस्य शिशिहर कौशिकजामदग्न्येतित्रि० २९ वैयाघ्र-

गोत्रस्य वैयाघ्रसांकृतिमांडव्येति त्रि० ३० शाकटायनगोत्रस्य शाकटायनांगिरसअलभयाथर्वणवैशम्पायनेति पञ्च० ३१ जमदग्निगोत्रस्य जमदग्निवशिष्ठऔर्वेति त्रि० ३२ कपिलगोत्रस्य कपिलकांचनविश्वामित्रेति त्रि० ३३ सावर्णगोत्रस्य सावर्णऔर्वच्यवनजामदग्न्यआप्लोनेति पञ्च० ३४ आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरसबार्हस्पत्यऔदुम्बरेति त्रि० ३५ मौनसगोत्रस्य मौनसवैतहव्ययवसेति त्रि० ३६ गौतमगोत्रस्य गौतमांगिरसौतथ्येति त्रिप्रवरस्य ३७ ॥ काश्यपगोत्रस्य काश्यपावत्सनैध्रुवेति त्रिप्रवरस्य ३८ इतिगोत्रप्रवराध्यायी ॥

कर्मकाण्डप्रदीपे--शान्तिप्रकरणम्

अथ सर्वसाधारणशान्तयः

गर्गः–दिनक्षये व्यतीपाते व्याघाते विष्टिवैधृतौ। शूले गण्डेऽतिगण्डे च परिघे यमघण्टके १ कालदण्डे मृत्युयोगे दग्धयोगे सुदारुणे। तस्मिन्गण्डदिने प्राप्ते प्रसूतिर्यदि जायते २ विचार्य्य तत्र दैवज्ञ शान्तिं कुर्य्याद्यथाविधि। यजनं देवतानां च ग्रहाणां चैव पूजनम् ३ दीपं शिवालये शक्त्या घृतेन परिदापयेत्। अभिषेकं शंकराय ह्यश्वत्थस्य प्रदक्षिणम् ४ आयुर्वृद्धिकरं जाप्यं सर्वारिष्टविनाशनम्। गुरुदैवतविप्राणां पूजनं गोत्रवर्द्धनम् ५ गाणपत्यं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युञ्जयं शुभम्। शान्तिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युञ्जयो भवेत् ६ मूले वा सार्प्पगण्डेषु कुर्य्यादेतानि यत्नतः ॥

अथ गोमुखप्रसवविधिः

स च गोमुखप्रसवो मूलादिशान्तिषु प्रथमं कार्य्यः। तदुक्तं प्रयोगपारिजाते—पित्ररिष्टे मात्रारिष्टे सुतारिष्टे तथैव च। प्रायश्चित्तं तथा कुर्य्यात्तत्तद्दोषस्य शान्तये ॥ पूषाश्विनी गुरुः सार्प्पं मघा चित्रेन्द्रमूलके। ऋक्षेष्वेतेषु जातस्य कुर्य्याद्गोजननं तथा ॥ जन्मर्क्षे वा त्रिजन्मर्क्षे शुभवारे शुभे दिने। कृत्वाभ्यङ्गादिकं पूर्वं गृहालङ्कारपूर्वकम् ॥ गोमयेनोपलिप्याऽथ गृहस्यैशानभागके। पङ्कजं कारयेच्चारु रजोभिः श्वेत-

वर्णकैः ॥ व्रीहींस्तत्र विनिक्षिप्य यथावित्तानुसारतः । नवशूर्पं तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् ॥ स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत् । प्राङ्मुखं तमवाक्पादं तिलगर्भगतं शिशुम् ॥ गोमुखं दर्शयित्वा तु पूर्वं जातं तु गोमुखात् । विष्णुर्योनीति सूक्तेन गव्येन स्नापयेच्छिशुम् ॥ गव्यमंगेषु मंत्रेण गवामङ्गेषु संस्पृशेत् । विष्णोः कर्मेति मंत्रेण गोप्रसूतं तु बालकम् ॥ आचार्यस्तु समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तदा । माता जघन्यभागस्था शिशुमादाय तं मुखात् ॥ ततः पित्रे तदा दद्यात्ततो मात्रे प्रदापयेत् । वस्त्रे स्थाप्य पिता तत्र पुत्रस्य मुखमीक्षयेत् ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिश्च संयुतम् । आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैरभिषिंचेत्ततः शिशुम् ॥ मूर्ध्नि चाघ्राय तं पुत्रं तन्मन्त्रेण तदा पिता । अङ्गादङ्गादिति मूर्ध्नि त्रिरवघ्राय तं शिशुम् ॥ पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः । दरिद्रायाथ विप्राय तां गामभ्यर्च्य दापयेत् ॥ गोवस्त्रस्वर्णधान्यानि दद्याद्दर्कादितः क्रमात् । यथाशक्ति धनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदा पिता ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशाखोक्तमार्गतः । उल्लेखनादिकं कृत्वा आज्यभागान्तमाचरेत् ॥ होमस्यैशानदिग्भागे धान्योपरि घटं शुभम् । पञ्चगव्यं घटे स्थाप्य गन्धादिभिरथार्चयेत् ॥ क्षीरद्रुमकषायैश्च पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् । वस्त्रयुग्मेन सञ्छाद्य तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत् । विष्णुं वरुणमभ्यर्च्य प्रतिमायां विधानतः । यत इन्द्रादिभिर्मंत्रैः कुम्भं स्पृष्ट्वाऽभिमंत्रयेत् ॥ दधिमध्वाज्यसंयुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः । आपोहिष्ठेति तिसृभिरप्सु मे सोम इत्यथ ॥ तद्विष्णोःपरमं पदमक्षिस्वामिति सूक्ततः । ऋग्भिराभिः प्रत्यृचं चाष्टाविंशतिसंख्यया ॥ अशक्तौ चाष्टसंख्यं वा दधिमध्वाज्यसंयुतम् । आदित्यादिग्रहाणां च होमं कुर्यात्समंत्रकम् ॥

अथ गोमुखप्रसवप्रयोगः

शुद्धदेशे शुभासने उपविश्याचम्य अर्घं संस्थाप्य गणेशं नमस्कृत्य सम्पूज्य **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येत्यादिना अमुकोऽहं अमुकराशेरस्य शिशोरमुकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये गोमुखप्रसवं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजाभ्युदयिकपुण्याहवाचनानि करिष्ये तथा आचार्यस्य पूजनपूर्वकं वरणं च करिष्ये इति संकल्प्य आचार्य्यवरणान्तं यथाविधि कुर्यात् तत आचार्य्यः श्वेताष्टदलपंकजमध्ये यथाशक्ति द्रोणादिप्रमाणव्रीहीन्निक्षिप्य तत्र नवीनं शूर्पं निधाय तस्मिन् रक्तवस्त्रं प्रसार्य्य तिलपूरितं कृत्वा तिलगर्भगतं शिशुं प्राङ्मस्तकं प्रत्यक्पादं कृत्वा सशूर्पं शिशुं रक्तसूत्रेणावेष्ट्य शिशुसमीपे

गोमुखमानीय शिशुना संयोज्य गोमुखात्प्रसवं भावयित्वा शिशुं विष्णुर्योनिमिति सूक्तेन **स्नापयेत् मंत्रः ॐविष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिꣳशतु आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भन्दधातु ते १ गर्भं धेहि सिनीवाली गर्भं धेहि सरस्वति गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ २ हिरण्मयोऽअरणी याभ्यां निर्म्मन्थतामश्विनावुभौ तत्ते गर्भं दधामहे दशमे मासि प्रसूतवे** ३ इति पञ्चगव्येनाभ्युक्ष्य गवामिति मंत्रेण **गोःसर्वाङ्गेषु स्पृशेत्**–ॐगवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिव मेस्यादिह लोके परत्र चेति ॥ तत आचार्यः **ॐविष्णो श्रेष्ठेन रूपेणास्यां वीर्य्येण नार्य्याङ्गवीन्याम् पुमांस पुत्रानाधेहि दशमे मासि प्रसूतवे** ॥ अनेन मंत्रेण प्रसूतं बालकमादाय गोजघनस्थायै मात्रे दद्यात् माता च बालकं गोमुखपर्य्यन्तमानीय पित्रे दद्यात् पिता च मात्रे दद्यात् माता च नववस्त्रे स्थापयेत् । ततः पिता नववस्त्रस्थितस्य **पुत्रस्य मुखं पश्येत्** आपोहिष्ठेति तिसृभिः पञ्चगव्येन शिशुमभिषिञ्चेत् ततश्च ॐ**अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम्** इतिमन्त्रेण मूर्ध्नि शिशुं त्रिरवघ्राय स्थापयेत् ततः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्राह्मणात्पुण्याहं वाचयित्वा तां गां दरिद्राय कुटुंबिने ब्राह्मणाय दद्यात् तत्र **संकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेरस्य बालकस्य अमुककालोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कृतैतद्गोमुखप्रसवकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां सवत्सां गां ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दत्त्वा दानप्रतिष्ठां च दद्यात् ततो ग्रहाणां प्रीतये प्रत्येकं गौवस्त्रसुवर्णादि च यथाशक्ति दत्त्वा भूयसीं च दद्यात् तत आचार्यो वेद्यां पञ्चभूसँस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य ब्रह्मोपवेशनादि पर्य्युक्षणान्तं कर्म्म कृत्वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य पाद्यादिभिः सम्पूज्य कलशद्वयं स्थापयेत् तत्रैकस्मिन्कलशे महीद्यौरित्यादिना यथाविधि ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाहयेत् द्वितीये महीद्यौरित्यादिभिः पञ्चरत्नपञ्चपल्लवादीन्निक्षिप्य पञ्चगव्यतिलक्षौद्र-

मशाखासर्षपान् विशेषद्रव्याणि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन सञ्छाद्य गन्धादिभिरभ्यर्च्य पूर्णपात्रोपरि ताम्रपात्रे देवतात्रयं स्थापयेत् तद्विष्णोरिति विष्णुप्रतिमां तत्त्वायामीति वरुणप्रतिमाम् अक्षिभ्यामिति यक्ष्महप्रतिमां स्थापयेत् तत्र विष्णुवरुणमन्त्रौ प्रसिद्धौ यक्ष्महमंत्रो लिख्यते **ॐअक्षिभ्यान्ते कर्णाभ्यान्नासिकाभ्याञ्चिबुकादधि यक्ष्म शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया विवृहामि ते ॥** इतिसंस्थाप्य एतन्त इति ॐभूर्भुवः स्वः विष्णुवरुणयक्ष्महणः इहागच्छन्त्विहतिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इति प्रतिष्ठाप्य अर्घं संस्थाप्य **पूजासंकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेरस्य बालकस्य अमुककालोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरसनाय कलशे सुवर्णप्रतिमासु विष्णुवरुणयक्ष्मघ्नां यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये **विष्णुध्यानम्**—प्रदक्षिणं दक्षिणाधः करादारभ्य नित्यशः । विष्णुः कौमोदकीपद्मशंखचक्रगदाधरः । **वरुणध्यानम्**—नागपाशधरो रक्तभूषणः पद्मिनीप्रियः । वरुणोंबुपतिः स्वर्णवर्णो मकरवाहनः ॥ **यक्ष्मघ्नो ध्यानम्**—क्षुत्क्षामाधोमुखो नग्नचारी काकसमस्वरः । यक्ष्मा चैवंविधः सृष्टो ब्रह्मणा तपसो निधिः ॥ इति ध्यात्वा पूर्वोक्तमन्त्रैरर्घ्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य कुम्भं स्पृशन्मत्रं पठेत् मन्त्रस्तु **ॐयत इन्द्र भयामहे ततो नोऽअभयं कृधि । मघवँश्छग्धि तवतन्नऽऊतीभिर्विद्विषो विमृधो जहि ॥** ततो मिलितैर्दधिमध्वाज्यैर्होमं प्रत्यृचं अष्टाविंशतिसंख्यया अष्टसंख्यया वा कुर्यात् तत्र **द्रव्यत्यागसंकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं शान्तिकर्म्मणा यक्षे तत्र प्राजापत्यादीनाज्येन विष्णुं वरुणं यक्ष्महणं आदित्यादिनवग्रहाँश्च दधिमध्वाज्यद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतं भूराद्याहुतीश्च यक्ष्ये इदं सम्पादितं दधिमध्वाज्यादिद्रव्यं मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु इति त्यागं विधाय आघाराज्यभागौ हुत्वा **प्रधानं जुहुयात्** तत्र मन्त्राः (तद्विष्णोरिति मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो विष्णुर्देवता अमुकसंख्यया होमे विनियोग) **ॐतद्विष्णोः परमं पदꣳसदा पश्यन्ति सूरयः दिवीव चक्षुराततम् स्वाहा ।** इदं विष्णवे

(आपोहिष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीपऋषिर्गायत्रीछन्द आपो देवता होमे विनियोगः) ॐआपोहिष्ठा० ॐयोवः० ॐतस्माऽअरं० (अप्सु सोम इति मेघातिथिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपो देवताः अमुकसंख्यया होमे विनियोगः) ॐअप्सु मे सोमोऽअब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा अग्निं च विश्वसम्भुवा स्वाहा। इदं वरुणाय (अक्षीभ्यामिति षण्णां वृंहायण ऋषिरनुष्टुप्छन्दो यक्ष्महा देवता अमुकसंख्यया होमे विनियोगः) ॐअक्षीभ्यां ते कर्णाभ्यान्नासिकाभ्याञ्चिबुकादधि यक्ष्मं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वया विवृहामि ते स्वाहा १ ॐग्रीवाभ्यस्ते उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्योऽनूक्यात् यक्ष्मं दोषण्यमंसाभ्यां विवृहामि ते स्वाहा २ ॐआन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि यक्ष्मं मतस्ताभ्यां यक्नः प्लाशिभ्यो विवृहामि ते स्वाहा ३ ॐऊरुभ्यां तेऽअष्ठीवद्भ्यां पार्ष्णिभ्यां प्रपदाभ्यां यक्ष्मन् श्रोणिभ्यां भाससाद्भ संसो विवृहामि ते स्वाहा ४ ॐमेहनाद्वनं करणाल्लोमभ्यस्ते नखेभ्यः यक्ष्मन्सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते स्वाहा ५ अङ्गादङ्गाल्लोम्नोलोम्नोजातं पर्व्वणिपर्व्वणि यक्ष्मन् सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते स्वाहा ६ इत्येतैः नवग्रहमंत्रैश्च दधिमध्वाज्यं हुत्वा कर्म्मशेषं समापयेत् ।। इति गोमुखप्रसवशान्तिः ।।

अथ मूलशान्तिविचारः

अथातः संप्रवक्ष्यामि मूलजातहिताय वै। मातापित्रोर्धनस्यापि कुलज्ञातिहिताय च १ त्यागो वा मूलजातानां स्यादष्टाब्दात्तु दर्शनम्। अभुक्तमूलजातानां परित्यागो विधीयते २ अदर्शनाद्वापि पितुः सोपि तिष्ठेत्समाष्टकम्। एवं दुहितरि प्रोक्तं मूलजायां फलं बुधैः ३ ग्रन्थान्तरे कन्यायाः फलमन्यथा पठ्यते यथा—न बाला हन्ति पितरं मूलर्क्षे मातरं तथा। मूलजा श्वशुरं हन्ति व्यालजा श्वशुराङ्गनाम् ४ माहेन्द्रजाग्रजं हन्ति देवरं तु द्विदैवजा। तत्र शान्तिः पुष्कला चेत्तर्हि दोषो न कश्चन ५ समाष्टके द्वादशाब्दे कुर्य्याच्छान्तिकमादरात्। मुख्यं कालं प्रवक्ष्यामि शान्तिहोमजपं ततः ५ जातस्य द्वादशाहे च जन्मर्क्षे वा शुभे दिने। यदैव शांतिकं कुर्य्यात्कर्म तत्र प्रचक्ष्महे ७ संस्कृते पुण्यदेशे तु मण्डपं कारयेद्बुधः। मंत्राभिमंत्रितैस्तोयैः प्रोक्षितायां क्षितौ ततः ८ तत्रोदकुम्भं सुश्लक्ष्णं रक्तं व्रणविवर्जितम्। सुवर्त्तुलं च निर्णिक्तं कार्य्येन्निर्म्मलाम्भसा ९ वस्त्रावगुण्ठितं कुर्य्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा। कूर्चहेमसमायुक्तं चूत-

पल्लवशोभितम् । १० स्वस्तिकोपरि विन्यस्य सक्षीरद्रुमपल्लवम् । द्रोणव्रीहींश्च निक्षिप्य चैशाने च निधापयेत् ११ पञ्चरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितम् । अर्चितं गन्धपुष्पौघैः श्रीरुद्रं च पृथग्जपेत् १२ षडङ्गसहितं शान्त्यै जपेद्वै रुद्रसंख्यया । बह्वृचं रुद्रसूक्तैर्वा छन्दोगं रुद्रसामभिः १३ एकादशाष्टत्रिद्व्येकसंख्यया शक्तितो जपेत् । तत्राप्रतिरथं सूक्तं शतरुद्रानुवाककम् १४ रुद्रानुवाकं च तथा रक्षोघ्नं च जपन्स्पृशेत् । त्र्यम्बकं जपेत्सूक्तमष्टोत्तरसहस्रकम् १५ एकवारं तथा वापि पावमानीः पृथक् जपेत् । अपस्य पञ्च कुम्भाः स्युर्द्वयं वा तदलाभतः १६ श्रीरुद्रस्यैककुम्भश्चसर्वसूक्तानि तत्र तु । तथान्यं च शुभं कुम्भं पूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युतम् १७ चतुः प्रस्रवणं कुर्यात्पञ्चवक्त्रं तु तद्भवेत् [अत्रायं सम्प्रदायः आद्यपक्षे षट्कुम्भाः एको रुद्रस्य तस्मिन् शतरुद्रीसूक्तचतुष्टयविधिः मध्ये त्र्यंबकमन्त्रपावमानीजपः एवं पञ्चकुम्भाशक्तौ चतुः प्रस्रवणमेकं द्वितीय रुद्रकुम्भमादाय चतुः प्रस्रवणमेव पञ्चकुम्भस्थाने कृत्वा एवं पञ्चवक्त्रं भवेत् ।] गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात् । राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् १८ कुम्भस्य नैर्ऋते देशे होमवेदीं प्रकल्पयेत् । गोमयालेपिते देशे कुर्यात्स्थंडिलमुत्तमम् १९ कृत्वाग्निमुखपर्यन्तमुल्लेखादि स्वशक्तितः । पूर्णपात्रविधानान्तं कृत्वा पूजां समारभेत् २० नक्षत्रदेवतारूपं सुवर्णेन प्रयत्नतः । निष्कमात्रेण वार्द्धेन पादेनाथ स्वशक्तितः २१ प्रतिमां लक्षणोपेतां कारयित्वा विचक्षणः । यद्वा मूल्यं सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् २२ [मूल्यमिति प्रतिमामूल्यमित्यर्थः] सुवर्णं सर्वदैवत्यं सर्वदेवात्मकोऽनलः । सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः २३ संस्मरेन्निर्ऋतिं श्यामं सुमुखं नरवाहनम् । रक्षोधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् २४ प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं प्रकल्पयेत् । पंकजं कारयेद्भूमौ रञ्जितैर्व्रीहितंडुलैः २५ चतुर्विंशदलोपेतं शुक्लैर्वा कर्णिकान्वितैः । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं रौप्यमृण्मयम् २६ शुद्धवस्त्रेण संछाद्य तत्र मूलानि निक्षिपेत् । मूलानि शतमूलानि स्वयमुत्पाटयेत्पिता २७ मंगल्याश्च पवित्राश्च ओषध्यः कथयाम्यहम् । आशामूलानि गृह्णीयाच्छतालाभे विशेषतः २८ विष्णुक्रान्ता सहदेवी तुलसी च शतावरी । स्थापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगन्धाद्यलंकृतम् २९ कुर्चहेमजलोपेतं कुम्भमौषधिसंयुतम् । कुम्भोपरि न्यसेद्विद्वान्मूलनक्षत्रदैवतम् ३० अधिप्रत्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरदेशतः । अधिदेवं यजेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रमुत्तमम् ३१ पूर्वाषाढा प्रत्यधिदैवतं पूजयेत्ततः । उत्तराषाढमभ्यर्च्य अनुराधान्तमर्चयेत् ३२ पञ्चामृतेन संस्नाप्य आवाह्याथ समर्चयेत् । उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ३३ रक्तचन्दनगन्धाद्यैः पुष्पैश्चैव सितासितैः मेषशृङ्गादिधूपश्च गन्धपुष्पाक्षतैस्तथा ३४ सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैश्चौदनादिभिः । मत्स्यमांससुरादीनि ब्राह्मणश्च विवर्ज्जयेत् ३५ सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितम् । पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रदापयेत् ३६ रक्तगन्धाद्यलाभे तु यथालाभं समर्चयेत् । पुष्पाञ्जलिं समभ्यर्च्य होमं कुर्याद्यथोदितम् ३७ निवापप्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि । हविर्गृहीत्वा विधिवन्नैर्ऋत्यैव ऋचा हुनेत् ३८ मोषु णः परावरेति यत्तेदेवीति वै पुनः । पायसं घृतसम्मिश्रं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ३ समिदाज्यचरूंश्चाच्छक्तितः संख्यया

हुनेत् । अधिदैवतयोश्चापि जुहुयात्स्वस्वमंत्रतः ४० चतुर्थ्यन्तैर्नमोन्तैश्च स्वाहान्तैश्च स्वमन्त्रकैः । नक्षत्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ४१ कृणुष्वेति दशभिस्तु जुहुयात्क्रमशः ततः । गायत्र्या जातवेदसे त्र्यम्बकमिति क्रमात् ४२ मारी मुञ्चन्ति तामग्निं वास्तोष्पत्यग्निमेव च । क्षेत्रस्य पतिना गृणाना अग्निदूतं तथैव च ४३ श्रीसूक्तेन तथा विद्वान्समिदाज्यचरुन्क्रमात् । अष्टोत्तरशतैर्वापि अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ४४ अष्टाष्टसंख्यया वापि जुहुयाच्छक्तितो बुधः । त्वन्नःसोमेति पायसं जुहुयात्तु त्रयोदशम् । ४५ चतुर्गृहीतमाज्यं च यातेरुद्रेतिमंत्रतः । स्रुवेण जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः क्रमात् ४६ हुत्वा स्विष्टकृतं पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्हुनेत् । आचार्यो यजमानो वा वह्नौ पूर्णाहुतिं हुनेत् ४७ समुद्रादितिसूक्तेन प्राजापत्यऋचा क्रमात् । पूर्णादर्विपरापत एतैः पूर्णाहुतिं हुनेत् ४८ होमशेषं समाप्याथ वह्निमारोपयेद्बुधः । कुम्भाभिमन्त्रणं कुर्याद्दक्षिणेनाभिमंत्रयेत् ४९ मृत्युप्रशमनायाथ जपेत्त्र्यम्बकं शतम् । रुद्रकुम्भं जलमंत्रेण रुद्रकुम्भं स्पृशञ्जपेत् ५० धूपदीपौ च नैवेद्यं कुम्भयुग्मे निवेदयेत् । प्रसादयेत्ततो देवमभिषेकार्थमादरात् ५१ अभिषेकविधिं वक्ष्ये पूर्वाचार्यैरुदाहृतम् । भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः ५२ दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वेऽभिषेचनम् । अक्षीभ्यामितिसूक्तेन पावमानीभिरेव च ५३ आपोहिष्ठेति नवभिर्यतइन्द्रद्वयेन च । सहस्राक्षऋचेनापि देवस्यत्वेति मंत्रकैः ५४ ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः । यजमानो दक्षिणाभिस्तोषयेदृत्विजादिकान् ५५ धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सवत्सकाम् । निर्ऋतिप्रतिमां वस्त्रं हेमकुम्भं च दापयेत् ५६ ग्रहाणां प्रतिमावस्त्रं तत्तज्जापाँश्च दापयेत् । श्रीरुद्रजापिने देयः कृष्णोऽनड्वान्प्रयत्नतः ५७ इतरेभ्योपि विप्रेभ्यो यथाशक्त्या च दक्षिणाम् । उक्तालाभे यथा दद्यादाचार्यब्रह्मऋत्विजाम् ५८ तत्तन्मूल्यं प्रदातव्यं शक्त्या वाथ प्रदापयेत् । आचार्याय च यद्दत्तं तदर्द्धं ब्रह्मणो भवेत् ५९ सदस्याय ब्रह्मणोऽर्धमृत्विग्भ्यश्च तदर्धकम् । गृहीत्वाशिषस्तेभ्यः प्रणम्याथ क्षमापयेत् ६० दद्यादन्नं पायसादि ब्राह्मणान्भोजयेच्छतम् । अलाभे सति पञ्चाशद्दशकं तदभावतः ६१ सर्वशान्त्यैश्च पठनं ब्राह्मणैराशिषस्ततः । ग्रहान् क्षमापये द्विद्वान्निर्ऋतिः प्रीयतामिति ६२ विधाने चरिते ह्यस्मिन् ततः शान्तिर्भवेद्ध्रुवम् । गण्डान्तेष्वेवमेवं स्यात्सार्पाद्येष्वेवमेव हि ६३ समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्धि शान्तिमादरात् ६४ ॥ इतिशौनकोक्तो मूलशान्तिविधिक्रमः ॥

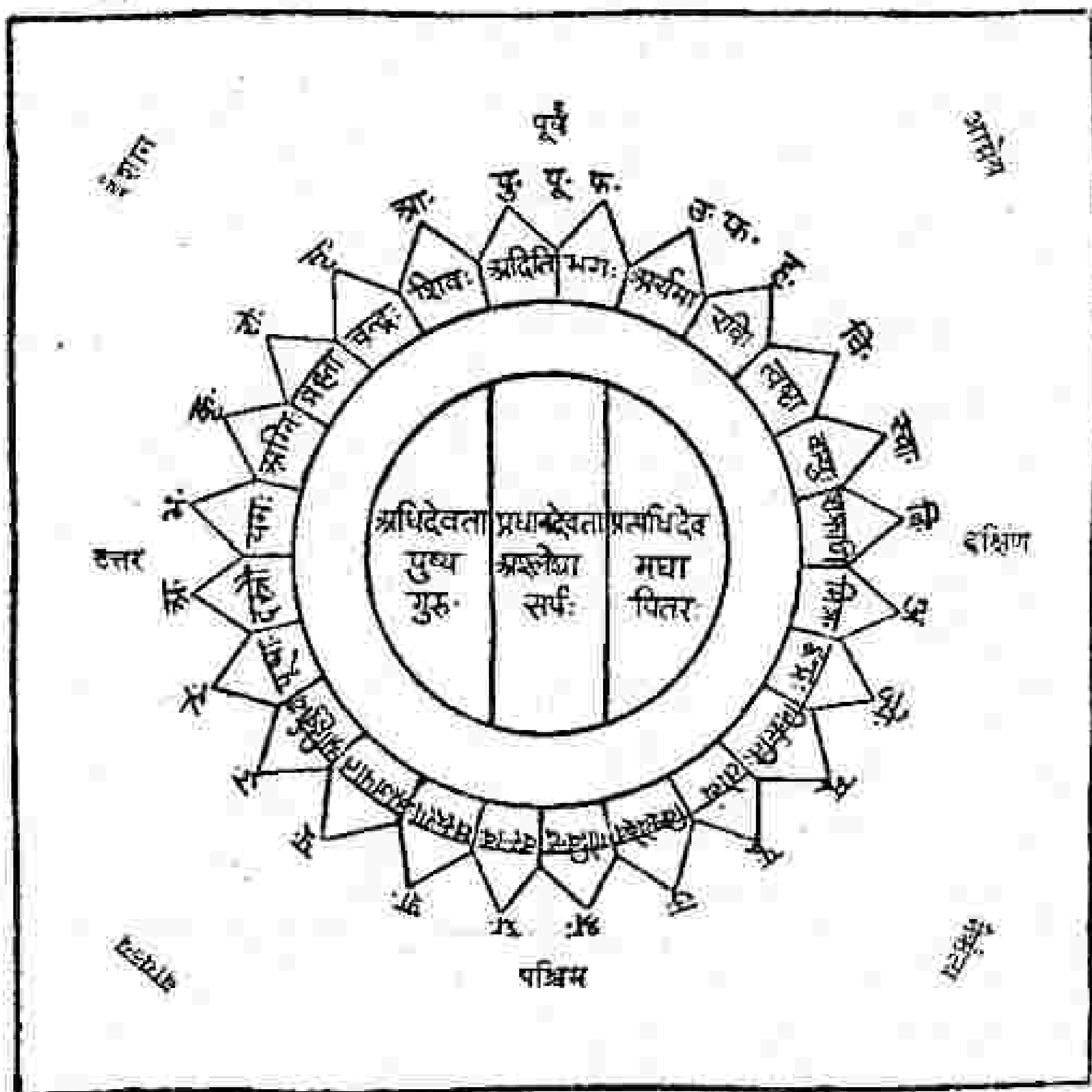
अथ मूलशान्तिप्रयोगः

तत्र कर्त्ता पिता मूलजातस्य द्वादशाहे जन्मनक्षत्रे वा शुभदिनेऽष्टमे वर्षे वा मूलशान्त्यर्थं पूर्वं **गणेशपूजनम्** कुर्यात् । शुभासन उपविश्याचम्य अर्घं संस्थाप्य **संकल्पं कुर्यात** अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्माहम् अमुकराशेः पुत्रस्य कन्याया वा मूलनक्षत्रस्यामुकपादजनन-

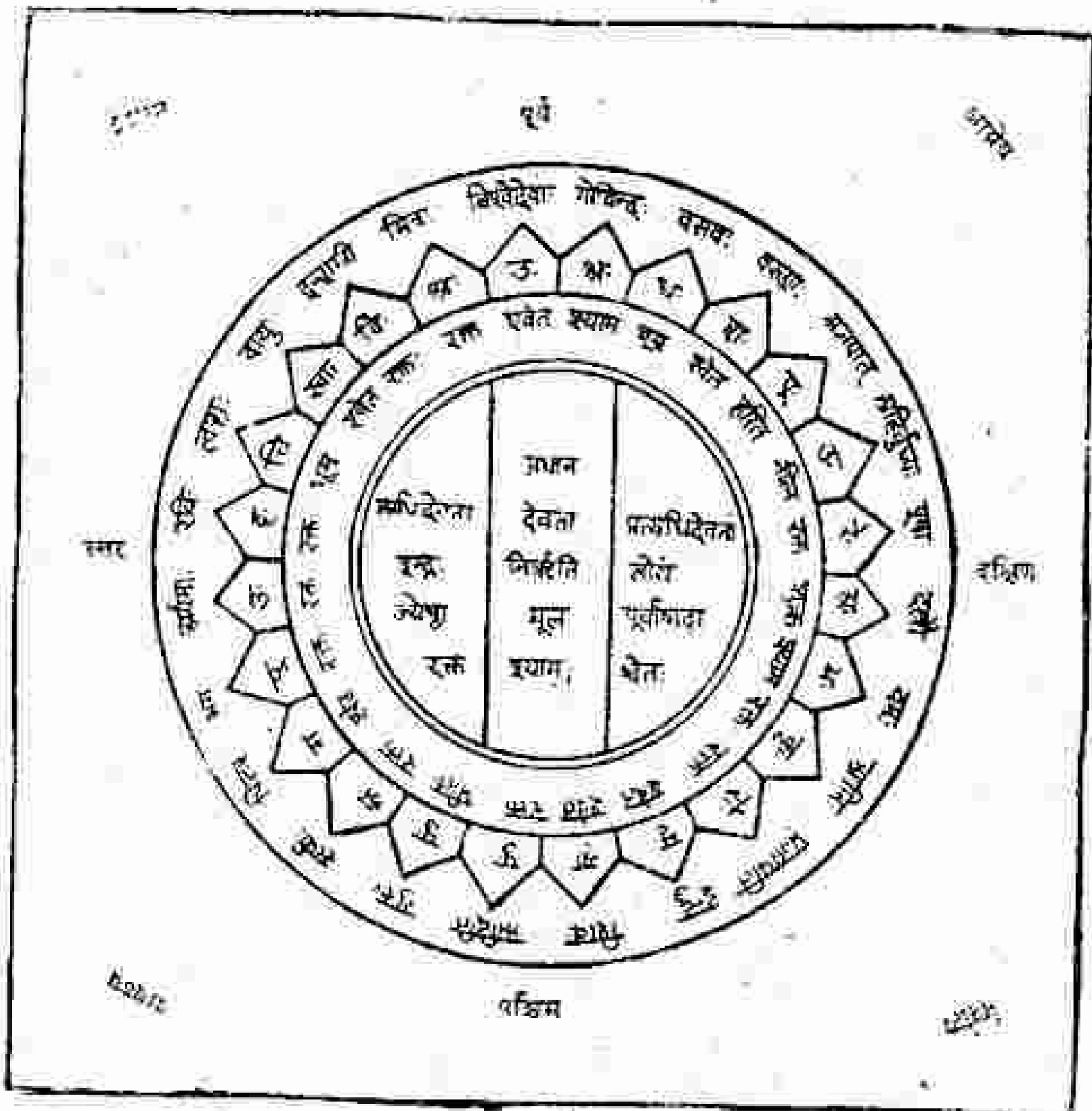
शान्तिकर्मणि गोमुखप्रसवकर्मणि च निर्विघ्नतया कार्य्यसिद्धये भगवतो गणेश्वरस्य पूजनं करिष्ये इति गणेशं यथोक्तप्रकारेणाभ्यर्च्य तिलकुशयवजलान्यादाय पञ्चाङ्गस्मरणपूर्वकं प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि स्मृत्वा अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकनाम्नः पुत्रस्य मूलनक्षत्रामुकपादजननामुकारिष्टनिवृत्तिपूर्वकसर्वोपद्रवशान्त्यर्थं शुभफलप्राप्तये शौनकोक्तप्रकारेण गोमुखप्रसवपूर्वकं मूलशान्तिं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजापुण्याहवाचननान्दीश्राद्धानि करिष्ये तथा मूलशान्तिकर्मसम्पत्तये आचार्य्यब्रह्मणोः सदस्यर्त्विजां च सप्तशतीशान्तिकसूक्तादिपाठकर्तॄणां ब्राह्मणानां पूजनपूर्वकं वरणं च करिष्ये इति संकल्प्य मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि (पृ० ६–१४) यथाविधि विधाय आचार्य्यादीनां पूजनपूर्वकं वरणं च कृत्वा यजमानः साञ्जलिपुटो भूत्वा यथाविहितं कर्म्म कुरुध्वम् इति ब्रूयात् ते च करवाम यथामतीति ब्रूयुः तत आचार्यं यथावद्विहिते मण्डपे गृहशालायां वा ऋत्विक्सदस्यान्यथास्थानं संवेश्य पुण्यतीर्थाभिमंत्रितैस्तोयैः पञ्चगव्येन च भूमिं सम्प्रोक्ष्य नैर्ऋत्यां दिशि कुण्डे स्थण्डिले वाग्निमुपसमाधाय ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं (पृ० २१–२२) कृत्वा तत्र वेद्यां चतुर्विंशतिदलं कमलं कर्णिकाकेसरान्वितं रक्तशुक्लतण्डुलैर्लिखित्वा तन्मध्ये सुश्लक्ष्णं रक्तं व्रणवर्जितं सुवर्तुलं चतुःप्रस्रवणं ताम्रकुम्भं संस्थाप्य कुम्भविधिना पूर्वं कलशं संस्थाप्याभिमंत्र्य च तदुपरि स्वर्णरूप्यताम्रादिस्थाल्यां निष्कनिष्कार्द्धनिष्कपादादिमानेन यथाशक्ति निर्मितां निर्ऋतिप्रतिमां हिमस्य त्वेत्यग्न्युत्तारणपूर्वकं पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करा इति पञ्चामृतेन संस्नाप्य स्थाल्यां निधाय एतन्त० इत्यादि ॐभूर्भुवः स्वः मूलनक्षत्रस्वामिन्निर्ऋते इहागच्छेहतिष्ठसुप्रतिष्ठितो वरदो भव १ इति निर्ऋतिप्रतिमां प्रतिष्ठाप्य तद्दक्षिणभागे अधिदैवत ज्येष्ठानक्षत्रदेवं इन्द्रं स्थापयेत् २ तद्वामभागे प्रत्यधिदैवतं पूर्वाषाढादेवं तोयं स्थापयेत् ३ ततश्चतुर्विंशतिदलकमले पूर्वादीशानपर्यन्तं उत्तराषाढादि अनुराधान-

क्षत्रान्तं यथाक्रमं नक्षत्राणि तत्तन्नक्षत्रदेवताश्च स्थापयेत् तत्रायंक्रमः ॐभूर्भुवः स्वः उत्तरादेवाः विश्वेदेवा इहागच्छन्तु इहतिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु ४ एवं ॐभूर्भुवःस्वः श्रवणदेव गोविन्द इहा० ५ ॐभूर्भुवःस्वः धनिष्ठादेवाः वसवः० ६ ॐभूर्भुवःस्वः शतभिषादेव वरुण० ७ ॐभूर्भुवःस्वः पूर्वभाद्रपदादेव अजचरण० ८ ॐभूर्भुवःस्वः उत्तराभाद्रपदादेव अहिर्बुध्न्य० ९ ॐभूर्भुवःस्वः रेवतीदेव पूषन्० १० भूर्भुवःस्वः अश्विनीदेवौ दस्रौ० ११ ॐभूर्भुवःस्वः भरणीदेव यम० १२ ॐभूर्भुवःस्वः कृत्तिकादेव अग्ने० १३ ॐभूर्भुवःस्वः रोहिणीदेव ब्रह्मन्० १४ ॐभूर्भुवःस्वः मृगशिरोदेव चन्द्र० १५ ॐभूर्भुवःस्व. आर्द्रादेव शिव० १६ ॐभूर्भुवःस्वः पुनर्वसुदेवते अदिते० १७ ॐभूर्भुवःस्वः पुष्यदेव गुरो० १८ ॐभूर्भुवःस्वः आश्लेषादेवाः सर्पाः० १९ ॐभूर्भुवःस्वः मघादेवाः पितरः २० ॐभूर्भुवःस्वः पूर्वाफल्गुनीदेव भग० २१ ॐभूर्भुवःस्वः उत्तरफल्गुनीदेव अर्य्यमन्० २२ ॐभूर्भुवःस्वः हस्तदेव रवे० २३ ॐभूर्भुवःस्वः चित्रादेव त्वष्टः० २४ ॐभूर्भुवःस्वः स्वातिदेव वायो० २५ ॐभूर्भुवःस्वः विशाखादेवौ इन्द्राग्नी० २६ ॐभूर्भुवःस्वः अनुराधादेव मित्र इहा० २७ इति क्रमेण संस्थाप्य एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः विश्वेदेवाआरभ्यमित्रपर्य्यन्ता देवताः सुप्रतिष्ठिता भवन्तु । ततो वेद्या ईशाने कलशविधिना (पृ० १४–१९) कलशं संस्थाप्य तत्र ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहानावाह्य पूजयेत् **पूजासंकल्पः**–अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्माहं अमुकराशेः पुत्रस्य मूलनक्षत्रामुकपादजननामुकारिष्टनिवृत्तये शुभफलप्राप्तये मूलशान्तिकर्म्मणि सुवर्णप्रतिमायां अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितस्य मूलाधिदेवस्य निर्ऋतेः उत्तराषाढादिनक्षत्रदेवतानां विश्वेदेवादिमित्रान्तानां पूजनं करिष्ये तथा कलशे आवाहितानां ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां साधिप्रत्यधिदेवानां च यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य प्रथमं **निर्ऋतिं ध्यायेत्**—संस्मरेन्निर्ऋतिं

आश्लेषाशान्तिचक्रम्

मूलशान्तिचक्रम्

पूर्व
दक्षिण
पश्चिम
उत्तर
विश्वेदेवाः
गोविन्दः
वसवः
मित्रः
प्रधान
देवता
निर्ऋति
मूल
श्याम
ज्येष्ठा
रक्त
श्वेत

श्यामं सुमुखं नरवाहनम् । रक्षोधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् ॥ तत इन्द्रं ध्यायेत्—वराभयकरः साक्षाद्द्विभुजो रक्तवर्णकः । पद्मासनोपविष्टश्च ध्यातव्यो मघवा नरैः । अथ तोयध्यानम् पाशयुग्मधरो देवो द्विभुजः श्वेतवाहनः। ध्यातव्यस्तोयदेवस्तु मीनस्योपरि संस्थितः ॥ अन्येषां विश्वेदेवादीनां नाममंत्रेण ध्यानम् अथ निर्ऋतिम् ॐमोषुण परावरा निर्ऋतिर्दुर्हिणावदी तदतृष्णा तृष्णया सह इतिमंत्रेणावाहनासनादिभिः पूजयेत् अधिदेवताप्रत्यधिदेवतयोस्तु ॐअधिदेवाय इन्द्राय नमः ॐप्रत्यधिदेवाय तोयाय नमः इतिनाममंत्राभ्यामावाहनादिकम् अन्येषां नाममंत्रेण पूजनम् यथा ॐविश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॐगोविन्दाय नमः ॐवसुभ्यो: नमः ॐवरुणाय नमः ॐअजचरणाय नमः ॐ अहिर्बुध्न्याय नमः ॐपूष्णे नमः ॐदस्राभ्यां नमः ॐयमाय नमः अग्नये नमः ॐब्रह्मणे नमः ॐचन्द्राय नमः ॐशिवाय नमः ॐअदितये नमः ॐगुरवे नमः ॐसर्प्पेभ्यो नमः ॐपितृभ्यो नमः ॐभगाय नमः ॐ अर्य्यम्णे नमः ॐरवये नमः ॐत्वष्ट्रे नमः ॐवायवे नमः ॐशक्राग्नीभ्यां नमः ॐमित्राय नमः इतिसर्वेषां नाममन्त्रैः पूजनं कलशे आदित्यादिनवग्रहाणां आकृष्णेनेत्यादि वेदमन्त्रैः आदित्याय नमः इत्यादिनाममन्त्रैश्च पूजनं ततो निर्ऋतिदेवं रक्तचन्दनगन्धाद्यैः पुष्पैः कृष्णासितादिभिः उक्तगन्धाद्यलाभे च यथाप्राप्तेन पूजयेत् एवं पुष्पसमर्पणान्तं निर्ऋतिं अन्याः देवताः पूजयेत् ॥ तत ऐशान्यां रुद्रकलशं स्थापयेत् पञ्चवर्णैः स्वस्तिकं विधाय तत्र द्रोणपरिमितान्धान्यान्निक्षिप्य तत्र श्लक्ष्णं रक्तमव्रणं सुवर्तुलं कलशं कलशविधिना संस्थाप्य तदुपरि ताम्रादिपात्रे सुवर्णघटितां श्रीरुद्रप्रतिमां अग्न्युत्तारणपूर्वकं पञ्चामृतेन संस्नाप्य कलशे संस्थाप्य पूजयेत् तत्र संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं मूलशान्तिकर्म्मणि रुद्रकलशे सुवर्णप्रतिमायां श्रीरुद्रस्य पूजनं करिष्ये एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमायां श्रीरुद्र सुप्रतिष्ठितो वरदो भव इति प्रतिष्ठाप्य ध्यायेत् ॐत्र्यम्बकं यजामहे

सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनम् उर्वारुकमिवबन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मा मृतात् ।। अनेनैव आवाहनासनपाद्यादिभिः श्रीरुद्रं पूजयेत् ततो रुद्रजापकस्तं कुम्भं स्पृशन् षडङ्गन्यासपूर्वकं एकादशावृत्त्या रुद्राध्यायं जपेत् तत आशुःशिशान इति अप्रतिरथकवचं नमस्ते रुद्रमन्यव इति षोडशर्चं शतरुद्रानुवाकं त्वं यविष्ठदाशुषे इत्यादि रक्षोघ्नं रक्षोहणमिति च कृणुष्वपाज इत्यादीन् एकादशवारं जपेत् अष्टोत्तरसहस्रं त्र्यम्बकमंत्रं जपेत् एकवारं पुनन्तु मा देवजना इति पावमानीश्च जपेत् इति रुद्रकलशे रुद्रजापी जपेत् । ततः प्रधाननिर्ऋतिपूजायां **धूपविशेषः**— मेषशृङ्गादिधूपैश्च दीपैश्चैव विशेषतः । सुरापोलिकमांसाद्यैस्तथा गोरोचनादिभिः ।। मत्स्यमांससुरादीनि ब्राह्मणः परिवर्जयेत् । सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितम् । पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रदापयेत् ।। इति समर्प्य सर्वेषां देवानां नीराजनं विधाय पुष्पाञ्जलिं समर्प्य ततो होमवेदीसमीपमागत्य स्वगृह्योक्तप्रकारेण पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं कर्म कृत्वा पायसकृसरचरुं श्रपयित्वा वरदनामाग्निं प्रतिष्ठाप्य पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य **द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं मूलशान्तिकर्मणा यक्ष्ये तत्र आघाराज्यभागदेवताभ्य इदमाज्यं तथा इदं सम्पादितं पायससमित्कृसरादिचरुद्रव्यं निर्ऋतीन्द्रतोयविश्वेदेवागोविन्दवसुवरुणाजपादहिर्बुध्न्यपूषदस्रयमाग्निप्रजापतीन्दुशिवादितिगुरुसर्पपितृभगार्यमरवित्वष्ट्रवायुइन्द्राग्निमित्रनवग्रहरक्षोघ्नवामदेवदुर्गाब्रह्मत्विक्स्तुत्वास्तोष्पत्यग्निक्षेत्रपालमित्रावरुणविरूपाक्षाग्निश्रीसोमरुद्रस्विष्टकृदग्निभ्यो महाव्याहृतिदेवताभ्यः सर्वप्रायश्चित्तदेवताभ्यः प्रजापतये च मया परित्यक्तं ॐतत्सत् यथादैवतमस्तु इति द्रव्यत्यागं विधाय ततो दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मणान्वारब्धो मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा **आघाराबाज्यभागौ जुहुयात्** ॐप्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॐइन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ॐअग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐसोमाय स्वाहा इदं

सोमाय अथ प्रधानहोमः प्रथमं घृतमिश्रेण पायसेनाष्टोत्तरशतसंख्यया पालाशखदिरान्यतरसमिद्भिराज्येन चरुणा निर्ऋतिमंत्रेण जुहुयात् (मोषूणपरावरेति अघोरकर्णऋषिर्गायत्रीछन्दो निर्ऋतिर्देवता घृतमिश्रितपायसादिद्रव्येणाष्टोत्तरशतसंख्यया होमे विनियोगः) ॐमोषूणः परावरा निर्ऋतिर्दुर्हिणावदी तरत्तृष्णः तृष्णया सह स्वाहा इदं निर्ऋतये। ततः अधिदेवताप्रत्यधिदेवतयोरष्टाविंशतिसंख्यया होमः (इन्द्रआसामिति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता पायसाज्येनाष्टाविंशतिसंख्यया होमे विनियोगः) ॐइन्द्रऽआसान्नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः-पुरऽएतु सोमः देवसेनानामभिभञ्जतीनाञ्जयन्तीनां मरुतो यन्त्वग्रम् स्वाहा इदमिन्द्राय। (आपोहिष्ठेति सिन्धुद्वीपऋषिर्गायत्रीछन्द आपो देवता अपां प्रीतये अष्टाविंशतिसंख्यया होमे विनियोगः) ॐआपोहिष्ठा मयोभुवस्तानऽऊर्ज्जे दधातन महेरणाय चक्षसे स्वाहा इदमद्भ्यः। तत उत्तराषाढादिदेवानां नाममन्त्रेण प्रत्येकमष्टसंख्यया पायसाज्येन जुहुयात् यथा ॐविश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॐगोविन्दाय नमः स्वाहा इदं गोविन्दाय। ॐवसुभ्योनमः स्वाहा इदं वसुभ्यः। ॐवरुणायनमः स्वाहा। इदं वरुणाय। ॐअजचरणाय नमः स्वाहा इदमजचरणाय। ॐअहिर्बुध्न्याय नमः स्वाहा। इदमहिर्बुध्न्याय। ॐपूष्णे नमः स्वाहा। इदं पूष्णे। ॐदस्राभ्यां नमः स्वाहा। इदं दस्राभ्याम्। ॐयमाय नमः स्वाहा। इदं यमाय। ॐअग्नये नमः स्वाहा। इदमग्नये। ॐधात्रे नमः स्वाहा। इदं धात्रे। ॐचन्द्रमसे नमः स्वाहा। इदं चन्द्रमसे। ॐशर्वाय नमः स्वाहा। इदं शर्वाय। ॐअदितये नमः स्वाहा। इदमदितये। ॐबृहस्पतये नमः स्वाहा। इदं बृहस्पतये। ॐसर्पेभ्यो नमः स्वाहा। इदं सर्पेभ्यः। ॐपितृभ्यो नमः स्वाहा। इदं पितृभ्यः। ॐभगाय नमः स्वाहा। इदं भगाय। ॐअर्यम्णे नमः स्वाहा। इदमर्यम्णे। ॐसवित्रे नमः स्वाहा। इदं सवित्रे। ॐत्वष्ट्रे नमः स्वाहा। इद त्वष्ट्रे। ॐवायवे नमः स्वाहा। इद

वायवे । ॐशक्राग्निभ्यां नमः स्वाहा । इदं शक्राग्निभ्याम् । ॐमित्राय नमः स्वाहा । इदं मित्राय । इति नक्षत्रदेवताभ्यो हुत्वा आकृष्णेनेत्यादिमंत्रैः अष्टसंख्यया प्रत्येकं नवग्रहेभ्यो जुहुयात् । अथ कृसरहोमः (कृणुष्वेति पञ्चर्चस्य वामदेवऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो रक्षोहा देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐकृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ २ ।। इभेन तृष्वीमनुप्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः स्वाहा । इदमग्नये १ ॐतव भ्रमासऽआशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शोशुचानः तपूंष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसन्दितो विसृज विष्वगुल्काः स्वाहा । इदमग्नये २ ॐप्रतिस्पशो विसृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशोऽअस्या अदब्धः । यो नो दूरेऽअघशंसो योऽअन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरादधर्षीत् स्वाहा । इदमग्नये ३ ॐउदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्व न्यमित्राँ २ ।। ओषतात्तिग्महेते । यो नोऽअरातिᳬसमिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसन्न शुष्कं स्वाहा इदमग्नये ४ ॐऊर्ध्वो भव प्रतिविध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने अवस्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्रमृणीहि शत्रून् स्वाहा इदमग्नये ५ ।। (गायत्र्या विश्वामित्रऋषिर्गायत्रीछन्दः सविता देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) भूर्भुवःस्वः तत्स···प्रचोदयात् स्वाहा इदं सवित्रे ।। (जातवेदस इति कश्यपऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो दुर्गा देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐजातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेदः स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः स्वाहा इदं दुर्गायै ।। (त्र्यम्बकमिति वशिष्ठऋषिः पंक्तिश्छन्दो रुद्रो देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐत्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् स्वाहा इदं रुद्राय ।। (सीरायुञ्जन्तीति बुधसौम्यऋषिर्गायत्रीछन्दः ऋत्विक्स्तुतिर्देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐसीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वितन्वते पृथक् धीरा देवेषु सुम्नया स्वाहा

इदम् ऋत्विक्स्तुतये (तामग्निवर्णामिति सौभरिऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो दुर्गा देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्म्मफलेषु जुष्टाम् दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसितरसे नमः स्वाहा** इदं दुर्गायै ॥ (वास्तोष्पते इति वसिष्ठ ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वास्तोष्पतिर्देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्त्स्वावेशोऽअयमीवो भवा नः यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शंनो भव द्विपदे शं चतुष्पदे स्वाहा** इदम् वास्तोष्पतये ॥ (अग्निमीले इति काण्वो मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्रीछन्दो-ग्निर्देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् होतारं रत्नधातमम् स्वाहा** इदमग्नये ॥ (क्षेत्र-स्येति वामदेवऋषिरनुष्टुप्छन्दः क्षेत्रपालो देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि गामश्वं पोषयित्वा स नो मृडातीदृशे स्वाहा** इदम् क्षेत्रपालाय ॥ (गृणानेति जमदग्निर्ऋषिर्गायत्री छन्दो मित्रावरुणौ देवते अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतम् । पातं सोममृता वृधा स्वाहा** इदम् मित्रावरुणाभ्याम् ॥ (अग्निदूतमिति विरूपाक्ष ऋषिरनुष्टुप्छन्दो अग्निर्देवता अष्टसंख्यया कृसरहोमे विनियोगः) ॐ**अग्निं दूतम्पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे** देवाँ २॥ **आसा-दयादिह** इदं विरूपाक्षाग्नये ॥ इतिकृसरहोमः ॥ अथ प्रत्यर्चं श्रीसूक्तेन समिदाज्यचरुद्रव्यं जुहुयात् (हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशर्चस्य श्रीसूक्तस्य आनन्दकर्दमचिक्लीतेन्दिरासुता ऋषय आद्यानां तिसृणा-मृचामनुष्टुभञ्चतुर्थ्या बृहती पञ्चमीषष्ठ्योस्त्रिष्टुभौ सप्तम्यादि-चतुर्दशीपर्यन्तानामनुष्टुभः पञ्चदश्याः प्रस्तारपंक्तिश्छन्दांसि सर्व-मंत्राणां श्रीर्देवता प्रत्यचं यथासंख्यया समिदाज्यचरुहोमे विनियोगः) ॐ**हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजाम् चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जात-वेदो मऽआवह** इदं श्रियै १ ॐ**ताम्मऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगा-**

मिनीम् यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् स्वाहा इदं श्रियै २ ॐअश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रबोधिनीम् श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम् स्वाहा इदं श्रियै ३ ॐकां सोस्मितां हिरण्यप्राकारा-मार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीं पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् स्वाहा इदं श्रियै ४ ॐचन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् तां पद्मनीमीं शरणं प्रपद्येऽअलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणोमि स्वाहा इदं श्रियै ५ आदित्यवर्णे तपसोऽधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोथ बिल्वः तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मायाऽन्तरा याश्च बाह्याऽअलक्ष्मी स्वाहा इदं श्रियै ६ उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह प्रादुर्भूतोस्मि राष्ट्रेस्मिन्कीर्त्तिमृद्धिं ददातु मे स्वाहा इदं श्रियै ७ ॐक्षुत्पिपासामलांज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहम् अभूतिम-समृद्धिं च सर्व्वां निर्णुद मे गृहात् स्वाहा इदं श्रियै ८ ॐगन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ईश्वरीं सर्व्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् स्वाहा इदं श्रियै ९ मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्री श्रयतां यशः स्वाहा इदं श्रियै १० ॐकर्द-मेन प्रजा भूता मयि सम्भव कर्दम श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्म-मालिनीम् स्वाहा इदं श्रियै ११ ॐआपः सृजन्तु स्निग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे नि च देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले स्वाहा इदं श्रियै १२ ॐआर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं पिङ्गलां पद्ममालिनीम् चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो मऽआवह स्वाहा इदं श्रियै १३ ॐआर्द्रां यष्करिणीं यष्टिं सुवर्णां हेममालिनीम् सूर्य्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो मऽआवह स्वाहा इदं श्रियै १४ ताम्मऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्योऽश्वान् विन्देयं पुरुषानहम् स्वाहा इदं श्रियै १५ इतिपञ्चदशर्चहोमः ।। ततः पायसेन (त्वन्नःसोम इति प्रगाथऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता त्रयोदशसंख्यया पायसहोमे विनियोगः) ॐत्वन्नः सोम विश्वतो गोपा अदाभ्यो भव सेधराज-

न्नतस्त्रिधो विवोमदेमानो दुःशंस ईश्वताविवक्षसे स्वाहा इदं सोमाय ॥ (यातेरुद्रेति कश्यप ऋषिरनुष्टुप्छन्दः स्वराट्रुद्रो देवता चतुर्गृहीताज्यहोमे विनियोगः) ॐया ते रुद्र शिवा तनूरघोरा पापकाशिनी तया नस्तन्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि स्वाहा इदं रुद्राय ॥ इति मन्त्रैर्होमं विधाय ततः पायसकृसराज्यसमिद्भिः ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते ॥ ततो भूरादिनवाहुतिहोमः ॐभूःस्वाहा इदग्नये ॐभुवःस्वाहा इदं वायवे ॐस्वःस्वाहा इद सूर्याय ॐत्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडोऽअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वाद्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम् ॐसत्वन्नोऽअग्ने वमो भवोती नेदिष्टोऽअस्यस्व नो वरुणꣳरराणो वीहि मृडीकꣳसुहवो नऽएधि स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम् ॐअयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्वमित्त्वमयाऽअसि अया नो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजꣳस्वाहा इदमग्नये ॐये ते शतं वरुणं ये सहस्रं व्यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्न्नोऽअद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काऽस्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः ॐउदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमꣳश्रथाय अथा वयमादित्यव्रते वयं तवानागसोऽअदितये स्याम स्वाहा इदम् वरुणायादित्यै । ॐअग्नये प्रजापतये स्वाहा इदमग्नये प्रजापतये । ॐअग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते । संस्रवप्राशनम् पवित्रप्रतिपत्तिः प्रणीताविमोकः ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानसंकल्पः अद्येहेत्यादिना अमुकोहं मूलशान्तिकर्माङ्गहोमकर्मणः सांगफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थम् अपूर्णपूर्णार्थं सद्रव्यं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्य सम्प्रददे मन्त्रपाठः अक्रन्कर्म्म कर्म्मकृतः सह वाचा मयोभुवा देवेभ्यः कर्म्म कृत्वास्तं प्रेत सचाभुवः ॥ ततो निर्ऋतये इन्द्राय अद्भ्यो विश्वदेवादिनक्षत्रदेवताभ्यः रुद्राय आदित्यादिनवग्रहेभ्यः अधिदेवताभ्यः प्रत्यधिदेवताभ्यः विनायकादिपञ्च० इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यः क्षेत्रपालाय च

सदीरमाषभक्तायसादिबलीन् यथाक्रमेण दत्त्वा (बलिदानप्रकारस्तु पृ० ९२ द्रष्टव्यः) **पूर्णाहुतिं जुहुयात्** तत्र यजमानो वा आचार्यो वा समुद्रादूर्मीत्यादिमंत्रैर्द्वादशधा चतुर्धा वा गृहीतेनाज्येन जुहुयात् तत्र **संकल्पः** अद्येहामुकोऽहं पुत्रस्य मूलनक्षत्रजननशान्तिहोमकर्म्मणः अपूर्णपूर्णार्थं न्यूनातिरिक्तपरिपूर्त्त्यर्थं च मृडनामाग्नौ पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये नारिकेलं पूगीफलं वा रक्तवस्त्रसहितं कृत्वा स्रुवं स्रुचिं सम्पूज्य जुहुयात् होममन्त्राः ॐसमुद्रादूर्म्मिर्म्मधुमाँ २ ॥ **उदारदुपाᳪंशुना सममृतत्वमानट् घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः १ ॐप्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिता बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्तु वयᳪस्याम पतयो रयीणाम् । २ ॐरुद्र यत्ते क्रिविपरं नाम तस्मिन्हुतमस्यमेष्टमसि स्वाहा ३ ॐपूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत वस्नेव विक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जᳪशतक्रतो स्वाहा ४ ॐसप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धाम प्रियाणि सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त योनीरापृणस्व घृतेन स्वाहा ५ ॐ मूर्द्धानं दिवोऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतऽआजातमग्निम् कविᳪसम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा ६ ॐसदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् सनिम्मेधामयासिषᳪस्वाहा ७ ॐयाम्मेधान्देवगणाः पितरश्चोपासते तया मामद्य मेधयाऽअग्ने मेधाविनं कुरु स्वाहा** ८ इतिमन्त्रैः पूर्णाहुतिं हुत्वाग्निं **प्रार्थयेत्**—श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं बलं श्रियम् । आयुष्यं द्रव्यमारोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॐतनूपाअग्नेसि तन्वं मे पाहि। आयुर्दा अग्नेस्यायुर्मेदेहि वर्च्चोदा अग्नेऽसि वर्च्चोमे देहि अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण मेधां मे देवः सविता आदधातु मेधां मे देवी सरस्वती आदधातु मेधामश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॐ**अङ्गानि च म आप्यायन्ताम्** इतिसर्वाङ्गे । **वाक् च म** आप्यायतामिति मुखे **प्राणश्चम** आप्यायताम् इति नसोः । **श्रोत्रंचम आप्यायताम्** इति श्रोत्रयोः **यशोबलं** च म आप्यायतामिति बाह्वोः । ततस्त्र्यायुषं **कुरुते** भस्मना ॐत्र्यायुषं **जमदग्नेः** इति ललाटे

कश्यपस्य त्र्यायुषम् इति ग्रीवायाम् यद्देवेषु त्र्यायुषम् इति दक्षिणांसे तन्नोऽअस्तु त्र्यायुषम् इति हृदि ॐत्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं यद्देवेषुत्र्यायुषं तन्नोऽअस्तु त्र्यायुषम् इति सर्वाङ्गमालभेत् । ततो होम-दक्षिणासंकल्पः अद्येहेत्यादिअमुकोहं मूलशांतिनिमित्तकहोमकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्गुण्याय च इमां दक्षिणां आचार्याय तुभ्यं सम्प्रददे इति ततोग्निं विसर्जयेत् गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ।। भो भो वह्ने महाशक्ते सर्वकामप्रसाधक । कर्मान्तरेपि संप्राप्ते सान्निध्यं कुरु सादरम् ।। इतिविसृज्य ततो दक्षिणकरेण प्रधाननिर्ऋतिकुम्भाभिमंत्रणं कृत्वा मृत्यु-प्रशमनार्थाय अष्टोत्तरशतधा जप्तेन त्र्यम्बकमंत्रेण पूर्वोक्तैर्मन्त्रैश्च रुद्रकलशमभिमंत्र्य एतत्कलशद्वये नवग्रहकुम्भे च पूर्ववद्धूपदीपनैवेद्यानि समर्प्य यजमानाभिषेकार्थं आदराद्देवं प्रसादयेत् ततः प्राङ्गणे कल्पित-स्नानमण्डपे गोमयोपलिप्तस्वस्तिकादिशोभितश्रीपर्णादिपीठे नव्यवस्त्रं प्रसार्य्य तत्रोपविष्टः पुत्रपत्नीसहितो यजमानः शंखवाद्यादिरवे जाय-माने मङ्गलगीतानि शृण्वन् स्नानसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादिसपुत्रः सपत्नीकोहं मम पुत्रस्य मूलनक्षत्रामुकपादजननसूचितारिष्टनिवृत्तये शुभफलप्राप्तये अभिषेकमन्त्रैर्यज्ञान्तस्नानं करिष्ये ततो दारपुत्रसहि-तस्य प्राङ्मुखस्योदङ्मुखस्य वा यजमानस्य शिरसि आचार्य्यादयो ब्राह्मणाः वक्ष्यमाणमन्त्रैरभिषेकं कुर्य्युः तत्र मंत्रा उच्यन्ते—अक्षिभ्या-मिति सूक्तेन पावमानीभिरेवच आपोहिष्ठेति नवभिर्यतइन्द्रद्वयेन च १ सहस्राक्षऋचा चैव देवस्यत्वेतिमन्त्रकैः शिवसंकल्पमंत्रेण वक्ष्य माणैश्च मंत्रकैः २।। ॐअक्षिभ्यां ते नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां चिबुका-दधि यक्ष्मं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया विवृहामि ते १ ग्रीवाभ्यस्तऽ उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात् यक्ष्मं दोषण्यमंसाभ्यां बाहुभ्यां विवृहामि ते २ आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्टो हृदयादधि यक्ष्म मतस्स्नाभ्यां यत्कःप्लासिभ्यो विवृहामि ते ३ ऊरुभ्यान्ते अष्ठिवद्भ्यां

पार्ष्णिभ्यां प्रपदाभ्याम् यक्ष्मं श्रोणिभ्यां भासदाद् भंससो विवृहामि ते ४ मेहनाद्वनंकरणाल्लोमभ्यस्ते नखेभ्यः यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ५ अङ्गादङ्गाल्लोम्नोलोम्नो जातं पर्वणि पर्व्वणि यक्ष्मं सर्व्व-स्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥ ६ यः पावमानारध्येत्यृषिभिः सम्भृतं रसम् सर्वं सपूतमश्नातु स्वदितं मातरिश्वना ७ पावमानी र्यो अध्येत्यृ-षिभिः सम्भृतं रसम् तस्मै सरस्वती दुहे क्षीरं सर्प्पिर्म्मधूदकम् ८ पाव-मानीः स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुतम् ऋषिभिः सम्भृतो रक्षो ब्राह्मणेष्वमृतं हितम् ९ पवमानीर्दधन्तु नऽइमं लोकमथोऽअमुम् कामान्स-वर्द्धयन्तु नो देवो देवैः समाहिताः १० येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदा तेन ते सहस्रधारेण पावमानीः पुनन्तु नः ११ पावमानीः स्वस्त्ययनीस्ताभिर्गच्छति नान्दनम् पुण्याँश्च भक्षान्भक्षयत्यमृतत्वं गच्छति तरत्समन्दीधावति १२ ॥ ॐआपो हि ष्ठा मयोभुवस्तानऽ ऊर्ज्जे दधातन महेरणाय चक्षसे १३ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजय-तेह नः उशतीरिव मातरः १४ तस्माऽअरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च नः १५ त्रायन्तामिमन्देवास्त्रायन्तां मरुतां गणाः त्रायतं विश्वा भूतानि यथामयं आसत १६ आपऽइद्वाऽउ भेषजं आपोऽअमीवचातनी आपः सर्व्वस्य भेषजीस्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् १७ हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा वाचपुरोगवी अनामयित्नुभ्यान्त्वाता-भ्यान्त्वोपस्पृशामसि १८ इमा आपः शिवतमा इमा राष्ट्रस्य भेषजी इमा राष्ट्रस्य वर्द्धनी इमा राष्ट्रभृतो मताः १९ याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत्प्र-जापतिं सोमं राजानं वरुणं ताभिरिन्द्रमभिषिञ्चामि २० महान्तं त्वा महीनां सम्राजं चर्षणीनाम् देवी जनित्र्यजीजनत् भद्रा जनित्र्यजीजनत् २१ ॥ ॐयत इन्द्र भयामहे ततो नोऽअभयं कुरु मघवञ्छग्धि तव तन्नऽऊतिभिर्विद्विषो जहि २२ त्वं हि राधसस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः तंत्वा वयं मघवँस्तिग्मगीर्व्वाणः सुतावन्तो हवामहे २३ सहस्रा-क्षेण शतशारदेन शतायुषा हविषा हार्षमेनम् शतं यथेमं शरदो न

यातीन्द्रो विश्वस्य दुरितस्य पारम् २४ ॐशतञ्जीव शरदो वर्द्धमानः शतं हेमन्ताच्छतं वसन्ताच्छतमिद्राग्नी सविता बृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुहुः २५ आहार्षं विदुस्त्वा पुनरागाः पुनर्नवाः सर्वाङ्ग सर्वं ते चक्षुः सर्व्वमायुश्च ते विदुः २६ तदोजो वृणीमहे गां तुषायमगोतु यज्ञपतये देवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्ति मानुषेभ्यऽ उद्धतिर्जातुभेषज शन्नोऽअस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे २७ ॐसमुद्रज्येष्ठा सलिलस्य मध्यात्पुनाना यन्त्यनिविशमानाः इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु २८ या आपो दिव्या उतवा स्रवन्ति खनित्रिमा उत वा याःस्वयंजाः समुद्रार्थाः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु २९ यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् समुद्रार्थो मधुश्च्युतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ३० यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वेदेवाः या सूर्ज्जं मदन्ति वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ३१ ॐदेवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां अग्नेस्तेजसा सूर्य्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियाभिषिञ्चामि बलाय श्रियै यशसेऽन्नाद्याय ३२ ॐयज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवन्तदु सुप्तस्य तथैवैति दूरङ्गमञ्ज्योतिषाञ्ज्योतिरेकन्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ३३ येन कर्म्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानान्तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ३४ यत्प्रज्ञानमुतचेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म्म क्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ३५ येनेदं भूतम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्व्वम् येन यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ३६ यस्मिन्नृचः सामयजूंᳪषि यस्मिन्प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः यस्मिंश्चित्तᳪसर्व्वमोतम्प्रजानान्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ३७ सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्व्वाजिन इव हृत्प्रतिष्ठं यदजिरञ्जविष्ठं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ३८ ॐदेवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्व्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्यै

वाचोर्जयन्तुर्य्यन्त्रेणाग्ने साम्राज्येनाभिषिञ्चामि ३९ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्ब्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां अश्विनोर्भैषज्येन तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि ४० सरस्वत्यै भैषज्येन वीर्य्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि इन्द्रस्येन्द्रियेण बलाय श्रियै यशसेऽभिषिञ्चामि ४१ कोसि कतमोसि कस्मै त्वा कामाय त्वा सुश्लोक सुमङ्गल सत्य राजन् ४२ शिरो मे श्रीर्यशो मुखं त्विषिकेशाः श्मश्रूणि राजा मे प्राणोऽअमृतᳬ सम्राट् चक्षुर्विराट् श्रोत्रम् ४३ जिह्वा मे भद्रं वाङ् महो मन्युः स्वराट् भामः मोदाः प्रमोदा अंगुलीभिरंगुलीरंगानि मित्रं मे सह बाहू मे बलमिन्द्रियं हस्ता मे कर्म्म वीर्य्यं आत्मा क्षेत्रमुरो मम ४४ पृष्टिर्म्मे राष्ट्रमुदरᳬमंसौग्रीवाश्च श्रोणी ऊरू अरत्नी जानुनी विशो मेङ्गानि सर्व्वतः ४५ नाभिर्म्मे चित्तं विज्ञानं पायुर्म्मेऽपचितिं भसत् आनन्दनन्दावाण्डौ मे भगः सौभाग्यं यशः ४६ जंघाभ्यां पद्भ्यां धर्म्मोऽस्मि विशि राजा प्रतिष्ठितः प्रतिक्षेत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठामि आत्मनि प्रतिप्राणेषु प्रतितिष्ठामि पृष्टे प्रतिद्यावापृथिवीभ्यां त्वा प्रतितिष्ठामि यज्ञे ४७ त्रयोदेवा एकादश त्रयस्त्रिᳬशाः सुराधसः बृहस्पतिपुरोधा देवस्य सवितुः सवे ४८ प्रथमाद्वितीयैर्द्वितीयास्तृतीयैस्तृतीयाः सत्येन सत्यं यज्ञेन यजूᳬषि सामभिः सामान्यृग्भिः ऋचः पुरोनुवाक्याभिः पुरोनुवाक्या याज्याभिर्याज्या व्वषट्कारैर्व्वषट्कारा आहुतीभिराहुतयो मे कामान्संवर्द्धयन्तु ४९ सर्व्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः। आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ५० स्वस्ति नऽइन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ५१ पयः पृथिव्यां पयऽओषधीषु पयो दिव्यंतरिक्षे पयोधाः पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ५२ विष्णो रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रेस्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ५३ अग्निर्देवता वातो देवता सूर्य्यो देवता चन्द्रमा देवता वसवो देवता रुद्रा देवता-

दित्या देवता मरुतो देवता विश्वेदेवा देवता बृहस्पतिर्देवतेन्द्रो देवता व्वरुणो देवता ५४ मूर्द्धासि राड्‌ध्रुवासि धरुणा धर्त्र्यसि धरणी आयुषे त्वा वर्चसे त्वा कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा ५५ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳ शान्तिः पृथिवीशान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्व्वनस्पतयः शान्तिर्व्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्मशान्तिः सर्व्वꣳशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ५७ विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव यद्भद्रं तन्नऽआसुव ५७ ।

अथ पौराणिकमन्त्राः—सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः १ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते । आखण्डलोग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा २ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः । ब्रह्मणा सहिताश्चैव दिक्पालाःपान्तु वः सदा ३ कीर्त्तिर्लक्ष्मीः धृतिर्म्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः । बुद्धिर्ल्लज्जा वपुःशान्तिस्तुष्टिःकान्तिश्च मातरः ४ एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्म्मपत्न्यः समागताः । आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ५ ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च पूजिताः । देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ६ ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च । देवपत्न्यो द्रुमा नागादैत्याश्चाप्सरसां गणाः ७ अस्त्राणि सर्व्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च । औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ८ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्व्वकार्य्यार्थसिद्धये ९ अथाष्टदिक्पालमन्त्रैरभिषेकः योसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु १ योसौ शक्तिधरो देवो हुतभुङ्मेषवाहनः । सप्तजिह्वः स देवोग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु २ योसौ दण्डधरो देवो धर्म्मो महिषवाहनः । मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु ३ योसौ खड्गधरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः । प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ४ योसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः । नक्रवाहः प्रचेतानो मूलोत्थाघं

व्यपोहतु ५ योसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः । प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गण्डान्तसम्भवम् ६ योसौ निधिपतिर्द्देवो गदाभृन्नरवाहनः । मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ७ योसाविन्दुधरो देवो पिनाकी वृषवाहनः । आश्लेषामूलगण्डान्तदोषमाशु व्यपोहतु ८ विघ्नेशः क्षेत्रपा दुर्गा पिनाकी गरुडध्वजः । सर्व्वदोषप्रशमनं सर्व्वं कुर्व्वन्तु शान्तिदा ९ ॥ ॐशान्तिरस्तु पुष्टिरस्तु वृद्धिरस्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु रोगः शोकः कष्टं दुःखं दारिद्रयं तत् दूरे प्रतिहतमस्तु ॐभूर्भुवः स्वः अमृताभिषेकोस्तु इत्यभिषेकं कृत्वा सपुत्रपत्नीकं यजमानं कलशजलेन सहस्रधारया स्नापयेयुः स्नातो यजमानश्च शुक्लाम्बरधरो भूत्वा रूपंरूपमिति मन्त्रेण घृतच्छायादर्शनं कुर्य्यात् मन्त्रः ॐरूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्यरूपं प्रतिचक्षणाय इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ताह्यस्य हरयः शता दश ॥ इति । ततः स्नानवस्त्राणि आचार्य्याय समर्प्य सुमुहूर्त्तेगीतवाद्यशंखरवे जायमाने स्वयं स्वस्तिवाचनं पठन् पुत्रस्य मुखं पश्येत् मन्त्रेण अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादभिजायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ इतिमंत्रेण पुत्रमुखं दृष्टवा स्वाङ्के निधाय गोदानप्रतिमादानादिसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्मा सपुत्रसपरिवारोहं मम पुत्रस्य मूलनक्षत्रामुकपादजनितसूचितारिष्टनिवृत्तिपूर्व्वकशुभफलप्राप्तये सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं शौनकोक्तप्रकारेणानुष्ठितस्य मूलशान्तिकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्‌गुण्यार्थं कृतस्य होमकर्म्मणः साद्‌गुण्यार्थं सवत्सामिमां धेनुं तथा अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितां सवस्त्रकुम्भां मूलनक्षत्रदेवनिर्ऋतिप्रतिमां ग्रहपूजासामग्रीं च आचार्य्याय दास्ये तथा श्रीरुद्रप्रतिमां कृष्णवृषभं कुम्भं च रुद्रजापिने दास्ये तथा सदस्यर्त्विग्भ्यो यथायथं सूक्तपाठादिशान्तिकाध्यायादिपाठकजापकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथांशेन दक्षिणां भोजनं च दास्ये तथेमां भूयसीं दक्षिणां भोजनं च अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् इतिसंकल्प्य यथाक्रमेण

दद्यात् तत्र क्रमः आचार्य्याय निष्कं निष्कार्द्धं वा दक्षिणा तदर्द्धं ब्रह्मणे ब्रह्मणोर्द्धं सदस्याय तदर्द्धमृत्विग्भ्यः तदर्द्धं सूक्तादिपाठकेभ्य इति ततः पायसादिना यथाशक्ति शतं पञ्चाशत् दश वा ब्राह्मणान् भोजयेत् तत आचार्य्यादयो यजमानं घृतच्छायादर्शनं कारयित्वा तिलकाक्षतारोपणं मंत्रपाठादिकं रक्षाबन्धनं त्र्यायुषकरणं च कुर्य्युः यजमानश्च तेभ्य आशिषो गृहीत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ततः कांस्यपात्रोपरि स्थाप्य दीपान्प्रज्वलितान्पुनः प्रकुर्यान्मङ्गलार्थं च महानीराजनं विधिम् तत उक्तप्रकारेण ब्राह्मणान्भोजयित्वा तेभ्य आशिषो गृहीत्वा अनेन शान्तिकर्म्मणा ॐतत्सत् यज्ञपुरुषः प्रीयतां तत्प्रीत्या निर्ऋतिदेवः प्रीयतामिति वदेत् ततो ब्राह्मणानुज्ञया स्वजनबंधुभि सहितो भुञ्जीत विधाने चरिते ह्यस्मिन्ततः शान्तिर्भवेद्ध्रुवम् । गण्डांतेष्वेवमेवं स्यादश्लेषास्वेवमेव हि १ इत्युक्तं मुनिना सम्यङ्मूलजातहिताय च । मातापित्रोर्द्धनस्यापि बन्धुकोपप्रशांतये २ ॥

इतिशौनकोक्तो मूलशांतिप्रयोगः ॥

अथाश्लेषानक्षत्रजननशान्तिः

तत्र फलं मूलनक्षत्रवत् व्यत्ययेन ज्ञेयम् । यथा—आद्ये पितानाशमुपैति मूलं पादे द्वितीये जननी तृतीये । धनं चतुर्थोऽस्यशुभोऽथ शांत्या सर्वत्र सत्स्यादहिभे विलोममिति ॥ अहिभे अश्लेषानक्षत्रे विलोमं विपरीतं फलं स्यात् । यथा चतुर्थपादे पितृनाशः तृतीये जननीनाशः द्वितीये धननाशः प्रथमः शुभ इति । तत्र यस्य यस्मिन्पादे जनिस्तदरिष्टपरिहाराय मूलनक्षत्रवत् अत्रापि शान्तिः कर्त्तव्या तत्र **प्रथमं गोमुखप्रसवं कुर्यात्** मूलनक्षत्रवन्मण्डलं विधाय गोमयोपलिप्तभूमौ शुभासन उपविश्याचम्य प्रथमं गणेशपूजनं कुर्यात् तत्र **संकल्पः** अद्येत्यादि अमुकोहं अमुकराशेः पुत्रस्य अश्लेषानक्षत्रामुकपादजननसूचित-

पित्राद्यरिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गोमुखप्रसवपूर्वकं शौनकोक्तप्रकारेणाश्लेषाशान्ति करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणेशपूजामातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये इतिसंकल्प्य कर्म्मचतुष्टयमनुष्ठाय (पृ० २–१४) गोमुखप्रसवं विधिना अनुष्ठाय (पृ० १९८) आचार्य्यादीनां वरणं कुर्यात् तत्र संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं करिष्यमाणाश्लेषाशान्तिकर्म्मणि आचार्य्यादिकर्म्म कर्तुम् आचार्य्यादीनां पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्य्यं ब्रह्माणं सदस्यान् ऋत्विजः सूक्तसप्तशतीशान्तिकाध्यायपाठकारकान् वृत्वा यथाविहितं कर्म्म कुरुध्वमिति यजमानेनोक्ते करवाम इति ते वदेयुः तत आचार्यो मूलनक्षत्रशान्तिवत् गृहशालायां पञ्चगव्येन पुण्यतोयेन भूमि सम्प्रोक्ष्य तत्र मध्ये वेद्यां चतुर्विंशतिदलोपेतं कर्णिकाकेसरयुतं रक्तशुक्लतण्डुलैः पङ्कजं निर्माय तत्र सुलक्षणं रक्तं व्रणविवर्जितं चतुःप्रस्रवणं कुम्भं पद्ममध्ये संस्थाप्य वेद्याः चतुष्कोणेषु कलशचतुष्टयं संस्थाप्य मध्यकलशे सुवर्णनिर्मिता अश्लेषास्वामिनः सर्प्पस्य तथाधिदेवस्य पुष्यनक्षत्रस्वामिनो गुरोः तथा प्रत्यधिदेवानां मघास्वामिनां पितॄणां प्रतिमाः स्थापयेत् चतुर्विंशतिदलेषु भगादिचतुर्विंशतिदेवानां पूर्वादिक्रमेण स्थापनमावाहनम् तदीशाने रुद्रकलशे श्रीरुद्रप्रतिमायां रुद्रावाहनं कलशे नवग्रहावाहनं पूजनं च लिखितचक्रक्रमेण कुर्य्यात् तत्र होमवेद्यां पञ्चभूसंस्कारपूर्व्वकमग्निं संस्थाप्य मूलशान्तिविधिना कलश संस्थाप्य तत्र सुवर्णप्रतिमायां सर्पस्य गुरोः पितॄणाम् अन्यदेवानां च आवाहनं कुर्य्यात् ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमायाम् अश्लेषानक्षत्रदेव सर्प्प इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि १ ॐभूर्भुवःस्वः सर्पाधिदेव पुष्यनक्षत्रदेव गुरो इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि २ ॐभूर्भुवःस्वः सर्पप्रत्यधिदेवाः मघानक्षत्रदेवा पितर इहागच्छन्तु पूजार्थं युष्मानावाहयामि ३ ॐभूः० पूर्वफल्गुनीदेव भग इहा० ४ ॐभूः० उत्तरफल्गुनीदेव अर्य्यमन्इहा० ५ ॐभूः० हस्तदेव रवे इहा०

६ ॐभू०: चित्रादेव त्वष्ट इहा० ७ ॐभूः० स्वातीदेव वायो इहा० ८ ॐभूः० विशाखादेवौ शक्राग्नी इहागच्छतं पूजार्थं युवाम् आवाहयामि ९ ॐभूः० अनुराधादेव मित्र इहा० १० ॐभूः० ज्येष्ठादेव इन्द्र इहा० ११ ॐभूः मूलदेव निऋते इहा० १२ ॐभूः० पूर्वाषाढादेव तोय इहा० १३ ॐभूः० उत्तराषाढादेवा विश्वेदेवाः इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु पूजार्थं युष्मानावाहयामि १४ ॐभूः० श्रवणदेव गोविन्द इहा० १५ ॐभूः धनिष्ठा देवाः वसव इहागच्छन्त्विहतिष्ठन्तु पूजार्थं युष्मानावाहयामि १६ ॐभूः० शतभिषादेव वरुण इहा० १७ ॐभूः० पूर्व्वभाद्रपदादेव अजचरण इहा० १८ ॐभूः० उत्तरभाद्रपदादेव अहिर्बुध्न्य इहा० १९ ॐभूः० रेवतीदेव पूषन् इहा० ॐभूः० अश्विनीदेवौ दस्रौ इहागच्छतं इहतिष्ठतं पूजार्थं युवां आवाहयामि २१ ॐभूः० भरणीदेव यम इहा० २२ ॐभू० कृत्तिकादेव अग्ने इहा० २३ ॐभूः० रोहिणीदेव ब्रह्मन् इहा० २४ ॐभूः० मृगशिरो देव चन्द्र इहा० २५ ॐभूः० आर्द्रादेव शिव इहा० २६ ॐभूः० पुनर्व्वसुदेवते अदिते इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि २७ एवं संस्थाप्य एतन्त इत्यादिना प्रतिष्ठाप्य ॐभूर्भुवः स्वः चतुर्विंशतिदलकर्णिकामध्ये कलशोपरि पुष्यनक्षत्रदेव अधिदेवगुरुसहितमघानक्षत्रदेव प्रत्यधिदेवपितृसहितअश्लेषानक्षत्रदेव सर्प्प इहागच्छेहतिष्ठ तथा चतुर्विंशतिदले पूर्व्वादिक्रमेण पूर्वफल्गुन्यादि चतुर्विंशतिनक्षत्रदेवाः भगाद्यदितिपर्यन्ताः इहागच्छन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु तथा रुद्रकलशे सुवर्णप्रतिमायां श्रीरुद्र इहागच्छेहतिष्ठ तथा कलशे ब्रह्मवरुणसहिताः आदित्यादिनवग्रहाः साधिदेवप्रत्यधिदेवदशदिक्पालाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इति प्रतिष्ठाप्य पूजासंकल्पं कुर्यात् अद्येहेत्यादि अमुकोहम् अमुकराशेरस्य बालकस्य अश्लेषानक्षत्रामुकपादजननसूचितारिष्टनिरसनपूर्व्वकसर्वोपद्रवशान्त्यर्थं आयुरारोग्यप्राप्तये चतुर्विंशतिदलकर्णिकायां सुवर्णप्रतिमासु अधिदेवताप्रत्यधिदेवता-

सहितस्य सर्प्पस्य तथा चतुर्विंशतिदलेषु दध्यक्षतपुञ्जेष्वावाहितानां भगाद्यदितिपर्यन्तानां देवानां तथा सुवर्णप्रतिमायां श्रीरुद्रस्य कलशे ब्रह्मावरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां साधिदेवप्रत्यधिदेवानां दश-दिग्पालसहितानां च पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य प्रथमं सर्पं ध्यायेत् सर्प्पो रक्तस्त्रिनेत्रश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः। वरदाभयहस्तश्च दिव्या-भरणभूषितः ॥ अथ गुरुध्यानम्—पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशान्तः। दधाति दण्डं च कमण्डलुं च तथाक्षसूत्रं वरदोस्तु मह्यम् ॥ अथ पितृध्यानम्—शुक्लाम्बराः शुक्लागन्धाः शुक्लयज्ञोपवीतिनः। आत्मनोऽभिमुखासीना ज्ञानमुद्रा निरायुधाः ॥ अन्येषां भगाद्यदितिपर्य्यंतानां नाममन्त्रेण तथा रुद्रस्य ब्रह्मावरुण-सहितादित्यादिनवग्रहाणां च नाममन्त्रेण ध्यानं कुर्यात् सर्पपूजने मन्त्रः नमोस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ सर्पाय नमः १ गुरुमन्त्रः ॐबृहस्पते ऽअति यदर्य्योऽ-अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छवसऽऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॐगुरवे नमः ॥ अथ पितृमंत्रः ॐपुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्नवै ॐपितृभ्यो नमः ॥ इतिमन्त्रैः प्रधानदेवता अधिदेवता-प्रत्यधिदेवतानां पूजनम् ३ अन्येषां पूर्वफल्गुन्यादिदेवतानां नाम-मन्त्रैर्यथा पूर्वफल्गुनीदेवाय ॐभगाय नमः ४ उत्तरफल्गुनीदेवाय ॐअर्य्यम्णे नमः ५ हस्तनक्षत्रदेवाय ॐरवये नमः ६ चित्रादेवाय ॐत्वष्ट्रे नमः ७ स्वातीदेवाय ॐवायवे नमः ८ विशाखादेवाभ्यां ॐशक्राग्निभ्यां नमः ९ अनुराधादेवाय ॐमित्राय नमः १० ज्येष्ठा-देवाय ॐइन्द्राय नमः ११ मूलदेवाय ॐनिर्ऋतये नमः १२ पूर्वाषा-ढादेवाय ॐतोयाय नमः १३ उत्तराषाढादेवेभ्यः ॐविश्वेभ्योदेवेभ्यो नमः १४ श्रवणदेवाय ॐगोविन्दाय नमः १५ धनिष्ठादेवेभ्यः ॐवसुभ्यो नमः १६ शतभिषादेवाय ॐवरुणाय नमः १७ पूर्वभाद्रपदादेवाय

ॐअजचरणायनमः १८ उत्तरभाद्रपदादेवाय ॐअहिर्बुध्न्याय नमः १९ रेवतीदेवाय ॐपूष्णे नमः २० अश्विनीदेवाभ्यां ॐअश्विभ्यां नमः २१ भरणीदेवाय ॐयमाय नमः २२ कृत्तिकादेवाय ॐअग्नये नमः रोहिणीदेवाय ॐब्रह्मणे नमः २४ मृगशिरोदेवाय ॐचन्द्रमसे नमः २५ आर्द्रादेवाय ॐशिवाय नमः २६ पुनर्वसुदेवतायै ॐअदितये नमः २७ इतिनाममंत्रैः पाद्यादिभिः पूजनम् रुद्रकलशे ॐश्रीरुद्राय नमः अन्यस्मिन्कलशे ॐब्रह्मणे नमः ॐवरुणाय नमः ॐआदित्याय नमः ॐसोमाय नमः ॐभौमाय नमः ॐबुधाय नमः ॐगुरवे नमः ॐशुक्राय नमः ॐशनैश्चराय नमः ॐराहवे नमः ॐकेतुभ्यो नमः ॐअधिदेवताभ्यो नमः ॐप्रत्यधिदेवताभ्यो नमः । ॐइन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यो नमः ॐविनायकादिपञ्चलोकपालेभ्यो नमः ॐवास्तोष्पतये नमः ॐक्षेत्राधिपतये नमः इतिनाममंत्रैः सर्वेषां पाद्यादिनीराजनान्तं पूजनं विधाय रुद्रकलशे शतरुद्रीयपाठम् एकादशवारम् अन्यानि सूक्तानि च मूलशांतिवत् प्रधानकलशे जप्तव्यानि । ततो होमवेद्यां ब्रह्मोपवेशनादि पर्य्युक्षणान्तं कर्म्म (पृ० २१) कृत्वा होमद्रव्यं पायसकृसरसमिदाज्यादि साधयित्वा द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि अमुकोहं अश्लेषाशान्तिकर्मणा यक्ष्ये तत्रेदं सम्पादितं आज्यपायससमित्कृसराद्यिद्रव्यं आघाराज्यभागदेवताभ्यः सर्प्पगुरुपितृभगार्य्यमरवित्वष्टृवायुशक्राग्नीमित्रेन्द्रनिर्ऋतितोयविश्वेदेवाविष्णुवरुणाजपादहिर्बुध्न्यपूषन्दस्रयमाग्निब्रह्मचन्द्रशिवादितिभ्यः नवग्रहरक्षोघ्नवामदेवदुर्गाऋत्विक्स्तुत् दुर्गावास्तोष्पतिअग्निक्षेत्रपालमित्रावरुणविरूपाक्षाग्निश्रीसोमरुद्रस्विष्टकृदग्निभ्यो महाव्याहृतिदेवताभ्यः सर्व्वप्रायश्चित्तदेवताभ्यः प्रजापतये च मया परित्यक्त यथादेवतमस्तु इति द्रव्यत्यागं विधाय ब्रह्मणान्वारब्धः आघाराज्यभागौ हुत्वा घृतमिश्रितेन पायसेन प्रधानहोमं कुर्य्यात् ॐ **नमोस्तु सर्प्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु येऽअन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्प्पेभ्यः स्वाहा** इदं सर्पेभ्यः २८ ॐबृहस्पतेऽअति यदर्य्योऽ-

अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् स्वाहा इदं बृहस्पतये ॐपुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्नवै स्वाहा इदं पितृभ्यः इतिमंत्रत्रयेण देवतात्रयाय प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यया हुत्वा ततो नाममन्त्रैर्भगादिचतुर्विंशतिदेवताभ्योऽष्टसंख्यया जुहुयात् ॐभगाय स्वाहा इदं भगाय ॐअर्य्यम्णे स्वाहा इदमर्य्यम्णे ॐरवये स्वाहा इदं रवये ॐत्वष्ट्रे स्वाहा इदं त्वष्ट्रे ॐवायवे स्वाहा इदं वायवे ॐशक्राग्निभ्यां स्वाहा इदं शक्राग्निभ्याम् ॐमित्राय स्वाहा इदं मित्राय ॐइन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ॐनिर्ऋतये स्वाहा इदं निर्ऋतये ॐतोयाय स्वाहा इदं तोयाय ॐविश्वेभ्योदेवेभ्यः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॐगोविन्दाय स्वाहा इदं गोविन्दाय ॐवसुभ्यः स्वाहा इदं वसुभ्यः ॐवरुणाय स्वाहा इदं वरुणाय ॐअजचरणाय स्वाहा इदमजचरणाय ॐअहिर्बुध्न्याय स्वाहा इदमहिर्बुध्न्याय ॐपूष्णे स्वाहा इदं पूष्णे ॐदस्राभ्यां स्वाहा इदं दस्राभ्याम् ॐयमाय स्वाहा इदं यमाय ॐअग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॐचन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे ॐशिवाय स्वाहा इदं शिवाय ॐअदित्यै स्वाहा इदमदित्यै २४ इति प्रत्येकमष्टसंख्यया हुत्वा आकृष्णेनेत्यादिमन्त्रैः प्रत्येकमष्टसंख्यया नवग्रहहोमं तथाधिदेवताप्रत्यधिदेवताहोमं कृणुष्वपाजेतिपञ्चमन्त्रैः (पृ० २१०) प्रत्येकमष्टसंख्यया कृसरहोमं च विधाय समिदाज्यपायसचरुणा प्रत्यृचमष्टसंख्यया श्रीसूक्तहोमं त्वन्न इतिमन्त्रेण त्रयोदशसंख्यया पायसहोमं याते रुद्रेतिमन्त्रेणाष्टसंख्ययाज्यहोमं कुर्य्यात् मन्त्राश्चैते मूलशान्तौ द्रष्टव्याः (पृ० २१२) ततो भूरादिनवाहुतिहोमं संश्रवप्राशनादि पूर्णपात्रदानान्तं (पृ० २२) कृत्वा साचार्य्यो यजमानः **पूर्णाहुतिं जुहुयात्** तत्र संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहमश्लेषानक्षत्रजननशान्तिकहोमकर्म्मणः न्यूनातिरिक्तपरिपूर्त्यर्थमपूर्णपूरणार्थं मृडनामाग्नौ पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ततो नालिकेरं पूगी-

फलं वा रक्तवस्त्रसहितं कृत्वा स्रुवे निधाय स्रुवं स्रुचि च प्रपूज्य ब्रह्मणा चतुर्वारं दत्तमाज्यं यजमानेनान्वारब्ध आचार्य्योजुहुयात् समुद्रादूर्मिरित्यादिसप्तमन्त्रैः (पृ० २१४) पूर्णाहुतिं हुत्वा तनूपा अग्नेसीत्यादिभिः अङ्गानि च म आप्यायन्तामित्यादिभिरङ्गालम्भनं च कृत्वा त्र्यायुषं कृत्वा गच्छगच्छेत्यग्निं विसृज्य क्षमापयेत् ॥ ततो दक्षिणकरेण प्रधानकलशं स्पृष्ट्वा त्र्यम्बकमंत्रेणाष्टोत्तरशतवारमभिमंत्र्य रुद्रकलशं चाभिमंत्र्य कुम्भद्वये पूर्ववद्धूपदीपादि विधाय यजमानाभिषेकार्थं आचार्य्यं आदराद्देवं प्रसादयेत् ततो यजमानः प्राङ्गणकल्पितस्नानमण्डपे श्रीपर्णाद्यासने नव्यवस्त्रं प्रसार्य्य सपुत्रपत्नीकः शंखादिरवे जायमाने मङ्गलगीतवाद्यानि शृण्वन् **स्नानसंकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्मा सपुत्रपत्नीकोहं मम पुत्रस्य अश्लेषानक्षत्रामुकपादजननेन पित्राद्यरिष्टसूचितदोषपरिहारार्थं शुभफलप्राप्तये अभिषेकमन्त्रैर्यंशान्तस्नानं करिष्ये इति तत आचार्य्यादयो ब्राह्मणाः मूलशान्तिप्रकरणोक्तैरभिषेकमंत्रैरभिषेकं कुर्य्युः (पृ० २१५) अभिषेकान्ते यजमानः सहस्रधारया स्नात्वा शुक्लाम्बरधरो भूत्वा रूपं रूपमिति मन्त्रेण घृतच्छायादर्शनं कृत्वा स्नानवस्त्राण्याचार्याय दत्त्वा सुमुहूर्त्ते शंखादिरवे जायमाने स्वस्तिवाचनं पठित्वा अङ्गादङ्गादितिमन्त्रेण पुत्रमुखं दृष्ट्वा पुत्रं स्वांके निधाय गोदानप्रतिमादानहोम**दक्षिणादिसंकल्पं कुर्यात्** यथा अद्येहेत्यादि अमुकराशिरमुकशर्म्मा सपुत्रपत्नीकोहं मम अश्लेषानक्षत्रे पुत्रजन्मसूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं शौनकोक्तप्रकारेण कृतस्याश्लेषाशान्तिहोमकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थम् इमां सवत्सां गां तथा वस्त्रकुम्भसहिताधिदेवताप्रत्यधिदेवताप्रतिमासहिताश्लेषानक्षत्रदेवसर्प्पप्रतिमां तथेमां नवग्रहपूजासामग्रीं च आचार्य्याय दास्ये तथा श्रीरुद्रजापिने सकुम्भवस्त्रां श्रीरुद्रप्रतिमां कृष्णं वृषभं च दास्ये तथा सदस्यर्त्विक्सप्तशतीशान्तिकाध्यायसूक्तपाठकारकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथांशेन दक्षिणां विभज्य दास्ये तथेमां

भूयसीं दक्षिणां यथाविभवसिद्धमन्नं च अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत्र मम इतिसंकल्प्य यथाक्रमं आचार्य्याय सुवर्णं तदर्द्धं ब्रह्मणे तदर्द्धं सदस्याय तदर्द्धमृत्विग्भ्यः तदर्द्धं सूक्तादिपाठकेभ्यो दद्यात् तत आचार्य्यादयो ब्राह्मणास्तिलकाक्षतारोपणरक्षाबन्धनत्र्यायुषकरण-मंत्रपाठादिकं कुर्य्युः यजमानश्च तेभ्य आशिषो गृहीत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ततः कांस्यपात्रोपरि स्थाप्य दीपान् प्रज्वलितान्बुधः । प्रकुर्य्यान्मङ्गलार्थं च महानीराजनं विधिम् ॥ ततः पायसादिसिद्धान्नेन शतं पञ्चाशत् दश वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा तेभ्य आशिषो गृहीत्वा अनेन शान्तिकर्म्मणा ॐतत्सत् श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां नमः इति समर्प्य ब्राह्मणानुज्ञया सुहृद्बन्धुयुतः स्वयं भुञ्जीत ॥ इति अश्लेषाशान्ति प्रायो मूलशान्तिवत् ॥

इतिशौनकोक्तोऽश्लेषानक्षत्रजननशान्तिप्रयोगः ॥

अथोर्ध्वदन्तजननशान्तिविचारः

पद्मपुराणे विष्णुधर्म्मोत्तरे च परशुरामं प्रत्याह पुष्करः—दन्तजन्मनि बालानां लक्षणं तं निबोध मे । उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते हि शिशोर्द्विजाः । दन्तैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म-भार्गवनन्दन । मातरं पितरं चैव खादत्यात्मानमेव च ॥ शान्ति तत्र प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः शृणु । गजपृष्ठस्थितं बालं नौस्थं वा स्थापयेद्बुधः ॥ तदभावे तु सर्वज्ञ काञ्चने वा वरासने । सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्बीजैःपुष्पैःफलैस्तथा ॥ पञ्चगव्यैःपञ्चरत्नैर्मृत्तिकाभिश्च भार्गव । स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनन्तरम् ॥ सप्ताहं चात्र कर्त्तव्यं तथा ब्राह्मण-भोजनम् । अष्टमेऽह्नि विप्राणां तथा देया च दक्षिणा । काञ्चनं रजतं गां च भुवं चागार-मेव च । दन्तजन्मनि सामान्ये शृणु स्नानमतः परम् ॥ भद्रासने निवेश्यैनं मूर्ध्नि मूलं फलं तथा । सर्वौषधैः सर्वबीजैः सर्वगन्धैस्तथैव च । स्नापयेत्पूजयेच्चात्र वह्निहोमं समीरितम् ॥ इतिशान्तिसूक्तम् ॥

अथ प्रयोगः

चन्द्रतारानुकूले शुभदिने नित्यमनुष्ठाय शुभासन उपविश्याचम्य अर्घ्यं संस्थाप्य प्राणानायम्य गणेशपूजासंकल्पं कुर्य्यात् अद्येत्यादि

अमुकोहममुकराशेरस्य बालकस्य ऊर्ध्वंदन्तजननशान्तिकर्म्मणि सर्व-विघ्नोपशान्त्यर्थं पूर्वाङ्गत्वेन श्रीभगवतो गणेश्वरस्य पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य यथोक्तविधानेन (पृ० २-६) गणेशं संपूज्य प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेरस्य बालकस्य ऊर्द्ध्वंदन्त-जननसूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये विष्णुधर्मोक्तां शान्तिं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्या-हवाचनानि करिष्ये इति संकल्प्य यथोक्तविधिना (पृ० ६–१४) तानि विधाय होमवेदीं निर्मायाग्निं संस्थाप्य तदीशाने कलशं संस्थाप्य तत्र नवग्रहानावाह्य सम्पूज्य अन्यत्र द्वितीयं संस्थाप्य तस्मिन् सर्वौषधि-सर्व्वबीजसर्व्वगन्धपञ्चरत्नानि च निक्षिप्याभिमन्त्र्य तज्जलेन भद्रा-सनोपविष्टं नौस्थं गजपृष्ठस्थितं बालकं देवस्यत्वेत्यादिमंत्रैः (पृ० २१६) सुरास्त्वेत्यादि मन्त्रैश्चाभिषिच्य धात्रादिसुवर्णप्रतिमाः पञ्चामृतस्न-पनपूर्व्वकं स्थाल्यां संस्थाप्य पूजादिसंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि अमु-कोहममुकराशेः पुत्रस्योर्ध्वंदन्तजननशान्तिकर्मणि होमार्थम् आचार्य्य-ब्रह्मणोः पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये तथा सुवर्णप्रतिमासु धातृसोमवह्नि-वायुपर्वतदेवकेशवानां पूजनं कलशे नवग्रहपूजनं च करिष्ये एतंत इति प्रतिष्ठा ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमासु धातृसोमवह्निवायुपर्वतदेवदेव-केशवाः कलशे ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु नाममंत्रैर्ध्यानावाहनादि कुर्य्यात् यथा ॐधात्रे नमः ॐसोमाय नमः ॐवह्नये नमः ॐवायवे नमः ॐपर्वताय नमः ॐदेवदेवकेशवाय नमः ॐब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहेभ्यो नमः इतिमंत्रैः पाद्यादिनी-राजनान्तं संपूज्य वरदनामाग्निमावाह्य सम्पूज्य द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्य्यात् यथा अद्येहेत्यादि अमुकोहम् ऊर्ध्वंदन्तजननशान्तिकर्मणा यक्ष्ये तत्र आघाराज्यभागदेवताभ्यः धातृसोमवह्निवायुपर्वतदेवदेवकेशवेभ्यः महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तदेवताभ्यः स्विष्टकृते च इदमाज्यं मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु इति द्रव्यत्यागं विधाय ब्रह्मणान्वारब्धो

मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा जुहुयात् **ॐप्रजापतये स्वाहा** इदं प्रजापतये **ॐइन्द्राय स्वाहा** इदमिन्द्राय **ॐअग्नये स्वाहा** इदमग्नये **ॐसोमाय स्वाहा** इदं सोमाय अथ प्रतिमन्त्रमष्टाविंशतिसंख्यया प्रधानहोमः **ॐधात्रे स्वाहा** इदं धात्रे **ॐसोमाय स्वाहा** इदं सोमाय **ॐवह्नये स्वाहा** इदं वह्नये **ॐवायवे स्वाहा** इदं वायवे **ॐपर्वताय स्वाहा** इदं पर्वताय **ॐदेवदेवकेशवाय स्वाहा** इदं देवदेवकेशवाय इतिमंत्रैः प्रत्येकमाज्यहोमं कृत्वा भूरादिनवाहुतिहोमं विधाय संस्रवप्राशनम् पवित्रप्रतिपत्तिः ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानान्तं विधाय (पृ० २२) कलशजलेन पूर्वोक्तमन्त्रैः बालकमभिषिच्य प्रतिमाःसम्पूज्य होमसांगदक्षिणा **प्रतिमादानसंकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहममुकराशेः पुत्रस्य ऊर्ध्वदन्तजननेन सूचितपित्राद्यरिष्टनिवृत्तये शुभफलप्राप्त्यै सर्वोपद्रवशान्त्यर्थमिमाः सुपूजिताः सौवर्णीः प्रतिमाः तथेमां सुपूजितां सवत्सां गां च आचार्याय दास्ये तथेमां भूयसीं दक्षिणां भोजनं च अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये ॐतत्सत् इति संकल्प्य प्रतिमाः गां होमदक्षिणां चाचार्य्याय दत्त्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा अभिषेकतिलकरक्षाबन्धन-घृतच्छायात्र्यायुषकरणमंत्रपाठादिकं कारयित्वा सप्ताहपर्य्यंतं ब्राह्मणान्भोजयेत् अष्टमदिने तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥

इत्यूर्ध्वदन्तजननशान्तिप्रयोगः ॥

अथ एकनक्षत्रजननशान्तिः

तत्र पूर्वविचारः—एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चयात् ॥ तत्र शान्तिः प्रकर्त्तव्या सर्वाचार्य्यमतेन तु । शुभर्क्षे शुभवारे च चन्द्रताराबलान्विते । कृष्टविष्टिविवर्ज्जे च प्रारम्भे दिवसे सुधीः ॥ आचार्य्यं वरयेत्पूर्व्वं चतुरोथ द्विजोत्तमान् । पुण्याहं वाचयित्वा तु नक्षत्रप्रतिमा ततः ॥ तत्तदृक्षोक्तमंत्रेण पूजयेत्कलशोपरि ॥ नक्षत्रमंत्राश्च वशिष्ठप्रोक्तकात्यायनपरिशिष्टे उक्ताः—रक्तवस्त्रेण सञ्छाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् । स्वशाखोक्तेन मंत्रेण कुर्य्यादग्निमुखं ततः ॥ अनेनैव तु मंत्रेण हुनेदष्टोत्तरं शतम् । प्रत्येकं समिदन्नाज्यैः प्रायश्चित्तान्तमेव च ॥ वस्त्रालंकारगोदानै-

राचार्य्यं पूजयेत्ततः ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यान्माषत्रयसुवर्णकम् ॥ देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह । यानशय्यासनादीनि दद्यात्तद्दोषशान्तये ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः । एवं कृत्वा विधानं तु शान्तिर्भवति निश्चितम् ॥ इत्येकनक्षत्रजननशान्तिसूत्रम् ।

अथ प्रयोगः

मातृपितृनक्षत्रे पुत्रजन्मजाते प्रथमं गोमुखप्रसवविधानं कार्य्यम् (पृष्ठ १९९) भ्रातृनक्षत्रे भ्रातुरुत्पत्तौ तु तदंगमेव कर्त्तव्यं शुभदिने शान्तिर्विधेया चन्द्रतारानुकूले दिने प्रातर्नित्यं कर्म्म समाप्य शुभासन उपविश्याचम्य गणेशं नमस्कृत्यार्घस्थापनं कृत्वा **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं अमुकराशेरस्य पुत्रस्य पित्राद्येकनक्षत्रजननसूचितारिष्टनिवृत्तये शुभफलप्राप्तये सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये एकनक्षत्रजननशान्तिविधानेन शान्तिं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणेशपूजामातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये तथा होमार्थमाचार्य्यब्रह्मणोः सप्तशतीशान्तिकाध्यायपाठकारकाणां च पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये इतिसंकल्प्य गणेशपूजनादिपुण्याहवाचनान्तं विधाय आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कुर्य्यात् तत आचार्य्यः सर्षपान्विकीर्य्य भूमिं सम्प्रोक्ष्य तत्र होमवेदीं कृत्वा पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य वेद्या ईशाने कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र नवग्रहानावाह्य कलशोपरि जन्मनक्षत्रप्रतिमां पञ्चामृतेन संस्नाप्य **स्थापयेत्** एतन्ते इत्यादि ॐभूर्भुवः स्वः सुवर्णप्रतिमायां जन्मनक्षत्रदेव सुप्रतिष्ठितो भव तन्नक्षत्रदेवमंत्रेण पाद्यादिभिः पूजयेत् पूजायाम् एकं रक्तवस्त्रं श्वेतवस्त्रयुग्मं च समर्प्य कलशे ब्रह्मवरुणसहितादित्यादिनवग्रहांश्च सम्पूज्य होमवेद्यां ब्रह्मोपवेशनादिपर्य्युक्षणान्तं कर्म्म कृत्वा **होमद्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि एकनक्षत्रजननशांतिकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्र आघाराज्यभागदेवताः अमुकनक्षत्रामुकदेवतां समिच्चिवाज्यद्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्यया स्विष्टकृतभूरादिनवाहुतीराज्येन यक्ष्ये

तदेतद्धोमद्रव्यं मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु इतिद्रव्यत्यागं विधाय एतन्त इत्यादिना वरदनामाग्निं प्रतिष्ठाप्य पाद्यादिभिः सम्पूज्य आघाराज्यभागौ हुत्वा नक्षत्रदेवमंत्रेण अष्टोत्तरशतसंख्यया प्रधानहोमं विधाय भूरादिनवाहुतिहोमं च विधाय पूर्णाहुतिहोमं बलिदानान्तं विधाय संस्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्तं कृत्वा होमदक्षिणां प्रतिमावस्त्रालङ्कारयुतामाचार्य्याय दद्यात् ऋत्विग्भ्यो माषत्रयमितं सुवर्णं दत्वा सप्तशतीशान्तिकाध्यायपाठकर्तृभ्यो ब्राह्मणेभ्योपि दक्षिणां दद्यात् धान्यवस्त्रशय्यासनादीनि च यथाशक्तिदद्यात् अन्येभ्यो भूयसीं च दत्वा अभिषेकतिलकरक्षाघृतच्छायाभ्यायुषलापनमन्त्रपाठादिकं कारयित्वा यथाशक्तिपायसान्नादि ब्राह्मणान्भोजयित्वा क्षमापयित्वा सुखं शांतिर्भवति ।

इत्येकनक्षत्रजननशान्तिप्रयोगः ।

त्रिकप्रसवशान्तिः

तत्र पूर्वं विचारसूत्रम् शान्तिसर्वस्वे—सुतत्रये सुताचेत्स्यात्तत्त्रये वा सुतो यदि । मातापित्रोः कुलस्यापि तत्रानिष्टं महद्भयम् ।। ज्येष्ठनाशो धने हानिर्दुःखं च सुमहद्भवेत् । जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने ।। आचार्यमृत्विजो कृत्वा ग्रहयज्ञपुरस्सरम् । ब्रह्मविष्णुमहेन्द्राणां प्रतिमाः स्वर्णतः कृताः । पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशो परि संस्थिताः । पञ्चमे कलशे रुद्रं पूजयेद्रुद्रसंख्यया ।। चत्वारि शांतिसूक्तानि पठनीयानि सर्वतः । द्विज एको जपेद्धोमकाले शुचिसमाहितः ।। आचार्यो जुहुयात्तत्र समिदाज्यतिलान् चरु । अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विंशतिस्तथा ।। देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्यो ग्रहपुरस्सरम् । ब्रह्मादिमन्त्रैरिन्द्रस्य यत इन्द्र भयामहे । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं ततः । अभिषेकं कुटुम्बस्य कृत्वाचार्यं प्रतोषयेत् । हिरण्यं धेनुरेका च ऋत्विजां दक्षिणा तथा । प्रतिमा गुरवे देया उपस्करसमन्विताः । कांसाज्यवीक्षणं कृत्वा शांतिपाठं च कारयेत् ।। इति शांतिसूत्रम् ।।

अथ प्रयोगः

एकादशाहे द्वादशाहेऽन्यस्मिन्वा शुभदिने शांतिसामग्रीं सम्पाद्य शुभासने उपविश्याचम्य **गणेशपूजनं कुर्यात्** अर्घ्यं संस्थाप्य पूजासंकल्पः ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं त्रिकप्रसवशांतिकर्मणि

निर्विघ्नतासिद्धये भगवतो गणेश्वरस्य पूजनं करिष्ये यथाविधि पूजनं विधाय प्रधानसंकल्पं कुर्यात् अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम सुतात्रयजननानन्तरं सुतजननेन सूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं श्री परमेश्वरप्रीतये सग्रहमखां शान्तिं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये तथा शान्तिकर्मार्थं आचार्यब्रह्मर्त्विजां शान्तिसूक्तादिपाठकर्तॄणां च वरणं करिष्ये इति संकल्प्य मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि विधाय आचार्यादीनां वरणं च विधाय होमवेदीं कृत्वा आचार्यः शान्तिभूमिं सम्प्रोक्ष्य होमवेद्याःपूर्वभागे नवग्रहवेदीं कृत्वा तत्र नवग्रहानावाहयेत् असम्भवे कलशोपरि नवग्रहपूजनम् ग्रहवेद्या उत्तरतः पञ्चकलशान् कलशविधानेन संस्थाप्य कलशोपरि सुवर्णनिर्मिताः ब्रह्माविष्णुमहेन्द्ररुद्रेतिपञ्चदेवानां प्रतिमाः अग्न्युत्तारणपूर्वकं पञ्चामृतेन संस्नाप्य पञ्च प्रतिमाः संस्थाप्य पूजयेत् **पूजासंकल्पः** ॐ विष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं त्रिकप्रसवशान्तिकर्मणि सुवर्णप्रतिमासु ब्रह्माविष्णुमहेशेन्द्ररुद्राणां कलशे वेद्यां वा नवग्रहाणां च पूजनं करिष्ये ॐएतन्ते देव सवितर्यज्ञं प्राहुरित्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमासु ब्रह्मादिपञ्चदेवताः तथा कलशे ब्रह्मावरुणसहितादित्यादिनवग्रहाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इति प्रतिष्ठाप्य नाममन्त्रैर्वेदमन्त्रैश्च आसनादि नीराजनान्तं पूजयेत् मंत्राश्च ॐब्रह्म यज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेनऽआवः सुबुध्न्याऽउपमाऽअस्य विष्ठाःसतश्च योनिमसतश्च विव ॐ ब्रह्मणे नमः। इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् समूढमस्य पाँसुरे ॐविष्णवे नमः। ॐतत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॐमहेशाय नमः ॥ ॐयतऽइन्द्र भयामहे ततो नोऽअभयं कुरु मघवँश्छग्धि तव तन्नऽऊतिभिर्व्विद्विषो जहि ॐइन्द्राय नमः ॥ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे वोचेम शन्तमँहृदे सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमोऽअस्तु ॐरुद्राय नमः ॥५॥ तथा ब्रह्मणे नम

इत्यादि नाममन्त्रैर्नवग्रहांश्च पूजयेत् ऋत्विक् सूक्तजपं कुर्यात् (इमा रुद्रायेति एकादशर्चस्य सूक्तस्य कुत्सऋषिर्जगतीछन्दो रुद्रो देवता जपे विनियोगः) ॐइमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वम्पुष्टं ग्रामेऽअस्मिन्ननातुरम् १ या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाहा भेषजी शिवा रुतस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे २ परिनो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परित्वेषस्य दुर्म्मतिरघायोः अवस्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड ३ मीढुष्टम शिवतमशिवो नः सुमना भव परमे वृक्ष आयुधं निधाय कृत्तिं वसानऽआचर पिनाकं बिभ्रदागहि ४ विकिरिद्र विलोहित नमस्तेऽअस्तु भगवः यास्ते सहस्रꣳहेतयोन्न्यमस्मन्निवपन्तु ताः ५ सहस्राणि सहस्रशो बाह्वोस्तव हेतयः तासामीशानो भगवः पराचीना मुखा कृधि ६ असङ्ख्याता सहस्राणि ये रुद्राऽअधिभूम्यां तेषाꣳसहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि ७ अस्मिन्महत्यर्णवेऽन्तरिक्षे भवाऽअधितेषाꣳसहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि ८ नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवꣳरुद्राऽउपश्रिताः तेषाꣳसहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि ९ नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वाऽअधः क्ष्माचराः तेषाꣳसहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि १० ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः तेषाꣳसहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि ११ ॐआनो भद्राः क्रतवो जन्त्वित्यादि स्वस्तिवाचनपठितं सूक्तं च जपेत् । तथा ऋग्वेदोक्ते आ ते पितर इत्यादि पञ्चदशर्चं सूक्तं च जपेत् ततो होमवेद्यां अग्निप्रणयनब्रह्मोपवेशनादि पर्युक्षणान्तं कर्म्म कृत्वा वरदनामाग्निं प्रतिष्ठाप्य सम्पूज्य द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्यात् ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि त्रिकप्रसवशान्तिहोमकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमिन्द्रमग्निं सोममाज्येन ब्रह्माणं विष्णुं महेशं इन्द्रं रुद्रं प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्यया समित्तिलाज्येन स्विष्टकृतं चाज्यचरुभ्यां भूरादिनवाहुतीश्चाज्येन यक्ष्ये इदमाज्यमिदं समित्तिलाज्यद्रव्यं च तत्तद्देवताभ्यो मया परित्यक्तं यथादैवतमस्तु ॐतत्सत् । इतिकृतद्रव्य-

त्यागो ब्रह्मणान्वारब्धः ॐप्रजापतये नम इत्यादि आघाराज्यभागौ हुत्वा ॐ ब्रह्मयज्ञानमित्यादि पञ्चमन्त्रैः प्रधानपञ्चदेवतानां पालाश-समित्तिलाज्यद्रव्येण यथासंख्यं होमं विधाय तथा नवग्रहमन्त्रैः प्रत्येकमष्टसंख्यया तिलाज्येन नवग्रहहोमं च विधाय। तत आज्येन भूरादिनवाहुतिहोमं कृत्वा संस्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्तं विधाय पायसेन दध्यक्षतैर्वा ब्रह्मादिदेवताभ्यो दिक्पालेभ्यश्च बलिदानं विधाय क्षेत्रपालाय च बलिं दत्वा पूर्णाहुतिहोमं उत्तराङ्गपूजनं च कृत्वा होमदक्षिणाप्रतिमादानसंकल्पं कुर्यात्। ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि सपत्नीकोहं मम सुतात्रयान्तरं सुतजननसूचितारिष्टनिरसनद्वारा सर्वोपद्रवशांत्यर्थं नवग्रहयज्ञपुरस्सरं सुवर्णप्रतिमासु कलशोपरिस्था-पितानां ब्रह्मादिपञ्चदेवानां पूजायाः साद्गुण्यार्थं तथा होमवेद्यां समित्तिलाज्यद्रव्यैर्ब्रह्मादिपञ्चमन्त्रैर्यथासंख्यया होमकर्मणः साङ्गफल-प्राप्त्यै इमां गां गोप्रत्याम्नायीभूतं सुवर्णादिद्रव्यं वा होमदक्षिणां तथेमाः सुपूजिताः सौवर्णीः पञ्चप्रतिमाश्च आचार्याय दास्ये तथेमां भूयसीं दक्षिणां ऋत्विगादिभ्यः सप्तशतीसूक्तपाठादिकर्तृभ्यो ब्राह्मणे-भ्योऽन्येभ्यश्च विभज्य दास्ये तथा सिद्धान्नेन यथासंख्याकान्ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये ॐतत्सत् इतिसंकल्प्य आचार्याय प्रतिमाः अन्येभ्यश्च यथांशेन दक्षिणां दत्त्वा अग्निं विसृज्य ततः षट्कलशोदकेन समुद्रज्येष्ठा (पृ० २१५) इत्यादि मन्त्रैरभिषेकं सपत्नीपुत्रः कारयेत् ततः कांस्यपात्रं घृतपूरितं रूपं रूपमितिमंत्रेणावेक्ष्य तिलकरक्षात्र्यायुषलापनमन्त्र-पाठादि कारयित्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा इष्टबन्धुसहितः स्वयमपि भुञ्जीत एवं कृत्वा शान्तिर्भवति।

इति त्रिकप्रसवशान्तिः॥

अथ सहजननशान्तिः *

तत्र शान्तिविधिः प्रोक्तः षण्मासान्ते कुहूदिने। गणेशं पूजयेदादौ पूर्वाह्णे मातृकागृहान् १ प्रतिमां कारयेद्देव्याः स्वर्णरौप्यादिधातुजाम्। तस्यां सम्पूजयेद्देवीं श्यामां वामांगवासिनीम् २ भवस्य भीतिहरणीं सर्वारिष्टप्रणाशिनीम्। रुद्राणीं दक्षजां दक्षां भववामाङ्गवासिनीम् ३ भद्रदां भद्रकालीं च त्रिपुरासुरनाशिनीम्। कामदां मोक्षदां चाद्यां मधुकैटभमर्दिनीम् ४ सुरूपां सुन्दरमुखीं सुनेत्रां चारुभूषणाम्। त्रिनेत्रां बहुनेत्रां च चारुकुण्डलशोभिताम् ५ शिवां शिवप्रियां रम्यां रामदुःखप्रणाशिनीम्। पुराणां पुण्यदां पुण्यामेभिः श्यामां प्रपूजयेत् ६ प्रणवादिनमोन्तन्तु अष्टाविंशतिभिस्ततः पूजयेच्छक्तितो देवीं मन्त्रैर्वैदिकतान्त्रिकैः ७ गन्धैःपुष्पैस्तथाधूपैर्दीपनैवेद्यपायसैः। बलिदानैस्तु सन्तोष्य दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ८ सुवासिन्योथ गायन्त्यो गृहाङ्गणविभूषणैः। अर्द्धरात्रे तयोर्मध्ये बालकौ मातृसंयुतौ ९ परम्पराके विन्यस्य मौनेनैव विधानवित्। परस्परोपायनं च पूर्ववत्संप्रकल्पयेत् १० दक्षिणाभिस्तथा वस्त्रैः परस्परोपपाणिषु। मोदकानि विचित्राणि देयानि च तथा क्रमात् ११ अन्योन्यवीक्षणं कुर्याद्बालकेभ्योथ मातृभिः। ततः स्वभवनं विश्य गीतवादित्रनिःस्वनैः १२ श्यामां पुनःपूज्य महेशार्तप्पिणीं कामप्रदां दुःखनुतां शिवप्रदाम्। बालार्त्तिहन्त्रीं प्रसवाघनाशिनीं दिव्यां दिविस्थां परिपोषमाणाम् १३ इति कृत्वा विमृश्येत सहप्रसवसम्भवः। दोषस्तु गिरिजे चान्यद्वक्ष्यामि सुसमाहितः १४ ॥ इतिसहजननशान्तिः ॥

---

* प्रायः इतोऽग्रे शान्तिकर्मसु विधिः मूलशान्तिवदेव। होमसंख्या अभिषेक मंत्रादय त एव भवन्ति केवलं प्रधानदेवता भेदेन क्रमभेदोऽस्ति, अतः प्रकार एव लिख्यते विधिर्मन्त्रादय तत एव द्रष्टव्याः।

अथ गण्डान्तशान्तिः

कांस्यपात्रं प्रदातव्यं पलैःषोडशभिर्नवम् । पूरितं नवनीतेन गण्डान्ते शांतिरुच्यते ।। तिथिगण्डे ह्यनड्वाहं नक्षत्रे धेनुरुच्यते । काञ्चनं लग्नगंडे तु गंडदोषो विनश्यति ।। उत्तरे तिलपात्रं स्यात्तिष्ये गोदानमिष्यते । अजाप्रदानं त्वाष्ट्रर्क्षे पूर्वाषाढासु काञ्चनम् ।। उत्तरातिष्यचित्रासु पूर्वाषाढोद्भवस्य च । कुर्य्याच्छान्तिं प्रयत्नेन नक्षत्राकारजां बुधः ।। इति तत्र गणेशपूजादिपूर्वाङ्गं विधाय द्रव्यवस्त्राद्यैराचार्य्यवरणं कृत्वा षोडशपलात्मकं कांस्यपात्रं पलचतुष्टयमितेन पायसेन पूरयित्वा तत्र शंखं नवनीतपूरितं पूर्वाग्रं संस्थाप्य तत्र स्थापितां राजतीं प्रतिमां तन्मन्त्रेण संपूज्य श्वेतपुष्पसहस्रेण पुष्पाञ्जलिं दत्वा तदुत्तरतः ताम्रपात्रे बृहतीप्रतिमां तन्मंत्रेण पूजयेत् दक्षिणामाचार्य्याय अन्येभ्यो विप्रेभ्यश्च दद्यात् ब्राह्मणांश्च भोजयेत् । ज्योतिर्निबन्धे तु कुंकुमचन्दनकुष्टगोरोचनानि चत्वारि घृतकुम्भचतुष्टये निक्षिप्य सहस्राक्षेण मंत्रेण बालकं स्नापयित्वा घृतपूर्णकांस्यपात्रेण सह क्षीरमौक्तिकशंखश्वेतवस्त्रयुग्मं यजुर्वेदविदे दद्यात् लग्नगण्डान्ते तु काञ्चनं दद्यात् इतिविशेष उक्तः ।

इतिगण्डान्तशान्तिः ।

अथ कार्तिकदंष्ट्राविचारः

दिनषट्कं कन्यकायाः सप्ताहानि च कार्तिके । वराहदंष्ट्रा विज्ञेया वर्जयेत्सर्व्वकर्म्मसु ।। इति केषांचिन्मतम् । अथ सर्वसम्मतम्-दंष्ट्राग्रभागे भगवान्धरित्रीं त्रयोदशाहेऽधृत कार्त्तिकस्य । तस्मिंश्च कुर्याद्व्रतगेहवास्तुविवाहयात्राशुभमङ्गलानि ।। तत्र शांतिः प्रकर्त्तव्या दंष्ट्रादोषनिवारिका । धेनुं पयस्विनीं दद्यात्सर्वदोषोपशांतये ।। गर्ग उवाच—अथातः सम्प्रवक्ष्यामि दंष्ट्राया जनने फलम् । सिंहःसर्प्पस्तथा श्वानस्त्रयोदशव्यवस्थिताः ।। प्रथमो ह्यात्मनाशाय पितृनाशो द्वितीयके ।

तृतीये मातृनाशस्तु चतुर्थे वंशनाशनम् ।। पञ्चमे भ्रातरं हंति षष्ठे गोत्रक्षयो भवेत् । सप्तमे मातुलं हंति सर्वस्वं चाष्टमे तथा ।। नवमे द्रविणं हन्ति दशमे स्वामिनं तथा ।। श्वश्रूमेकादशे हन्ति द्वादशे श्वशुरं तथा ।। त्रयादशे शुभं विद्यात् दंष्ट्रायाः फलमीदृशम् । पाताले स्वर्गमर्त्ये च चत्वारि दिनसंख्यया ।। फलं वक्ष्यामि लोकेषु दंष्ट्राद्वादशके तथा । स्वर्गलोके भवेत्सौख्यं मर्त्यलोके महद्भयम् ।। पाताले च भवेल्लाभो दंष्ट्रायास्तु व्यवस्थितिः । तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ।। ब्राह्मणान् वृणुयात्पूर्वं कुलीनान्वेदपारगान् । प्रतिमां कारयेद्विष्णोः निष्कनिष्कार्धपादतः ।। मण्डलं कारयेत्तत्र रक्ताञ्जव्रीहितण्डुलैः । तत्रैकं कलशं स्थाप्यं पञ्चपल्लवसंयुतम् ।। शतौषधानि निक्षिप्य सर्वौषधियुतानि च । वेदोक्तेन विधानेन कलशं स्थापयेद्बुधः । तत्रोपरि न्यसेत्पात्रं स्वर्णं वा रौप्यताम्रकम् । तन्मध्ये प्रतिमां स्थाप्य पीताम्बरधरां शुभाम् ।। विष्णोरराटमंत्रेण प्रतिमां पूजयेत्सुधीः । उपचारैः षोडशभिः किं वा पञ्चोपचारकैः ।। तस्मात्तुनैर्ऋते देशे स्थण्डिलेग्निं प्रकल्पयेत् स्वस्वशाखोक्तविधिना कुर्यादग्निमुखं ततः ।। त्रिमध्वाक्तैस्तिलैर्विद्वान् होमं कुर्यात्स्वशक्तितः । निर्वर्त्य चाज्यभागान्तमभिषेकं समाचरेत् ।। दारपुत्रसमेतस्य यजमानस्य सर्त्विजः । अक्षिभ्यामितिसूक्तेन पावमानीभिरेव च ।। विष्णोरराटेतिऋचा शिवसंकल्पमंत्रकैः । ततःशुक्लाम्बरधरः सुभगो धातुलेपनः ।। यजमानो दक्षिणाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान् । धेनुं पयस्विनीं तद्वत्प्रतिमां वस्त्रसंयुताम् ।। सुप्रसन्नमना भूत्वा आचार्य्याय प्रदापयेत् । अन्येभ्यो दक्षिणां दद्यात्तदा वित्तानुसारतः । भूयसी दक्षिणा देया ब्राह्मणान् भोजयेद्दश । एवं कार्तिकदंष्ट्रायाः शान्तिकं कुरुते नरः ।। सर्वान् कामानवाप्नोति जीवेद्वर्षशतं सुधीः । व्रतबन्धेभवेत्कुष्ठी दीक्षा चापि सुनिष्फला ।। विवाहे चैव वैधव्यं दंष्ट्रायाः फलमीदृशम् ।

इतिकार्तिकदंष्ट्राजननशान्तिः ।।

अथ कृष्णचतुर्दशीजननशान्तिविचारः

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूतिर्जायते यदि । चतुर्दश्यास्तु षट्भागान्कुर्य्यादाद्ये शुभं भवेत् ॥ द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरं तथा । चतुर्थे मातुलं हन्ति पञ्चमे वंशनाशनम् (मातुलस्य) ॥ षष्ठे तु धनहानिःस्यादात्मनो वंशनाशनम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांति कुर्य्यात्प्रयत्नतः ॥ आचार्य्यं वरयेद्धीमान् पुत्रदारसमन्वितम् । स्वकर्मनिरतं शान्तं श्रोत्रिय वेदपारगम् ॥ सर्वालंकारसंयुक्तं सर्वलक्षणसंयुतम् । ब्रह्माणमृत्विजञ्चैव स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ रुद्राधिदेवता तस्याः कर्षमात्रसुवर्णतः । तदर्धेन तदर्धेन कुर्याद्वा शाठ्यवर्जितः ॥ प्रतिमां कारयेच्छक्त्या सर्वलक्षणसंयुताम् । वृषभे च समासीनं वरदाभयपाणिनम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं श्वेतमाल्याम्बरान्वितम् । त्रैयम्बकेन मन्त्रेण पूजां कुर्य्याद्विधानतः ॥ स्थापयेच्चतुरः कुम्भान् चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् । पुण्यतीर्थजलोपेतान्धान्यस्योपरि विन्यसेत् ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं शतच्छिद्रसमन्वितम् । पञ्चमृत्पंचरत्नानि पञ्चत्वक्पञ्चपल्लवाः ॥ सप्तधान्यं सुवर्णं च तत्तन्मन्त्रैर्विनिक्षिपेत् । सर्वौषधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ सुरभीणि च सर्वाणि श्वेतानि परिकल्पयेत् । सर्वे समुद्राःसरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः । आवाह्य वारुणैर्मन्त्रैरनेनैव विधानतः ॥ इमम्मे वरुणेत्यनया तत्त्वायामीत्यृचा तथा । त्वन्नोऽअग्न इत्यनया सत्वन्न इति मन्त्रतः ॥ आग्नेयकुम्भमारभ्य पूजां कुर्य्याद्यथाविधि । आ नो भद्रा इतिसूक्तं भद्राग्निश्च सुसूक्तकम् ॥ जाप्यं तु पौरुषं सूक्तं रुद्रजाय यथाक्रमम् । ईश्वरस्याभिषेकं च ग्रहपूजां च कारयेत् ॥ पूजाकर्म्म सुनिर्वर्त्य होमं कुर्य्याद्विधानतः । गृहादीशानदिग्भागे कुण्ड कुर्य्याद्यथाविधि ॥ समिदाज्यं चरुश्चैव तिला माषाश्च सर्षपाः । अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्भिःखदिरैःक्रमात् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं

तु अष्टोत्तरशतं तथा । अष्टाविंशतिसंख्यैश्च होमं कुर्याद्यथाविधि ।। त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिःक्रमात् । कृत्वा होमश्च कर्त्तव्य अस्मदुक्तविधानतः ।। एवं क्रमेण होतव्यं होमशेषं समाप्य च । सर्वालङ्कारसंयुक्तं त्रयाणामभिषेचनम् ।। त्रयाणां मातापितृशिशूनाम् । चतुर्भिःकलशैरद्भिर्बृहत्कुम्भसमन्वितैः । धौताम्बराणि धृत्वाथ कुर्य्यादाज्यावलोकनम् ।। पूर्णाहुतिं च जुहुयाद्यजमानः समाहितः । तत्सर्वं परया भक्त्या ईश्वराय निवेदयेत् ।। सर्वालंकारसंयुक्तां सवत्सां गां पयस्विनीम् । प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च आचार्य्याय निवेदयेत् ।। भूयसीं चैव दत्त्वाथ ब्राह्मणान् भोजयेत्तथा । तस्मादेतेन विधिना वित्तशाठ्यविवर्जितः ।। सर्वान्कामानवाप्नोति चिरजीवी सुखी भवेत् । एवं यः कुरुते शान्तिं स च पापविवर्जितः ।।

इतिकृष्णचतुर्दशीजननशान्तिविचारः ।।

अथ पितृगृहे जातरजस्वलशान्तिः

तत्र केनचिद्वाराहपुराणात्कात्यायनविधानमूलकत्वेन पितृगृहे कन्यायाः जातरजोदोषहरणशान्तिरित्थं सूचिता—अत्र देवताः गणेशसिद्धिबुद्धीन्द्रेन्द्राणीविष्णुश्रियः आसां प्रतिमाः सम्पूज्य अग्निं संस्थाप्य आज्यभागान्ते गणानान्त्वेति गणेशं अम्बे अम्बिके इति सिद्धिं बुद्धिं च इन्द्रं देवा इति इन्द्रेन्द्राण्यौ इदं विष्णुरिति विष्णुम् श्रीश्च त इति श्रियम् सम्पूज्य एभिरेव मन्त्रैरष्टाविंशतिसंख्यया पृथक्पृथक् जुहुयात् तथैव ग्रहाणामपि स्वस्वमन्त्रैरष्टाविंशतिसंख्यया होमं विधाय भूरादिस्विष्टकृदन्ते पूर्णाहुतिं च हुत्वा उत्तराङ्गत्वेन गणेशादीन्सम्पूज्य बलिदानं विधाय आचार्य्याय गोवस्त्रहिरण्यादिप्रतिमाभिःसह दद्यात्-ब्राह्मणांश्च भोजयेत् इति । अथ प्रयोगसूचिका तत्रादौ प्रधानसंकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम गृहे कन्यायाः जातप्रथमरजोदर्शनसूचितसकलारिष्टनिवृत्त्यर्थं वाराहपुराणोक्तप्रकारेण शांतिं करिष्ये तदङ्गतया गणेश-

पूजामातृपूजापुण्याहावाचनानि करिष्ये इतिसंकल्प्य तानि विधाय आचार्य्यब्रह्मणोर्वरणं कृत्वा वेद्यां पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं वरदनामाग्निं संस्थाप्यावाह्य कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र ग्रहानावाह्य सम्पूज्य रक्षां विधाय दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य प्रणीताप्रणयनादिपर्युक्षणान्तं कर्म्म निर्वर्त्य सुवर्णनिर्मितप्रतिमासु गणेशसिद्धिबुद्धीन्द्रेन्द्राण्योर्विष्णुश्रीणां तत्तन्मन्त्रैः पञ्चामृतस्नानपूर्वकं पूजनं कुर्यात् मन्त्राश्च गणानान्त्वा० १ अम्बे० २ इन्द्रं देवाऽआवृणाना:सुमृडीमो भवतु जातवेदाः ३ इदं विष्णुरिति० ४ श्रीश्च त इति ५॥ वरदनामाग्निं च सम्पूज्य द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्यात् अद्येहेत्यादि संकीर्त्य स्वगृहजातकन्यारजोदोषशांतिकर्म्मणाहं यक्ष्ये तत्र आघाराज्यभागौ आज्येन गणेशसिद्धिबुद्धीन्द्रेन्द्राणीविष्णुश्रियः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्ययाज्येन स्विष्टकृतं चाज्येन यक्ष्ये इति द्रव्यत्यागं विधाय पूर्वोक्तैर्मन्त्रैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यया हुत्वा तथा नवग्रहाणांच तत्तन्मत्रैः प्रत्येकप्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याभिर्होमं विधाय भूरादिनवाहुतिहोमं स्विष्टकृदग्निं च हुत्वा संस्रवप्राशनादि पूर्णपात्रदानान्तं कर्म्म निर्वर्त्य पूगीफलेन पूर्णाहुतिं हुत्वा उत्तराङ्गपूजनं विधाय आचार्यं सम्पूजयेत् अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम गृहे कन्यायाः जातप्रथमरजोदर्शनसूचितसकलारिष्टनिवृत्त्यर्थं शान्त्यर्थं च वाराहपुराणोक्तप्रकारेण कृतस्यास्य शान्तिकर्म्मणः साद्गुण्यार्थं इमांगां गोनिष्क्रयीभूतं सुवर्णादिद्रव्यं वा आचार्याय तुभ्यं संप्रददे ॐतत्सत् इति दत्त्वा भूयसीं दक्षिणां च संकल्प्य दत्त्वा बलिदानं च विधाय घृतच्छायारक्षाबन्धनाभिषेकतिलकाशीर्ग्रहणं च कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत ॥

इति पितृगृहे जातरजस्वलाशान्तिः ॥

अथ मेषसङ्क्रमणशान्तिः

तत्र पूर्वं गणेशं सम्पूज्य शान्तिकर्म्मणः पूर्वाङ्गत्वेन पुण्याहं वाच-

यित्वा **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम निजनक्षत्रा-त्संक्रांतिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतितत्वात् सूचितारिष्टादिनिवृत्ति-द्वारा शुभफलप्राप्तये रुद्रयामलोक्तप्रकारेण मेषसंक्रमणशान्ति करिष्ये इति संकल्प्य आचार्यं गन्धपुष्पाक्षतैः संपूज्य वरणसामग्रीं करे कृत्वा एभिर्गन्धाक्षतपुष्पपूगीफलद्रव्यैः करिष्यमाणमेषसंक्रमणशान्तिकर्मणि-आचार्यकर्म्मकर्त्तुं त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः आचार्यस्त्वितिः प्रार्थना तत आचार्यः हस्तमात्रां वेदीं निर्म्माय तत्र पञ्चभूसंस्कार-पूर्वकमग्निसंस्थाप्य कलशविधिना कलशं संस्थाप्य (पृ० १४-१९) तत्र नवग्रहानावाह्य सम्पूज्य ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं कर्म्मकृत्वा (पृ० २२) सुवर्णप्रतिमायां गोविन्दं पूजयेत् प्रतिमाम् अग्न्युत्तारण-पूर्वकं पञ्चामृतेन संस्नाप्य एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमायां गोविन्ददेव सुप्रतिष्ठितो भव इतिप्रतिष्ठाप्य देशकालौ संकीर्त्य अमुकोहं मम निजनक्षत्रात्संक्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतनसूचिता-रिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये सुवर्णप्रतिमायां गोविन्ददेवस्य यथा-मिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये ध्यानम्—अग्रश्चक्रं गदामूर्द्ध्वे वामयोः करयोः क्रमात् । ऊर्ध्वशंखमधः पद्मं गोविन्दे कपिलाङ्कके ॥ गोविन्दाय नम इति नाममंत्रेण च आवाहनादिनीराजनान्तं सम्पूज्य प्रार्थयेत् नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः । इतिसम्प्रार्थ्य महाँइन्द्रेतिमंत्रेण मध्वाज्य-शर्कराभिर्जुहुयात् **द्रव्यत्यागः** देशकालकीर्त्तनान्ते अमुकोहं निजनक्षत्रा-त्संक्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतनसूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये नवानां ग्रहाणां प्रीतये मध्वाज्यशर्कराद्रव्येण यक्ष्ये इदं सम्पादितमध्वाज्यशर्कराद्रव्यं माधवप्रीतये मया परित्यक्तं यथादैव-तमस्तु ततो वरदनामानमग्निं संस्थाप्यावाह्य आघारावाज्यभागौ हुत्वा **ॐमहाँ इन्द्रो वज्रहस्तः षोडशी शर्म्म यच्छतु हन्तु पाप्मानं योस्मा-न्द्वेष्टि उपयामगृहीतोसि महेन्द्राय त्वैष ते योनिर्महेन्द्राय त्वा स्वाहा**

इतिमंत्रेण सहस्रम् अष्टोत्तरशतं अष्टाविंशतिरष्टौवा आहुतीर्जुहुयात् ततो भूरादिनवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतं च जुहुयात् (पृ० २४) ततः संस्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्तं कुर्यात् **तत्र संकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं मेषसंक्रमणशान्तिकर्मणः अपूर्णपूर्णार्थम् इदं पूर्णपात्रं सद्रव्यं ब्रह्मणे तुभ्यं संप्रददे ब्रह्मा च गृहीत्वा अकर्न्कर्मेति मंत्राशिषं दद्यात् ततो यजमानः उत्तराङ्गत्वेन पूजनं विधाय **होमसांगतां कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम निजनक्षत्रात्संक्रांतिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतन-सूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये मध्वाज्यशर्कराद्रव्येण अमुक-संख्यया होमकर्म्मणः साद्गुण्यार्थम् इदं सुवर्णं सुवर्णप्रत्याम्नायीभूतं द्रव्यं वा आचार्याय दातुमहमुत्सृजे तथा इमां सुपूजितां सौवर्णीं गोविन्दप्रतिमां च आचार्याय सम्प्रददे तथा इमां भूयसीं दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये तथा सिद्धान्नेन अमुकसंख्याकान् ब्राह्म-णाँश्च भोजयिष्ये ॐतत्सत् इति संकल्प्य होमदक्षिणां प्रतिमां च आचार्याय दत्त्वा ब्रह्मणेभ्यो दक्षिणां विभज्य कलशे नवग्रहानग्निं च विसृज्य घृतच्छायां रक्षाबन्धनं अभिषेकतिलकाशीर्ग्रहणानि कृत्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात्—मन्त्रतस्तन्त्रतश्छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः । सर्वं करोति निश्छिद्रं नामसंकीर्त्तनं प्रभोः ।। इदं कर्म्म श्रीमाधवार्पणमस्तु ॐयस्यस्मृत्येति पठेत् ।।

इति मेषसंक्रमणशान्तिः ।।

अथ तुलासङ्क्रमणशान्तिप्रयोगः

तत्र पूर्वं गणेशं सम्पूज्य शान्तिकर्म्मणः पूर्वाङ्गत्वेन पुण्याहं वाच-यित्वा **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं निजनक्षत्रगणनात्सं-क्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतनसूचितारिष्टनिवृत्तये शुभफल-प्राप्तये रुद्रयामलोक्तप्रकारेण शान्तिं करिष्ये तदङ्गत्वेन आचार्य्यस्य पूजन-पूर्वकं वरणं च करिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्यं अर्घादिभिः सम्पूज्य

वरणसामग्रीं करे कृत्वा एभिर्गंधाक्षतपुष्पपूगीफलद्रव्यैः करिष्यमाण-तुलासंक्रमणशान्तिकर्म्मणि आचार्य्यकर्म्म कर्त्तुं आचार्य्यत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः। आचार्य्यस्त्वित्यादिप्रार्थना। एवं ब्रह्मवरणं च कुर्यात् तत आचार्य्यः हस्तमात्रां वेदीं निर्माय तत्र पञ्चभूसंस्कार-पूर्वकमग्निं संस्थाप्य वेद्या ईशानभागे कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र ग्रहानावाह्य सम्पूज्य दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य्य प्रणीताप्रणय-नादि पर्युक्षणान्तं कर्म्म कुर्यात् ततो गोविन्दप्रतिमां अग्न्युत्तारण-पूर्वकं पञ्चामृतेन संस्नाप्य एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रति-मायां गोविन्ददेव सुप्रतिष्ठितो भव। पूजासंकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम निजनक्षत्रात्संक्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतनसूचितारिष्ट-निवृत्तिपूर्वकशुभफलप्राप्तये सुवर्णप्रतिमायां गोविन्ददेवस्य यथामिलितो-पचारैः पूजनं करिष्ये ध्यानम् अधश्चक्रं गदामूर्द्ध्वे वामयोः करयोः क्रमात्। ऊर्ध्वे शंखमधःपद्मं गोविन्दे कपिलाङ्गके १ एवं ध्यात्वा **ॐविष्णोःरराटमसि विष्णोः श्नप्त्रेस्थो विष्णोःस्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा इति** वेदमन्त्रेण **ॐगोविन्दाय नमः** इति नाम-मन्त्रेण च आवाहनादि नीराजनान्तं सम्पूज्य **प्रार्थयेत्** नमो ब्रह्मण्य-देवाय गोब्राह्मणहिताय च। जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः॥ एवं गोविन्दं सम्पूज्य शुक्रज्योतिरिति मन्त्रेण आज्यमधुयुक्तोदुं-बरैर्जुहुयात् उदुंबराभावे तिलाज्येन जुहुयात् **द्रव्यत्यागसंकल्पः** पूर्ववद्देशकालौ स्मृत्वा अमुकोहं मम निजनक्षत्रात्संक्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतनसूचितारिष्टनिवृत्तये श्रीगोविन्दप्रीतिद्वारा नवानां ग्रहाणां प्रीतये आज्यमधुयुक्तोदुंबरसमिद्द्रव्यैर्यक्ष्ये तत्र आघा-राज्यभागदेवताभ्य इदमाज्यं तथेदं सम्पादितमाज्यमधुयुक्तोदुंबरस-मिद्द्रव्यं श्रीगोविन्दप्रीतये मया त्यक्तं यथादैवतमस्तु इतित्यागं विधाय पर्युक्षणान्तं कर्म्म कृत्वा वरदनामाग्निमावाह्य सम्पूज्य आघा-रावाज्यभागौ हुत्वा **प्रकृतं जुहुयात्** **ॐशुक्रज्योतिश्च चित्रज्ज्योतिश्च**

मत्यज्ज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च शुक्रश्चऽऋतपाश्चात्यꣳहा स्वाहा इतिमन्त्रेण अष्टोत्तरशतं अष्टाविंशति अष्टौ वा आहुतीर्यथाशक्ति जुहुयात् ततो भूरादिनवाहुतिहोमं पूर्णाहुतिं च विधाय ब्रह्मणे पूर्णपात्रं दत्त्वा उत्तराङ्गत्वेन पूजनं विधाय सांगतां कुर्य्यात् देशकालौ स्मृत्वा अमुकोहं मम निजनक्षत्रात्संक्रान्तिनक्षत्रस्य विषुवत्पुरुषवामपादपतन-सूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये रुद्रयामलोक्तप्रकारेण कृतस्य शान्तिकर्म्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं गोप्रत्याम्नायीभूतमिदं सुवर्णं तथेमां सुपूजितां गोविन्दप्रतिमां च आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे तथा कलश-मध्ये आवाहितानां वरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां पूजासाङ्गता-सिद्ध्यर्थं इमां दक्षिणां नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दास्ये तथा सिद्धान्नेन अमुकसंख्याकान् ब्राह्मणांश्च भोजयिष्ये ॐतत्सत् इतिसंकल्प्य,होमदक्षिणां प्रतिमां च आचार्याय दत्त्वा कलशे ग्रहान् अग्निं च विसृज्य ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा घृतच्छायारक्षाबन्धना-भिषेकतिलकाशीर्ग्रहणानि कृत्वा मन्त्रतस्तन्त्रतश्छिद्रं देशकालार्ह-वस्तुतः । सर्वं करोति निश्छिद्रं नामसंकीर्त्तनं प्रभोः ॥ इदं कर्म्म श्रीगोविन्दार्पणमस्तु यस्य स्मृत्येतिच पठित्वा यथासुखं विहरेत् ॥

इतितुलासंक्रमणशान्तिप्रयोगः ॥

अथ ग्रहणशान्तिः

यस्य जन्म राशौ ग्रहणं भवति स एकवारं ग्रहणं दृष्ट्वा मत्स्य-पुराणोक्तविधिना स्नानं कृत्वा पुनर्न पश्येत् विधिश्च यस्यराशिं समासाद्य भवेत् ग्रहणसम्भवः । तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मंत्रौषधिस-मन्वितम् ॥ चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् । सम्पूज्य च गुरुं विप्रान् शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकम् । स्थापयेच्चतुरः कुम्भानग्रतः सागराणि च ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीक-संगमाद्ध्रदगोकुलात् । राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥ पञ्च-

गव्यं पञ्चरत्नं पञ्चत्वक्पञ्चपल्लवम् । रोचनं पद्मकं शंखं कुंकुमं रक्तचंदनम् ।। शुद्धस्फटिकतीर्थांबु सितसर्षपगुग्गुलून् । मधूकं देवदारु च विष्णुकान्तां शतावरीम् ।। वचां च सहदेवीं च निशाद्वितयमेव च । एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेष्वावाहयेत्सुरान् ।। सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।। योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः । सहस्रनयनः शक्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ।। मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः । चन्द्रोपरागसम्भूतामग्निः पीडां व्यपोहतु ।। यः कर्म्मसाक्षी भूतानां धर्म्यो महिषवाहनः । यमश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ।। रक्षोगणाधिपः साक्षान्नीलाञ्जनसमप्रभः । खड्गहस्तोतिभीमश्च ग्रहपीडां व्यपोहतु ।। नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः । स जलाधिपतिः श्रीमान् ग्रहपीडां व्यपोहतु ।। प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः । वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ।। योसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः । चन्द्रोपरागकलुषं धनदोत्र व्यपोहतु ।। योसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः । चन्द्रोपरागपापानि स नाशयतु शंकरः ।। त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं दहन्तु मम पातकम् ।। एवमावाहयेत्कुम्भान्मंत्रैरेभिश्चवारुणैः । एतानेव तथामन्त्रान्स्वर्णपट्टे विलेखयेत् ।। अथवा ताम्रपट्टे च नववस्त्रेथवा लिखेत् । मस्तके यजमानस्य निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः ।। आचार्य्यवरणं कृत्वा स्वर्णपट्टं निवेदयेत् । ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ।। पूजयेद्वस्त्रगोदानैराचार्य्यादीन्स्वभक्तितः। गन्धमाल्यैस्तथाधूपैः पूजयेदिष्टदेवताम् ।। होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा । निवृत्ते ग्रहणे सर्वब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।। दानं च शक्तितो दद्याद्यदीच्छेच्छुभमात्मनः ।। कलशान्द्रव्यसयुक्तान्नानारूपगुणान्वितान् ।। गृहीत्वा स्नापयेद्गूढं भद्रपीठोपरि स्थितम् । पूर्वोक्तैरेव मंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः ।। अभिषिक्तं ततः कुर्य्युर्मंत्रैर्वारुण-

सूक्तकैः । सूर्यग्रहे सूर्यनामयुकान्मंत्रान्प्रकीर्त्तयेत् ।। एवं कृत्वा तु ग्रहणे राशिदोषो विनश्यति । सर्वोपद्रवशान्तिश्च भवत्येव न संशयः ।। तत्रैव राशिस्थग्रहणदोषपरिहारार्थं सुवर्णमयं नागं कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् । दानवाक्यम्—तमोमय महाभाग सोमसूर्यप्रमर्दन । हेमनाग-प्रदानेन मम शांतिकरो भव ।।

इति ग्रहणशांतिः ।।

सीतामृतसर्पशान्तिः

शांतिं च क्षेत्रमध्य एव कुर्यात् तत्र पूर्वं गणेशपूजां मातृपूजां च विधाय प्रधानसंकल्पं कुर्यात् इति क्रमः । अथ शान्तिप्रकारः— हलप्रवाहसमये फालेनास्फाटितोरगः । म्रियते यस्य मर्त्यस्य क्षेत्रे तत्र महद्भयम् ।। मरणं वा गृहपतेर्दुर्भिक्षागमनं तथा । तत्र शान्तिः प्रकर्त्तव्या कार्तिकेयेन चोदिता ।। आदौ गणेशं सम्पूज्य क्षेत्रपालं तथैव च । मृत्युञ्जयस्य प्रतिमां वस्त्रे वा लेखयेद् बुधः । तस्मिन्स-र्पेश्वरो लेख्यः कण्ठे कृत्वाऽरुणं वपुः ।। त्रिनेत्रं द्विभुजं पीतवस्त्रेणाच्छा-दितं वरम् । त्र्यबकेणैव मंत्रेण पूजयेद्विधिना प्रिये ।। मृत्युञ्जयं सर्पराजकण्ठे चैव प्रपूजयेत् । नमोऽस्तु सर्प्पेभ्य इति वानेन होमं प्रकल्पयेत् ।। चरुं घृतेन च तथा होमान्तेह्यभिषेचयेत् । दारपुत्रसमे-तस्य यजमानस्य वा तथा ।। वृषभौ लांगलोपेतौ विसृज्य च प्रदाप-येत् । मूल्यं वाऽपि तदर्धं वा तदर्धं वा प्रदापयेत् ।। वित्तशाठ्यं न कर्त्तव्यं यदि चेत्सिद्धिमिच्छति । शिवद्वारे प्रकर्त्तव्यं वृषानारोहणं तथा ।।

इति सीतामृतसर्पशान्तिः ।।

अथ प्रवाहणे वृषभपतनशान्तिः

अक्षभंगे तथा द्वन्द्वे वृषाणां पतने तथा । हलप्रवाहे वद्धस्य

वृषभस्य प्रमोषणे ।। याने वाहनियुक्ते वा गमने भारसंयुते । मृते शांतिः प्रकर्त्तव्या शान्त्यागमप्रचोदिता ।। ब्राह्मणान् वरयेत्पूर्वं वेदाध्ययनतत्परान् । प्रतिमां कारयेत्तत्र स्वर्णरौप्यादिधातुभिः । तत्र संलेखयेद्विष्णुं महेशं च पृथक् पृथक् । हलायुधं तथा विष्णुं त्रिशूलधारिणं हरम् । तत्तन्मन्त्रैश्च सम्पूज्य वेदोक्तेन विधानतः । स्वशाखोक्तेन मार्गेण संस्थाप्याग्नि तु मंडले । जहुयादयुतं वाऽपि सहस्रं वा विशेषतः । शतमष्टोत्तरं वाऽपि शिवसंकल्पमंत्रकैः ।। होमान्तेऽथ समाविष्टं यजमानं निषिचयेत् । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः ।। वाणी रमा च गिरिजा सेन्द्रा देवादयस्तथा । मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः क्रतुरेवच ।। पुलहोग्नितगाश्चैव वशिष्ठो भृगुरेव च । नारदः कुम्भयोनिश्च दक्षश्चैव मृकण्डुजः ।। सर्वे त्वामभिषिञ्चन्तु ऋषयो योगतत्पराः । सिद्धा नागाश्च वेताला यक्षाः किंपुरुषास्तथा । विद्याधराप्सरश्चैव नक्षत्राणि ग्रहास्तथा । वेदमन्त्रैश्च कर्त्तव्यो ह्यभिषेको विशेषतः ।। देवस्यत्वेति च ऋचो वाश्विनौ भेषजेन च । कोसि कतमोसि च तथा मन्त्रैश्चान्यैश्च कारयेत् ।। प्रतिक्षेत्रे प्रतितथा यज्ञान्ते च तथैव च ।आत्वाहृर्षं तथा पश्चात्प्रपठेद्विधिवच्छुचिः ।। एवं कृत्वा महादेवि प्रतिमां विनिवेदयेत् । आचार्याय भवेत्तेन दोषदुःखविनाशनम् ।। ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दीनान्धकृपणांस्तथा । एवं यः कुरुते शान्तिं तस्य विघ्नं न जायते ।।

इति हलप्रवाहे वृषभपतनशान्तिः ।

अथ सर्पयुग्मदर्शनशान्तिः

ईश्वर उवाच—सर्पयुग्मं यदा पश्येत्तदा हानिः प्रजायते । अर्थहानिर्भवेत्तस्य शरीरे व्याधिपीडनम् ।। तत्रचाष्टोत्तरशतं जुहुयादाज्यसंयुतम् । नमोस्तु सर्प्पेभ्य इति गुडूचीं तु यथाविधि ।। मृत्युञ्जयस्य प्रतिमां त्र्यंबकेतिप्रपूजयेत् ।। इतिसर्प्पद्वन्द्वशान्तिः ।।

अथ सारमेयशान्तिः

ईश्वर उवाच—सारमेयो यस्य गृहे चास्थिचादाय मानुषम् । प्रविशेच्चोपरि रुदन् तस्य शान्ति वदाम्यहम् ।। स्वामिनस्तस्य नाशाय पुत्रार्थस्त्रीक्षयाय च । नरकागमनायाथ सप्ताहात्कथयत्यसौ ।। शांति तत्र प्रवक्ष्यामो यथाकृत्वा भवेत् सुखम् । मृत्युञ्जयस्य प्रतिमां कारयेद्वित्त-सम्भवाम् ।। ॐजूँस इति मन्त्रेण ऋचा वा त्र्यम्बकेति च । पुनराद्येति मन्त्रेण जुहुयाच्च शतत्रयम् ।। मधुपायसयोर्होमः शिवसंकल्पमन्त्रकैः । वेदमन्त्रैश्च शान्त्युक्तैरभिषेकं प्रकल्पयेत् ।। प्रतिमां वस्त्रसंयुक्तां वृष-भेन समन्विताम् । श्री रुद्रजापिने दद्यात्ततः शान्तिर्भविष्यति ।।

इतिसारमेयशान्तिः ।।

अथ काकविष्ठाविचारः

आश्रयस्थो यदा काको विष्ठां सम्पद्यते यदि । क्षीरिवृक्षमारूढ-स्तस्य सिद्धिरनेकधा ।। शुष्कवृक्षसमारूढो विष्ठां सम्पद्यते यदा । तस्य लक्ष्मीः क्षयं याति त्रिभिर्मासैर्नसंशयः । निरालम्बो यदा काको विष्ठां सम्पद्यते यदि । शिरसि पतति यस्य षण्मासात्तस्य मृत्युदः ।। स्कन्धे वा ह्यथवा पृष्ठे विष्ठा पतति यस्य चेत् । भ्रातृकष्टं भवेत्तस्य अथवा देहनाशनम् ।। बाह्वोः पतति विष्ठा तु मित्रनाशोभवेत्तदा । कुक्षौ पुत्रान्निहन्त्याशु उदरे रोगमादिशेत् ।। गुह्ये पतति यस्यैव पुत्रनाशो भवेत्तदा । ऊरुषु जानुनोर्यस्य काकविष्ठा प्रपद्यते ।। तद्वाहनस्य नाशःस्याद्भयं राज्ञःसकाशतः । चरणे प्रपतेद्यस्य देशत्यागो भवेत्तदा ।। निरालम्बो यदा काको विष्ठां श्वेतां करोति चेत् । उत्तरतःपूर्वमा-याति शत्रुनाशो भवेत्तदा ।। याम्याः परां दिशं याति कृष्णां विष्ठां प्रपद्यते । अब्दाभ्यन्तरतो मृत्युः सर्वनाशो भवेत्तदा ।। यस्याङ्गे प्रपतेद्विष्ठा सचैलं स्नानमाचरेत् । वस्त्रत्यागो भवेत्तस्य सद्यःशान्ति-करो हि सः ।। धेनुरेका त्र दातव्या सर्वालङ्कारशोभिता । पञ्चरत्नं

च दातव्यं दक्षिणा चैव शक्तितः ।। सतिलैर्मधुभिर्होममष्टोत्तरशतं चरेत् ।। अथप्रयोगः । अद्येहेत्यादि अमुकोहं ममामुकांगे काकविष्ठापतनजनितदुष्टदोषोपशान्त्यर्थं सचैलस्नानं करिष्ये इतिसंकल्प्य सचैलस्नानवस्त्राणि परित्यज्यान्यवासः परिधाय स्थण्डिलेग्निमुपसमाधाय वरदनामाग्निमावाह्य तदीशाने कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र ग्रहान्सम्पूज्य ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं कर्म कृत्वा होमसंकल्पं विधाय आज्येन आघारावाज्यभागौ हुत्वा मधुतिलसर्पिभिः हरिटिभिरिटिकाकचाण्डालाय स्वाहा अंशुभ्यो नमः श्वपचेभ्यो नमः वायसेभ्यो नमः पतंगेभ्यो नमः पापरोगिभ्यो नमः यमदूतेभ्यो नमः इतिमन्त्रविभागेनाष्टोत्तरशतं होमं विधाय उत्तरतन्त्रं समाप्य स्वशक्त्या दक्षिणां दद्यात् होमाशक्तौ तु सचैलं स्नात्वा तिलपात्रसहितमामान्नदानं घृतच्छायां च कुर्यात् सप्तशतीपाठं कुर्यात् कारयेद्वा एतत्तत्क्षणमेव । तत्रसंकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं ममामुकांगे काकविष्ठापतनसूचितसकलदोषपरिहाराय सदक्षिणानिमान्माषान् इदं तिलपात्रं च ब्राह्मणाय दातुमुत्सृजे तत्सत् इति संकल्प्य ब्राह्मणाय दद्यात् एवंकृते तद्दोषपरिहारःस्यात् ।। इति ।।

अथ श्वेतकाकशान्तिः

श्वेतपक्षो यदा काको दृश्यते यस्य मण्डले । स्वामिमंडलयोर्नाशो याम्याशायां तु निश्चितम् ।। तत्र शान्तिःप्रकर्त्तव्या सर्वदोषोपशान्तये । यमायत्वेतिमंत्रेण तिलमाषादि होमयेत् ।। विप्राय महिषं दद्याद्यथालंकारभूषितम् ।। इतिश्वेतकाकदर्शनशान्तिः ।।

अथ पल्लीपतनसरटरोहणम्

पल्ल्याश्च पतनं शस्तं सरटस्य प्ररोहणम् । विपरीते सप्तशती पाठादि कारयेत् ।। इति ।। इतिशान्तिप्रकरणम् ।।

कर्मकाण्डप्रदीपे—दानादिप्रकरणम्

अथ दानविधिः

सूर्यारुणसंवादे—स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा कर्ता शुचिरलङ्कृतः। ब्राह्मणान् देयवस्तूनि गन्धाद्यैरर्चयेत् सुत ॥ दानं ददेहममुकं दद्याद्द्विजकरे जलम्। ददस्वेति द्विजेनोक्तमिति दानविधिः स्मृतः ॥ ॐतत्सत्पूर्वमुच्चार्य गृहीत्वा तु करे जलम्। सतिलकुशहस्तस्तु कालज्ञानं समुच्चरेत् ॥ प्राङ्मुखश्चोदङ्मुखो वा पैत्रे याम्यमुखस्तथा। वामेन पाणिना स्पृष्ट्वा स्मरेत्तद्वस्तुदैवतम् ॥ विप्रायामुकगोत्रायामुककामो ह्यहं ददे। न ममेत्युत्सृजेदेवं द्विजहस्ते जलं खग ॥ स्वस्तीत्युक्तं च विप्रेण दानमक्षयतां नयेत्। तद्दानमिति संप्रोक्तमन्यस्त्याग इति स्मृतम् ॥ कन्यादानं त्रिपुरुषगोत्रोच्चारणपूर्वकम्। गो कन्या प्रतिमा शय्या एकैकस्य प्रदापयेत् ॥ विभज्य विधिना दाता नतत्फलमवाप्नुयात्। गौतमश्च—अन्तर्जानुकरं कृत्वा सकुशं तु तिलोदकम्। फलान्यपि च सन्धाय प्रदद्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ इति अन्यच्च—द्रव्याणामथ सर्वेषां दैवसंश्रयवान्नरः। वाचयेज्जलमादाय करेणाथ प्रतिग्रहम् ॥ दातुर्मन्त्रप्रयोगान्ते ह्यमुकस्मै सुराय वै। इदमों प्रतिगृह्णामि तदन्ते स्वस्ति कीर्तयेत् ॥

इति दानविधिः ॥

अथ प्रतिग्रहविधिः

भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद् भूमिं कुर्वन्प्रदक्षिणम्। करे गृहीत्वा कन्यां तु दासदास्यौ द्विजोत्तमः ॥ करं तु हृदि विन्यस्य धर्म्यो ज्ञेयो प्रतिग्रहः। आरुह्य च गजस्योक्तः कर्णे चाश्वस्य कीर्तितः ॥ तथा चैकशफानां तु

सर्वेषां वा विशेषतः । प्रतिगृह्णीत ताञ्शृङ्गे पुच्छे कृष्णाजिनं तथा ॥ शृङ्गिणामेकशफानां प्रतिग्रहः शृङ्गं स्पृष्ट्वा कार्यः । अन्येषामेकशफानां तु कर्णं स्पृष्ट्वेति व्यवस्था । आरण्याः पशवः सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः । गृह्णीयान्महिषं शृङ्गे खरं वै पृष्ठदेशतः ॥ प्रतिग्रहमथोष्ट्रस्य यानानां चाधिरोहणात् । बीजानां मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय सर्वतः ॥ वस्त्रं दशान्तादादद्यात्परिधायाथवा पुनः । आरुह्योपानहौ मञ्चमारुह्यैव च पादुके ॥ वर्मध्वजौ तु संस्पृश्य प्रविश्य च तथा गृहम् । अवतार्य च सर्वाणि जलस्थानानि वै द्विजाः ॥ ईषायां तु रथो ग्राह्यः छत्रं दण्डे तथैव च । द्रुमांश्च प्रतिगृह्णीयान्मूले न्यस्तकरे द्विजः ॥ आयुधानि समादाय तथामुच्य विभूषणम् । हेमाद्रौ परिशिष्टे—प्रतिगृह्णीत गां पुच्छे कर्णे वा हस्तिनं करे ॥ मूर्ध्नि दासीमजां चैव पृष्ठेऽश्वतरगर्दभौ ॥ पुत्रमुत्सङ्गमारोप्य प्रतिगृह्णीत दत्तकम् । रथं रथमुखे स्पृष्ट्वा प्रतिगृह्णीत कूबरे ॥ इति ॥

अथ द्रव्यदेवता

विष्णुधर्मोत्तरे—अभयं सर्वदैवत्यं भूमिर्वै विष्णुदेवता । कन्यादासस्तथादासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः ॥ प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः । तथा चैकशफं सर्वं कथितं यमदैवतम् ॥ महिषश्च तथा याम्य उष्ट्रो वै नैर्ऋतो भवेत् । रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा छागमाग्नेयमादिशेत् ॥ मेषं तु वारुणं विद्यात् वराहं वैष्णवं तथा । आरण्याः पशवः सर्वे कथिताः वायुदेवताः ॥ जलाशयानि सर्वाणि वारिधानीं कमण्डलुम् । कुम्भं च करकं चैव वारुणानि निबोधत ॥ समुद्रजानि रत्नानि वारुणानि द्विजोत्तमाः । आग्नेयं कनकं प्रोक्तं सर्वलोहानि चाप्यथ ॥ प्राजापत्यानि सस्यानि पक्वान्नमपि च द्विजाः । ज्ञेयाश्च सर्वगन्धास्तु गान्धर्वा वै विचक्षणैः ॥ बार्हस्पत्यं स्मृतं वासः सौम्या ज्ञेया रसास्तथा । पक्षिणस्तु तथा सर्वे वायव्याः परिकीर्तिताः ॥ विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा

विद्योपकरणानि च । सारस्वतानि ज्ञेयानि पुस्तकादीनि पण्डितैः ॥ सर्वेषां शिल्पभाण्डानां विश्वकर्मा तु दैवतः । द्रुमाणामथ पुष्पाणां शाकैर्हरितकैः सह ॥ फलानामपि सर्वेषां ज्ञेयो देवो वनस्पतिः । मत्स्यमांसे विनिर्दिष्टे प्राजापत्ये गजस्तथा ॥ छत्रं कृष्णाजिनं शय्यां रथमासनमेव च । उपानहौ तथा यानं यच्चान्यत्प्राणिवर्जितम् ॥ सर्वमाङ्गिरसत्वेन प्रतिगृह्णीत मानवः । शूरोपयोगि यत्सर्वं शस्त्रवर्मध्वजादिकम् ॥ रणोपकरणं सर्वं विज्ञेयं विश्वदैवतम् । गृहं च शक्रदैवत्यं यदनुक्तं द्विजोत्तमाः ॥ तज्ज्ञेयं विष्णुदैवत्यं सर्वं वा द्विजसत्तमाः ॥ इति ॥

महादानानि अतिदानानि च

कूर्मपुराणे—कनकाश्वतिला नागो दासो-रथ-मही-गृहाः । कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश ॥ **महार्णवसंग्रहे तु**—गो-भू-तिल-हिरण्याऽज्य वासो-धान्य-गुडानि च । रौप्यं लवणमित्याहुर्दशदानानि पण्डिताः ॥ **हेमाद्रौ भविष्ये**—त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । नरकादुद्धरन्त्येता जपवापनदोहनैः ॥

अथ प्रायश्चित्तप्रयोगः

स्वयं पुत्रादिर्वा स्वशक्तिमनुसृत्य कृच्छ्रप्रायश्चित्तं चिकीर्षुः प्रायश्चित्तनिमित्तकं गवां मूल्यं पुरतो निधाय धर्माधिकारिणः सभ्यान् संतोष्य साष्टाङ्गं प्रणमेत् । 'किं ते कार्यम्' इति तैः पृष्टः— मम (पित्रादेर्वा) जन्मप्रभृति अद्ययावत् कामाकामाभ्यां सकृदसकृद्वा कृतानां ज्ञाताज्ञातानां कायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिकाणाम् अस्पृश्यस्पर्शनाभक्ष्यभक्षणापेयपानागम्यगमनाभाष्यभाषणादृश्यदर्शनादिजनितानां पातकानुपातकोपपातकसंकरीकरणमलिनीकरणजातिभ्रंशकरणप्रकीर्णकादिनानाविधपापानां मध्ये संभावितसर्वपापानां निरासार्थमनुगृह्य प्रायश्चि-

त्तमुपदिशन्तु भवन्तः—इति शोध्यो ब्रूयात्, सर्वे धर्मविवेक्तारो, गोप्तारः सकला द्विजाः। मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वन्तु द्विजसत्तमाः॥ मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातकिल्विषम्। प्रसादः क्रियतां मह्यं शुभानुज्ञां प्रयच्छत॥ पूज्यैः कृतः पवित्रोऽहं भवेयं द्विजसत्तमाः॥ इति पठेत्। अथ शोध्येन गन्धदक्षिणादिभिः पुस्तकसभ्यानुवादकानां पूजने कृते सन्तुष्टः सभ्यः—अमुकप्रायश्चित्तेन पूर्वोत्तराङ्गयुतेन प्रत्याम्नायद्वारा यथाशक्त्याचरितेन तव शुद्धिर्भविष्यति तेन च त्वं कृतार्थो भविष्यसि-इति ब्रूहि इति वदेदनुवादकं प्रति स च यथाज्ञप्तो ब्रूयात् शोध्यश्च अनुग्रह इत्युक्त्वा प्रायश्चित्तमङ्गीकृत्य गृहे गत्वा आचम्य गणेशप्रणामादि भूतोत्सादनान्तं विधाय यवकुशतिलजलान्यादाय देशकालौ संकीर्त्य मम जन्मप्रभृति....(पूर्वोक्तम्) उल्लिख्य सभ्योपदिष्टम् अमुकप्रायश्चित्तं गोमूल्यदानद्रव्यरूपप्रत्याम्नायद्वारा यथाशक्ति करिष्ये तदङ्गत्वेन केशश्मश्रुनखानि वप्स्ये इति संकल्प्य—यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च। केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात् केशान्वपाम्यहम्॥ इति पठित्वा नापितद्वारा केशादि वपेत्। ततः आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशु वसूनि च। ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते॥ इति विहितकाष्ठेन दन्तधावनं विधाय स्नानं कुर्यात्। तत्र च पूर्वं हेमाद्रिकृतस्नानसङ्कल्पं कुर्यात्। तच्चेत्थम् ॐ—स्वस्ति श्रीमुकुन्दसच्चिदानन्दस्य ब्रह्मणोऽनिर्वाच्यमायाशक्तिविजृम्भिताविद्यायोगात् कालकर्मस्वभावाविर्भूतमहत्तत्त्वोदिताहङ्कारोद्भूतवियदादिपञ्चमहाभूतेन्द्रियदेवतानिर्मितेण्डकटाहे चतुर्दशलोकात्मके लीलया तन्मध्यवर्तिभगवतः श्रीनारायणस्य नाभिकमलोद्भूतसकललोकपितामहस्य ब्रह्मणः सृष्टिं कुर्वतस्तदुद्धरणाय प्रजापतिप्रार्थितस्य समस्तजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणस्य जगद्रक्षाशिक्षाविचक्षणस्य प्रणतपारिजातस्य अच्युतानन्तवीर्यस्य श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य अचिन्त्यापरिमितशक्त्या ध्येयमानस्य महाजलौघमध्ये परिभ्रममाणानामनेककोटि-

ब्रह्माण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहदहङ्कारपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाद्यावरणै-रावृते अस्मिन्महति ब्रह्माण्डखण्डे आधारशक्तिश्रीमदादिवाराहदंष्ट्रा-ग्रविराजिते कूर्मानन्तवासुकितक्षककुलिककर्कोटकपद्ममहापद्मशङ्खाद्यष्ट-महानागैर्ध्रियमाणे ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदाञ्जनपुष्पदन्तसार्वभौम-सुप्रतीकाष्टदिग्गजप्रतिष्ठितानामतलवितलसुतलतलातलरसातलमहा-तलपाताललोकानामुपरिभागे भूर्लोकभुवर्लोकस्वर्लोकमहर्लोकजनलोक-तपोलोकसत्यलोकाख्यसप्तलोकानामधोभागे चक्रवालशैलमहावलयनाग-मध्यवर्तिनो महाकालमहाफणिराजशेषस्य सहस्रफणानां मणिमण्डल-मण्डिते दिग्दन्तिशुण्डोत्तम्भिते अमरावत्यशोकवतीभोगवतीसिद्धवती-गान्धर्ववतीकाञ्च्यवन्त्यलकावतीयशोवतीति पुण्यपुरीप्रतिष्ठिते इन्द्रा-ग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानाष्टदिक्पालप्रतिष्ठिते वरध्रुवाधरसो-मपाप्रभञ्जनानलप्रत्यूषप्रभासाख्याष्टवसुभिर्विराजिते हरत्र्यम्बकरुद्र-मृगव्याधापराजितकपालीभैरवशम्भुकपर्दिवृषाकपिबटुरूपाख्यैकादशरुद्रैः संशोभिते रुद्रोपेन्द्रसवितृधातृत्वष्ट्र्यमेन्द्रेशानभगमित्रपूषार्काख्यद्वादशादि-त्यप्रकाशिते यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाध्यष्टा-ङ्गनिरतवशिष्ठवालखिल्यविश्वामित्रदक्षकात्यायनकौण्डिन्यगौतमाङ्गिर-सपाराशर्यव्यासवाल्मीकिशुकशौनकभरद्वाजसनकसनन्दनसनातनसनत्कु-मारनारदादिमुख्यमुनिभिः पवित्रिते लोकालोकाचलवलयिते लवणेक्षु-रससुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकयुक्तसप्तार्णवपरिवृते जम्बूप्लक्षशाल्मलिकुश-क्रौञ्चशाकपुष्कराख्यसप्तद्वीपयुते इन्द्रकांस्यताम्रगभस्तिनागसौम्य-गन्धर्वचारणभारतेतिनवखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णिकोपेतमहासरोरु-हाकारपञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णभूमण्डले अयोध्यामथुरामायाका-शीकाञ्च्यवन्तिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते महामुक्तिप्रदस्थले शालग्रामशम्भलनन्दिग्रामेतिग्रामत्रयविराजिते चम्पकारण्यबदरिका-रण्यदण्डकारण्यार्बुदारण्यधर्मारण्यपद्मारण्यगुह्यारण्यजम्बुकारण्यविन्ध्या-रण्यद्राक्षारण्यनहुषारण्यकाम्यकारण्यद्वैतारण्यनैमिषारण्यादीनां मध्ये

सुमेरुनिषधकूटशुभ्रकूटश्रीकूटहेमकूटरजतकूटचित्रकूटत्रिकूटकिष्किन्धश्वेताद्रिकूटहिमवद्विन्ध्याचलानां हरिवर्षकिम्पुरुषवर्षयोश्च दक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णे भरतखण्डे मलयाचलसह्याचलविन्ध्याचलानामुत्तरेण स्वर्णप्रस्थचण्डप्रस्थसूक्तिकआवन्तकरमणकमहारमणकपाञ्चजन्यसिंहललङ्काऽशोकवत्यलकावतीसिद्धवतीगान्धर्ववत्यादिपुण्यपुरीविराजिते नवखण्डोपद्वीपमण्डिते दक्षिणावस्थितरेणुकाद्वयसूकरकाञ्चीकालिकालवटेश्वरकालञ्जरमहाकालेतिनवोखरयुते द्वादशज्योतिर्लिङ्गगङ्गा (भागीरथी) गोदा-(गौतमी) क्षिप्रायमुनासरस्वतीनर्मदाताप्तीपयोष्णीचन्द्रभागाकावेरीमन्दाकिनीप्रवराकृष्णावेण्याभीमरथीतुङ्गभद्रामलापहाकृतमालाताम्रपर्णीविशालाक्षीवञ्जुलाचर्मण्वतीवेत्रवतीभोगावतीविशोकाकौशिकीगण्डकीवासिष्ठोप्रमदाविश्वामित्रीफल्गुनीचित्रकाश्यपीसरयूसर्वपापहारिणीकरतोयाप्रणीतावत्रावकगामिनीसुवर्णरेखाशोणाभवनाशिनी-शीघ्रगाकुशवर्तिनीब्रह्मानन्दामहितनयेत्यनेकपुण्यनदीभिर्विलसिते ब्रह्मपुत्रसिन्धुनदादिपरमपवित्रजलविराजिते हिमवन्मेरुगोवर्धनक्रौञ्चचित्रकूटमहेन्द्रमलयसह्येन्द्रकीलपारियात्राद्यनेकपर्वतसमन्विते मतङ्गमाल्यकिष्किन्धऋष्यशृङ्गेतिमहानगसमन्विते अङ्गवङ्गकलिङ्गकाश्मीरकाम्बोजसौवीरसौराष्ट्रमगधनेपालकेरलचोलपाञ्चालगौडमालवमलयसिंहलद्रविडकर्नाटकललाटकरहाटवरहाटपानाटपाण्ड्यनिषधमागधआन्ध्रदशार्णभोजकुरुगान्धारविदर्भविदेहबाह्लीकबर्बरकैकेयकोसलविराटशूरसेनकोङ्कणकैकटमत्स्यमद्रपारसीकखर्जूरयावनम्लेच्छजालन्धरेतिसिद्धवत्यन्यदेशविशेषभाषाभूमिपालविचित्रिते इलावृतकुरुभद्राश्वकेतुमालकिम्पुरुषरमणकहिरण्मयादिनववर्षाणां मध्ये भरतखण्डे बकुलचम्पकपाटलाब्जपुन्नागजातिकरवीररसालकह्लारकेतक्यादिनानाविधकुसुमस्तवकविराजिते कोकन्सहिरण्यशृङ्गकुब्जाबुंदमणिकर्णीवटशालग्रामसूकरमथुरागयानिष्क्रमणलोहार्गलपोतस्वामिप्रभासबदरीतिचतुर्दशगुह्यविलसिते जम्बुद्वीपे कुरुक्षेत्रादिसमभूमध्यरेखायाः पश्चिम-

दिग्भागे कुलमेरोर्दक्षिणदिग्भागे विन्ध्यस्य दक्षिणे देशे श्रीशैलस्य वायव्यदेशे कृष्णावेण्योर्मध्यदेशे मत्स्यकूर्मवराहनृसिंहवामनपरशुराम-रामकृष्णबुद्धकल्कीतिदशावताराणां मध्ये बौद्धावतारे गङ्गादिसरिद्भिः पाविते एवं नवसहस्रयोजनविस्तीर्णे भारतवर्षे निखिलजनपावनपरम-भागवतोत्तमशौनकादिनिवासिते नैमिषारण्ये आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावर्त-कदेशे सूर्यान्वियभूभृत्प्रतिष्ठिते श्रीमन्नारायणनाभिकमलोद्भूतसकल-जगत्स्रष्टुः परार्द्धद्वयजीविनो ब्रह्मणो द्वितीये परार्धे एकपञ्चाशत्तमे वर्षे प्रथममासे प्रथमपक्षे प्रथमदिवसे अह्नोद्वितीये यामे तृतीये मुहूर्ते रथन्तरादिद्वात्रिंशत्कल्पानां मध्ये अष्टमे श्वेतवाराहकल्पे स्वायम्भुवा-दिमन्वन्तराणां मध्ये सप्तमे वैवस्वतमन्वन्तरे कृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञ-कानां चतुर्णां युगानां मध्ये वर्तमाने अष्टाविंशतितमे कलियुगे तत्प्रथमे विभागे (पादे) श्रीमन्नृपविक्रमार्कात् श्रीमन्नृपशालिवाहनाद्वायथासंख्या-गमेन चान्द्रसावनसौरनाक्षत्रादिप्रकारेणागतानां प्रभवादिषष्टिसंवत्सराणां मध्ये अमुकनाम्नि संवत्सरे उत्तर (दक्षिण) गोलावलम्बिनि श्रीमार्तण्ड-मण्डले अमुकर्तौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुक-नक्षत्रे अमुकयोगे अमुककरणे अमुकराशिस्थे चन्द्रे अमुकस्थे सूर्ये अमुक-स्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथास्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशे-षणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ अमुकशर्मणः (भार्यया सहाधिकृतस्य) मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा बाल्ययौवनवार्धक्यावस्थासु वाक्पाणि-पादपायूपस्थघ्राणरसनाचक्षुःस्पर्शनश्रोत्रमनोभिश्चरित— ज्ञाताज्ञात–कामाकाममहापातकोपपातकादिसञ्चितानां पापानां ब्रह्महननसुरा-पानसुवर्णस्तेयगुरुतल्पगमनतत्संसर्गरूपमहापातकानां बुद्धिपूर्वकाणां मनोवाक्कायकृतानां बहुकालाभ्यस्तानां उपपातकानां च स्पृष्टास्पृष्टसङ्क-रीकरणमलिनीकरणापात्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोप--जनितानां रसविक्रयकन्याविक्रयहयविक्रयखरोष्ट्रविक्रयदासीविक्रयअजा-दिपशुविक्रयस्वगृहविक्रयनीलीविक्रयअक्रेयविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिज-

न्तुविक्रयस्थलचरादिविक्रयखेचरादिविक्रयसम्भूतानां निरर्थकवृक्षच्छेदनऋणानपाकरणब्रह्मस्वापहरणदेवस्वापहरणराजस्वापहरणपरद्रव्यापहरणतैलादिद्रव्यापहरणफलादिहरणलोहादिहरणनानावस्तुहरणरूपाणां-ब्राह्मणनिन्दागुरुनिन्दावेदनिन्दाशास्त्रनिन्दापरनिन्दाभक्ष्यभक्षणाभोज्यभोजनाचोष्यचोषणालेह्यलेहनापेयपानास्पृश्यस्पर्शनाश्राव्यश्रवणाहिंस्यहिंसनावन्द्यवन्दनाचिन्त्यचिन्तनायाज्ययाजनापूज्यपूजनरूपाणां मातृपितृतिरस्कारस्त्रीपुरुषप्रीतिभेदनपरस्त्रीगमनविधवागमनवेश्यागमनदासीगमनचाण्डालादिहीनजातिगमनगुदगमनरजस्वलागमनपश्वादिगमनरूपाणां कूटसाक्षित्वपैशुन्यवादमिथ्यापवादम्लेच्छसम्भाषणब्रह्मद्वेषकरणब्रह्मवृत्तिहरणवृत्तिच्छेदनपरवृत्तिहरणरूपाणां मित्रवञ्चनगुरुवञ्चनस्वामिवञ्चनासत्यभाषणगर्भपातनपथिताम्बूलचर्वणहीनजातिसेवनपरान्नभोजनगणान्नभोजनलशुनपलाण्डुगृञ्जनभक्षणतालवृक्षफलभक्षणोच्छिष्टभक्षणमार्जारोच्छिष्टभक्षणपर्युषितान्नभक्षणरूपाणां पंक्तिभेदकरणभ्रूणहिंसाबालहिंसाद्यनेकहिंसोद्भूतानां शौचत्यागस्नानत्यागसन्ध्यात्यागोपासनाग्नित्यागवैश्वदेवत्यागरूपाणां निषिद्धाचरणकुग्रामवासब्रह्मद्रोहगुरुद्रोहपितृद्रोहपरद्रोहपरनिन्दात्मस्तुतिदुष्टप्रतिग्रहदुर्जनसंसर्गरूपाणां गोयानवृषभयानमहिषीयानगर्दभयानोष्ट्रयानाजयानभृत्याभरणस्वग्रामत्यागगोत्रत्यागकुलत्यागदूरस्थमन्त्रणविप्राशाभेदनावन्दिताशीर्वादग्रहणपतितसम्भाषणरूपाणां पतितजनपंक्तिभोजनाहःसङ्गमवृथामनोरथादिपापानां तथा—महापापोपपापाभ्यां नानायोनिषु यत्कृतम् । बालभावेन यत्पापं क्षुत्तृडर्थे च यत्कृतम् ॥ आत्मार्थे चैव यत्पापं परार्थे चैव यत्कृतम् । तीर्थेषु चैव यत्पापं गुर्ववज्ञाकृतं च यत् ॥ रागद्वेषादिजनितं कामक्रोधेन यत्कृतम् ॥ हिंसानिद्रादिजं पापं भेददृष्ट्या च यन्मया ॥ देहाभिमानजं पापं सर्वदा यन्मया कृतम् । भूतं भव्यं च यत्पापं भविष्यं चैव गौतमि ॥ शुष्कार्द्रं च यत्पापं जानताऽजानता कृतम् । महल्लघु च यत्पापं

तन्मे नाशय जाह्नवि ॥ ब्रह्महा मद्यपः स्तेयी तथैव गुरुतल्पगः । महापापानि चत्वारि तत्संसर्गी तु पञ्चमः ॥ अतिपातकमन्यच्च तन्न्यूनमुपपातकम् । गोवधो व्रात्यता स्तेयं ऋणानां चानपक्रियाः ॥ अनाहिताग्निता पण्यविक्रयः परिवेदनम् । इन्धनार्थे द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनम् ॥ हिंसायात्राविधानं च भृतकाध्यापनं तथा । प्रथमाश्रममारभ्य यत्किञ्चित्किल्बिषं कृतम् ॥ कृमिकीटादिहननं यत्किञ्चित्प्राणिहिंसनम् । मातापित्रोरशुश्रूषा तद्वाक्याकरणं तथा ॥ अपूज्यपूजनं चैव पूज्यानां च व्यतिक्रमः । अनाश्रमस्थताग्न्यादिदेवाशुश्रूषणं तथा ॥ परकार्यापहरणं परद्रव्योपजीवनम् । ततोऽज्ञानकृतं वापि कायिकं वाचिकं तथा ॥ मानसं त्रिविधं पापं-प्रायश्चित्तैरनाशितम् । तस्मादशेषपापेभ्यस्त्राहि त्रैलोक्यपावनि ॥ निष्पापोऽस्म्यधुना देवि प्रसादात्तव नान्यथा ॥ [स्त्रीणां विशेषः—पाणिग्रहणमारभ्य स्वकर्मापरिपालनम् । इन्द्रियाभिरतिः पुंसु नानायोनिषु या भवेत् ॥ कृमिकीटादिहननं पंक्तिभेदादिकं तथा । स्पृष्टास्पृष्टमनाचारं मनसा दोषकल्पनम् ॥ तत्सर्वं नाशयेः क्षिप्रं गङ्गे त्वं यात्रयानया ॥] इत्यादि प्रकीर्णपातकानां एतत्कालपर्यन्तं सञ्चितानां लघुस्थूलसूक्ष्माणां च निःशेषपरिहारार्थं दशावरान् दशापरान् आत्मना सहितान् एकविंशतिपुरुषानुद्धर्तुं ब्रह्मलोकावधि पञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णेऽस्मिन्भूमण्डले सप्तर्षिमण्डलपर्यन्तं बालुकाभिः कृतराशेः वर्षसहस्रावसाने एकैकवालुकापकर्षक्रमेण सर्वराश्यपकर्षसंमितकालपर्यन्तं ब्रह्मलोके ब्रह्मसायुज्यताप्राप्त्यर्थं कुरुक्षेत्रादिसर्वतीर्थेषु स्नानपूर्वकं सहस्रगोदानजन्यफलप्राप्त्यर्थं तथा मम समस्तपितॄणां आत्मनश्च विष्ण्वादिलोकप्राप्तये अधीतानामध्येष्यमाणानां चाध्यायानां स्थापनविच्छेदक्रोशघोषणदन्तविवृतिदुर्वृत्तद्रुतोच्चारितवर्णानां पूर्वसवर्णानां गलोपलम्बितविवृतोच्चारितवर्णानाम् श्लिष्टास्पष्टवर्णविघट्टनादिभिः पठितानां श्रुतीनां यद्यातयामत्वं तत्परिहारार्थम् अष्टत्रिंशदनध्यायाध्ययने

रथ्यासञ्चरतः शूद्रस्य श्रृण्वतोऽध्ययने म्लेच्छान्त्यजादेः श्रृण्वतोऽध्ययने अशुचिदेशेऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षरस्वरानुस्वारपदच्छेदकण्डिकाव्यञ्जनह्रस्वदीर्घप्लुतकण्ठतालुमूर्धन्योष्ठ्यदन्त्यनासिकानुनासिकरेफजिह्वामूलीयोपध्मानीयोदात्तानुदात्तस्वरितादीनां व्यत्ययेनोच्चारे माधुर्याक्षरव्यक्तिहीनत्वाद्यनेकप्रत्यवायपरिहारपूर्वकं सर्वस्य वेदस्य सवीर्यत्वसम्पादनद्वारा यथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं देवब्राह्मणसवितृसूर्यनारायणसन्निधौ गङ्गाभागीरथ्यां (अमुक तीर्थे वा) प्रवाहाभिमुखं स्नानमहं करिष्ये ।। सतिसम्भवे भस्मादिभिर्दशभिर्दश स्नानानि कुर्यात् । तत्र प्रथमं भस्मस्नानम्—श्रौत-स्मार्ताग्निजं शुद्धं भस्म वामपाणौ धृत्वाऽभिमंत्रयेत् अनेन मंत्रेण—ॐ अग्निरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म सर्वं ह वा इदं भस्म मन एतानि चक्षूंषि भस्मानि इति । ततः ॐईशानाय नमः शिरसि ॐतत्पुरुषाय नमः मुखे ॐअघोराय नमः हृदये ॐवामदेवाय नमः गुह्ये ॐसद्योजाताय नमः पादयोः इति भस्म विलिप्य प्रणवेन सर्वाङ्गे विलिम्पेत् । इति भस्मना । अथ शुद्धं गोमयमादाय अग्रमग्रं चरन्तीनामोषधीनां रसं वने । तासामृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ।। तन्मे रोगं च शोकं च नुद गोमय सर्वथा ।। मानस्तोके० इति च अभिमन्त्र्य एकं भागं चतुर्दिक्षु एकं तीर्थे प्रक्षिप्य शेषं सूर्याय प्रदर्श्य दक्षिणहस्तेन तूष्णीं शिरसि सकृदनुलिप्य नाभेरुपरितनेष्वंगेषु त्रिरनुलिप्य नाभेरधस्तात् पादपर्यन्तं वामकरेण त्रिरनुलिम्पेत् ।। इति गोमयेन । अथ मृत्तिकामादाय अश्वक्रान्ते रथक्रांते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । मृत्तिके हर मे पापं यद्दैवं यच्च मानुषम् । इत्यभिमंत्र्य-उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । शिरसा धारयिष्यामि रक्ष मां त्वं पदे पदे ।। इतिपठित्वा गोमयवदनुलिम्पेत् । इति मृत्तिकया । ॐआपोऽस्मान् मातरः शुन्धयन्तु घृतेन नो घृतप्वः पुनन्तु । विश्वर्ठ० हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीः ।। इति

स्रोतसोऽभावे इदं विष्णुः० इति जलमभिमंत्र्य स्नायात् आपोहिष्ठे-त्यादि तिसृभिःमार्जयेद्वा इति जलेन। ततो गायत्र्या गोमूत्रमभि-मंत्र्य गोमयमिवानुलिम्पेत्। इति गोमूत्रेण। ॐआप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम्। भवा वाजस्य संगथे॥ इत्यभिमंत्र्यानु-लिम्पेत्। इति दुग्धेन। ॐदधिक्राव्णोऽअकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः। सुरभि नो मुखा करत् प्रण आयूꣳषि तारिषत्॥ इति दधि अभिमन्त्र्यानुलिम्पेत्। इति दध्ना। ॐतेजोऽसि शुक्रमस्यमृत-मसि धामनामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि॥ इति घृतम-भिमंत्र्यानुलिम्पेत्। इति घृतेन। ॐदेवस्य त्वा० इति कुशोदकमभि-मंत्र्य स्नायात्। इति कुशोदकेन। पुनर्जलेन सर्वशुद्ध्यर्थं स्नायात्।

ततः धौतं वासः परिधाय तिलकं कृत्वा गोदानोक्तविधिना (पृ० २६२) प्रायश्चित्ताधिकारसिद्ध्यर्थं पूर्वाङ्गभूतं गोदानं कृत्वा ब्राह्मणचतुष्टयाय भोजनं तत्पर्याप्तं मिष्टान्नं वा दत्त्वा पूर्वोक्तरीत्या (पृ० ५२) पञ्चगव्यं विधाय स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मणो वरणं कृत्वा कुशकण्डिकोक्तरीत्या (पृ० २१-२२) ब्रह्मोपवेशनादि पर्युक्षणान्तं विधाय नामकर्मणि प्रयुक्तरीत्या (पृ० ५४) द्रव्यदेवताभिध्यानाग्निपूजनाघाराज्यभागहोमपञ्चगव्यहोमान् कुर्यात्। ततः—भोविप्राः व्रतं गृहीष्ये इति विप्रान् संप्रार्थ्य-गृहाण-इति तैरनु-ज्ञातः हुतशेषं पञ्चगव्यं प्रणवेनालोड्य यज्ञियकाष्ठेन प्रणवेनैव निर्मथ्य तेनैव उभाभ्यां हस्ताभ्यां पिबेत्। तद्दिने आहारान्तरं त्यजेत्। अशक्तौ तु दुग्धाहारी भवेत्। ततः तद्दिन एव दिनान्तरे वा ब्राह्मणान् संपूज्य देयद्रव्यं च सम्प्रोक्ष्य अद्येहेत्यादि संकीर्त्य मम जन्मप्रभृति.... निरासार्थम् (पृ० १४२) उल्लिख्य इमानि अमुक संख्याकगवां मूल्यानि स्वर्ण-रौप्य-खण्डानि वा सूर्यदैवतानि चन्द्रदैवतानि वा विभज्य नाना-नामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो युष्मभ्यं संप्रददे ॐतत्सत् न मम इति प्रति-गोमूल्यं यथाशक्ति वा दद्यात् दानप्रतिष्ठां च कुर्यात्। अथ भूरादि-

होमं संस्रवप्राशनादिपूर्णपात्रदानान्तं विधाय विष्णुश्राद्धानुकल्पभूत ब्राह्मणचतुष्टयाय आमान्नं दत्त्वा सति सम्भवे उत्तरगोदानं कुर्यात् । ब्राह्मणाश्च देवस्य त्वा० इति अमुकदेवतायै (द्रव्यं) प्रतिगृह्णामि ॐस्वस्ति इति प्रतिगृह्य ॐकोऽदात्० इति कामस्तुतिं पठेयुः । शोध्यश्च उत्तराङ्गत्वेन अग्निं सम्पूज्य विसृजेत् । एवं कृत्वा शुद्धः दानानि कुर्यात् ।

इति प्रायश्चित्तप्रयोगः ॥

अथ गोदानविधिः

सर्वाघनाशनं पुण्यं सर्वकामार्थसिद्धिदम् । स्वर्गापवर्गदं चाथ वक्ष्ये गोदानमुत्तमम् १ अयने विषुवे पाते वैधृतौ सूर्यसंक्रमे । क्षीणेन्दौ पौर्णमास्यां वा द्वादश्यां राहुपर्वणि २ मन्वादौ च युगादौ च जन्मर्क्षे पुत्रजन्मनि । यात्राकाले ग्रहोत्पाते दुःस्वप्नेऽद्भुतदर्शने ३ व्रते यागे प्रतिष्ठासु गावो देयाः शिवार्थिना । तीर्थे देवालये गोष्ठे सङ्गमे यज्ञमण्डपे । ४ शालग्रामशिलाग्रे च शिवलिङ्गस्य सन्निधौ । इत्यादिशुभदेशेषु स्वगृहे वा पयस्विनीम् ५ दद्यादास्तिक्यबुद्ध्या तां सहेमां द्विजपुङ्गवे । कुलीनाय सुशीलाय वेदवेदाङ्गवादिने ६ सद्वृत्तायाप्रमत्ताय दान्ताय कृशवृत्तये । क्रोधहिंसाविहीनाय सदा सन्तोषजीविने ७ पितृमातृगुरूणां च भक्ताय प्रियवादिने । अनिन्द्यदेशजाताय साङ्गाय व्रतचारिणे ८ जपस्वाध्यायनिष्ठाय तथा सत्यपराय च । परदारनिवृत्ताय वह्निसेवारताय च ९ सर्वदानानि देयानि विष्णुवत्तं विचिन्तयेत् । अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनम् । स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते १०॥

अथ प्रयोगः

तत्र दाता सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तः सुलिप्तायां कर्म्मभूमौ स्वासन उपविश्य करौ सपवित्रौ कृत्वा यथोक्तलक्षणां सवत्सां गां प्राङ्मुखीमवस्थाप्य यथोक्तलक्षणं ब्राह्मणं उदङ्मुखं संस्थाप्य गणेशविष्णुगुरून्नमस्कृत्य स्वाग्रभूमौ चन्दनेन उक्तविधिना अर्घ्यं संस्थाप्य जलेनापूर्य्य गन्धपुष्पाक्षतादि तूष्णीं निक्षिप्य तेन जलेनात्मानं सर्वां गोदानसामग्रीं च सम्प्रोक्ष्य प्राणायामं विधाय भूतोत्सादनं कृत्वा कुशतिलयवजलान्यादाय प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात् ॐविष्णुः ३ ॐनमः

परमात्मने इत्यादि देशकालकीर्त्तनान्ते अमुकनाम संव्वत्सरेऽमुकायनेऽमुकर्त्तौ अमुकमासेऽमुकपक्षेऽमुकतिथौअमुकनक्षत्रयोगकरणमुहूर्त्तवासरे अमुकराशिस्थिते सवितरि अमुकस्थे चन्द्रे अमुकस्थे देवगुरौ अमुकपुण्यकाले अमुकगोत्रोऽमुकराशिरमुकशर्म्माहं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये अमुककर्म्मनिमित्तकं श्रीयज्ञपुरुषप्रीतये गोदानं करिष्ये तत्प्रतिग्रहार्थं ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं वरणं च करिष्ये इतिसंकल्प्य स्वदक्षिणतो यज्ञीयवृक्षोद्भवासने उदङ्मुखं **ब्राह्मणमुपवेश्य पूजयेत्** श्रीविष्णुस्वरूपिणे ब्राह्मणाय एतदासनं ते नमः श्रीविष्णुस्वरूपिणं ब्राह्मणमावाहयामि श्रीविष्णुस्वरूपिणे ब्राह्मणाय **पाद्यम्** आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः। समस्ततीर्थाम्बुपवित्रमूर्त्तयो रक्षन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः १ समस्तसम्पत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितागःकुलधूमकेतवः। अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः २ विप्रौघदर्शनात्क्षिप्रं क्षीयन्ते पापराशयः। वन्दनान्मङ्गलावाप्तिरर्चनादच्युतं पदम् ३ आधिव्याधिहरं नृणां मृत्युदारिद्र्यनाशनम्। श्रीपुष्टिकीर्त्तिदं वन्दे विप्रश्रीपादपंकजम् ४ यत्फलं कपिलादाने कार्त्तिक्यां जेष्ठपुष्करे। तत्फलं पाण्डवश्रेष्ठ विप्राणां पादशोधने ५ इतिपादप्रक्षालनं विधाय भूमिदेवाग्रेत्यर्घ्यम् गन्धद्वारामिति चन्दनादिविलेपनम् सहस्रशीर्षेत्यक्षतान् नमोस्त्वनन्तायेति पुष्पमालादिभिः सम्पूज्य धूरसीति धूपम् अग्निर्ज्योतिरिति दीपम् यदश्वायेति वस्त्रम् योदेवेभ्य इति मुकुटकंकणकुण्डलादिभिः सम्पूज्य तं यज्ञमितिच्छत्रम् त्रिपादूर्ध्व इत्युपानहौ आपोदेवेति कमण्डलुम् एवंक्रमेण ब्राह्मणं सम्पूज्य **वरणं कुर्यात्** एभिर्गन्धाक्षतपुष्पमालावस्त्रयुगकंकणकुण्डलच्छत्रोपानत्कमण्डलुद्रव्ययज्ञोपवीतफलताम्बूलादिभिर्गोदानप्रतिग्रहार्थं अमुकगोत्रं अमुकवेदाध्यायिनममुकशर्म्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे वृतोस्मीति ब्राह्मणो वदेत्। ततो **ब्राह्मणं प्रार्थयेत्**–यदर्चनं कृतं विप्र तव विष्णुस्वरूपिणः। तत्सर्वं मम दीनस्य विष्णवेस्तु समर्पणम्॥ इतिसम्प्रार्थ्य स्वपुरतः

प्राङ्मुखीं गामवस्थाप्य वत्सं तदुत्तरतो न्यस्य **पूजयेत् तत्र संकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं गोदानपूर्वाङ्गत्वेन सवत्सायाः गोः पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य प्रथमं वेदमंत्रेण **आवाहयेत् ॐआ गावोऽग्मन्नुत भद्रमक्रन्त्सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहोनाः ।** १ **ॐइन्द्रो यज्वने प्रणते च शिक्षत्युपदे ददाति नः स्वमुशायति भूयोभूयो रयिरिन्द्रस्य वर्द्ध यन्नभिसेखिले निदधाति देवयुम्** २।। इतिमन्त्राभ्याम् आवाहयाम्यहं देवीं गां त्वां त्रैलोक्यमातरम् । यस्याः स्मरणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।। त्वं देवी त्वं जगन्माता त्वमेवासि वसुन्धरा । गायत्री त्वं च सावित्री गङ्गा त्वं च सरस्वती ।। तृणानि भक्षसे नित्यममृतं स्रवसे प्रभो । भूतप्रेतपिशाचांश्च पितृदैवतमानुषान् ।। सर्वांस्तारयसे देवि नरकात्पापसंकटात् ।। इति आवाह्य **पूजयेत्** सवत्सायै गवे नमः **पाद्यम्** । **पुष्पाणि गृहीत्वा** नमो वै विश्वमूर्त्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च । लोकाधिवासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमोनमः ।। गोः अग्रपादाभ्यां नमः गोः पश्चात्पादाभ्यां नमः ।। देहस्था या च रुद्राणां शंकराय सदा प्रिया । धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ।। गोरास्याय नमः ।। विष्णोर्वक्षसि या देवी स्वाहा या च विभावसोः । चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या सा धेनुर्वरदास्तु मे ।। गोःशृङ्गाभ्यां नमः गोःकर्णाभ्यां नमः । चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्यालक्ष्मीर्धनदस्य च । लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ।। गोःपृष्ठाय नमः ।। स्वधा त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां तथा । सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे ।। गोपुच्छाय नमः **वस्त्रम्** आच्छादनं मया दत्तं सम्यक्शुद्धं सुनिर्म्मलम् । सुरभिर्वस्त्रदानेन प्रीयतां परमेश्वरी ।। **गन्धम्** सर्वदेवप्रियं देवि चन्दनं चन्द्रसन्निभम् । कस्तूरीकुंकुमाद्यं च गौर्गन्धः प्रतिगृह्यताम् ।। गवे नमः ।। **अक्षताः पुष्पाणि**–पुष्पमालाभिश्च सम्पूज्य **धूपम्**–आनन्दकृत् सर्वलोके देवानां च सदाप्रिये । गौस्त्वं पाहि जगन्नाथे धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ।। अनेनैव

दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् नैवेद्यम् गोग्रासः-सुरभिस्त्वं जगन्माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता। गोग्रासोऽयं मया दत्तो नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम्। **घंटाचामरमन्त्रः**-यत्ते मयार्पितं शुद्धं घंटाचामरमुत्तमम्। ग्रैवेयं तद्गृहाणत्वं मुनित्रिदशवन्दिते ।। एवमादीनि सर्वाणि जलपूर्वं दद्यात् **ततो गोदेहे तीर्थान्यावाहयेत् पूजयेच्च** शृङ्गमूले-ब्रह्मविष्णुभ्यां नमः शृंगाग्रे-सर्वतीर्थेभ्यो नमः। शिरोमध्ये-महादेवाय नमः। ललाटे-गौर्य्यैनमः। नासारन्ध्रे-षण्मुखाय नमः। नासापुटयोः-कंबलाश्वतराभ्यां नमः। दन्तेषु-वायवे नमः। जिह्वायां-वरुणाय नमः। हुंकारे-सरस्वत्यै नमः। गण्डयोः-मासपक्षाभ्यां नमः। ओष्ठयोः-सन्ध्याद्वयाभ्यां नमः। ग्रीवायां-रक्षोभ्यो नमः। कुक्ष्योः-साध्येभ्यो नमः। जंघासु-धर्म्माय नमः। खुरमध्ये-गन्धर्वेभ्यो नमः। खुराग्रे-कुलपर्वतेभ्यो नमः। खुरपश्चिमाग्रेषु-अप्सरोगणेभ्यो नमः। पृष्ठे-एकादशरुद्रेभ्यो नमः। सर्व्वसन्धिषु-वसुभ्यो नमः। श्रोण्योः-पितृगणेभ्यो नमः। पुच्छे-सोमाय नमः। पुच्छकेशेषु-सूर्य्यरश्मिभ्यो नमः। गोमूत्रे-गङ्गायै नमः। गोमये-यमुनायै नमः। क्षीरे-सरस्वत्यै नमः। दध्नि-नर्म्मदायै नमः। घृते-वह्नये नमः। रोमसु-देवकोटिभ्यो नमः। उदरे-पृथिव्यै नमः। स्तनेषु-चतुःसागरेभ्यो नमः। एते यस्यास्तनौ देवाः सा धेनुर्वरदा मम ।। इति गोदेहदेवान्सम्पूज्य शक्तौ सत्यां स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां ताम्रपृष्ठां लांगूलसमर्पितमुक्ताफलां च गां विधाय तत्समीपे दोहनपात्रं संस्थाप्य **प्रार्थयेत्** ॐनमो गोभ्यःश्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च। नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमोनमः ।। गावो ममाग्रतःसन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः। गावो मे पार्श्वयोः सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ।। पञ्च गावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महोदधौ। तासां मध्ये तु या नन्दा तस्यै देव्यै नमो नमः ।। गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश। यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ।। ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तु मामतः। ततो विधिवदभ्यर्च्य

श्रीखण्डैः कुसुमैः शुभैः ।। अलंकुर्य्याद्यथाशास्त्रं हेमशृङ्गादिभिः सुधीः । कुशाक्षतैःजलैःसार्द्धं गृहीत्वा पुच्छमादृतः ।। कराभ्यां तर्पयेद्देवान्देवतीर्थेन मंत्रवित् । प्राजापत्येन मनुजान् पितॄन् पित्र्येण तर्पयेत् ।। ततः सकुशाक्षतयवं गोपुच्छं गृहीत्वा प्राङ्मुखो यजमानः सततजलधारया देवतीर्थेन **देवांस्तर्पयेत्** ॐया नन्दिनी सुशीलाद्याः कामदाश्चैव धेनवः । ताः सर्वाः पुच्छतोयेन तर्पितास्तर्पयन्तु माम् ।। ब्रह्माविष्णुर्महादेवः कार्तिकेयो गणाधिपः । पुष्पचापो महेन्द्रश्च भगवानच्युताग्रजः । देवाः समस्ताः सगणाः सवाहनपरिच्छदाः । वसवोष्टौ द्वादशार्का रुद्रा एकादशैव तु ।। विश्वेदेवाश्च साध्याश्च मरुतो मातरस्तथा । गन्धर्वा गुह्यकाश्चैव सागराः सरितस्तथा ।। राक्षसा यक्षवेताला पूतनाःपर्व्वता द्रुमाः । तीर्थान्यप्सरसश्चैव पशवः पन्नगाः खगाः ।। ऋक्षाणि राशयो योगा मासवर्षर्त्तु वासराः । अयने च युगाः कल्पास्तथा मन्वन्तराणि च ।। भुवनानि दिशौकाश्च तथा सर्वेन्द्रियाणि च । ॐकारश्चैव गायत्री छन्दांस्यङ्गानि चैव हि ।। वेदाश्च स्मृतयश्चैव पुराणानि तथैव च । आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वो मन्त्रगह्वरः ।। औषध्यो वनसम्भूता ग्राम्याश्चैव सुपिप्पलाः । सानुगा देवताश्चैव मुनयः सगणास्तथा ।। ऋषयो ऋषिपत्न्यश्च सिद्धाश्च सगणास्तथा । प्रजाःप्रजापतिश्चैव येन्ये विघ्नविनायकाः ।। विद्याधराश्च दैत्याश्च आचार्य्या गुरवस्तथा । डाकिन्यः क्षेत्रपालाश्च भैरवाश्चाष्टसंख्यकाः ।। स्थावरा जंगमाश्चैव भूतग्रामश्चतुर्विधः । अक्षयेनामृतेनैव मंगलेन सुवारिणा ।। गोपुच्छाग्रच्युतेनेह मद्दत्तेनहि तेऽखिलाः । शाश्वतीं तृप्तिमायान्तु दार्ढ्यंयुक्तवरप्रदाः ।। सूर्य्यः सोमः कुजः सौम्यो गुरुः शुक्रः शनैश्चरः । ग्रहाश्च तृप्तिमायान्तु राहुकेतुसमन्विताः ।। इन्द्रो वह्निर्यमो रक्षः पाशी वायुर्धनाधिपः । ईशोऽनन्तस्तथा ब्रह्मा सर्वे ते तर्पिता मया ।। सावित्र्या सह लोकेशः सलक्ष्मीकश्चतुर्भुजः । महेशश्चोमया सार्द्धं तृप्तिमायान्तु शाश्वतीम् ।। अत्रिर्वशिष्ठो भृगुर्गौतमो च मरीचिदक्षौ

पुलहः पुलस्त्यः । प्राचेतसः काश्यपविश्वमित्रौ भरद्वाजसञ्ज्ञो जमदग्निर्मुनिश्च ॥ अन्ये च सर्वे मुनिपुङ्गवाश्च गृह्णन्तु दत्तं जलमद्य तुष्टाः । **इतिदेवतर्पणम्** ॥ ततो यज्ञोपवीतं कण्ठावलंबितं कृत्वा अक्षतकुशजलैर्मनुष्यतीर्थेन **मनुष्यान् तर्पयेत्** सनकः सनन्दनश्चैव सनातनस्तथैव च । कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा ॥ ते तृप्तिमखिलां यान्तु गोपुच्छाग्रच्युतोदकैः ॥ ततोऽपसव्यं कृत्वा द्विगुणितकुशलतिलजलैः पितॄंस्तर्पयेत्—कव्यवाडनलःसोमो यमश्चैवार्य्यमा तथा । अग्निष्वात्ताः सोमपाश्च तथा बर्हिषदश्च ये ॥ तर्पितास्तृप्तिमायान्तु शाश्वतीं गोप्रसादतः । यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । मातामहः प्रमातामहो वृद्धप्रमातामहस्तथा ॥ मातामही प्रमातामही वृद्धप्रमातामही तथा । अक्षयां तृप्तिमायांतु गोलांगूलच्युतोदकैः ॥ त्रिकं मातामहाद्यं च मातामह्यादिकं त्रयम् ॥ ते च ताश्च प्रदत्तं मे स्वीकुर्वंतु जलं मुदा । ये मृता वै पितृव्याश्च मातुलाः श्वशुरास्तथा । आचार्य्या गुरुमित्राद्यास्ते गृह्णन्तु शुभं जलम् । ये च संबन्धिनोऽपुत्रा वह्निदाहविवर्जिताः अपमृत्युमृता ये च ते तृप्तिं च लभन्त्विह ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे च ये मृताः । गुरुश्वशुरबन्धूनां ये चान्ये बान्धवा मृताः ॥ ये मे कुले लुप्तपिण्डाः क्रियालोपगताश्च ये । विरूपा आमगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गोपुच्छोदकतर्पणैः ॥ गोत्रे मदीये विसुता मृता ये गोत्रे च मातुर्मम ये विपन्नाः । गर्भच्युताः श्राद्धविवर्जिताश्च तेभ्यः स्वधानेन जलेन कृत्वा ॥ भूरवग्निवज्रादिजलादिशस्त्रैर्विषाणदन्तैर्नखरैर्भुजङ्गैः । पञ्चत्वभावं विगताश्च ये च तेभ्यःप्रदत्तं शिवमस्तु तोयम् ॥ ये रौरवादौ नरके निमग्नाः क्रियाविलुप्ताश्च कृतापकाराः । जन्मांतरे ये मम दासभूता-

स्तेप्यक्षयां तृप्तिमिहाभजन्तु ।। ये बान्धवा अबान्धवा वा येन्यजन्मनि बान्धवाः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु गोपुच्छोत्सृष्टवारिभिः ।। धेनुपुच्छं करे कृत्वा तर्पणं च करोति यः । आत्मानं तारयेद्विप्रो दशपूर्व्वान्दशापरान् ।। सन्तर्पिता मया ये च गोपुच्छोदकतर्प्पणैः । आयुर्वृद्धि तथा पुष्टिं मेधां प्रज्ञां च सन्ततिम् ।। आरोग्यं धनलाभं च सन्तुष्टाश्च ददन्तु मे ।। इतिगोपुच्छोदकतर्पणं विधाय । एवं संतर्प्य विधिवदुपस्पृश्य ततः परम् । प्राङ्मुखीं गामवस्थाप्य सवत्सां च सुपूजिताम् । पुच्छदेशे स्वयं स्थित्वा शुचिःप्रयतमानसः । उदङ्मुखस्तु विप्रःस्यात्पात्रलक्षणलक्षितः । आज्यपात्रे करं कृत्वा कनकेन समन्वितम् । निक्षिप्य पुच्छं तस्मिंस्तु घृतदिग्धं प्रगृह्य च ।। सतिले ब्राह्मपाणौ तु विधिना दानमाचरेत् ।। **तत्र संकल्पः** ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्तये इमां गां सवत्सां सुपूजितां रुद्रदैवत्यां यथाशक्त्यलंकृतां निखिलदुःखदौर्भाग्यदुःस्वप्नदुर्निमित्तामुकग्रहबाधाशान्तिपूर्वकमायुरारोग्यधनधान्यद्विपदचतुष्पदसन्ततिप्राप्तिद्वारा गोरोमतुल्यवत्सरावधि सकलभोगपरिपूर्णस्वर्गलोकप्राप्तिकामः श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतये अमुकगोत्रायामुकवेदाध्यायिनेऽमुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । **दानवाक्यम्**—यज्ञसाधनभूता या विश्वस्याघविनाशिनी । विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा ।। इत्युच्चार्य्य सकुशजलाक्षत गोपुच्छं विप्रहस्ते दद्यात् विप्रस्तु **ॐद्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु ॐदेवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् ॐकोऽदात्कस्मा अदात् कामोदात् कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामैतत्ते ॐस्वस्ति** इतिवदेत् इमां रौद्रीं गां प्रति गृह्णामि ततः **ॐया वै यूयं सोहमप्येकभावो युष्मान्दाता चाहमात्मा प्रदाता** इति दाता पठेत् ततो **दानप्रतिष्ठासंकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं कृतैतद्गोदानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं इदं सुवर्णमग्निदैवतं यथापरिमितं आज्यपात्रसहितं ब्राह्मणाय तुभ्यं दास्ये ॐतत्सत् इति दद्यात् ततो ब्राह्मणः

गोपुच्छोदकेन द्यौःशांतिरिति मंत्रेणाभिषेकं कृत्वा **मंत्राशिषं दद्यात् ॐसोमो धेनुꣳसोमो वीरङ्कर्मण्यं ददाति सादन्यं विदथ्यꣳसभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदस्मैइति** ततो दाता यजमानः ब्राह्मणेन समन्वितां गां त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य **गोमतीं पठेत्**—गावःसुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगन्धिकाः । गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावःस्वस्त्ययनं महत् ।। पावनं सर्वभूतानां क्षरन्ति च वहन्ति च । हविषा मंत्रपूतेन तर्पयन्त्यमरान्दिवि ।। ऋषीणामग्निहोतृणां गावो होमे प्रतिष्ठिताः । सर्वेषामेव भूतानां गावःशरणमुत्तमम् ।। गावःस्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सवाहनाः । गावः पवित्रं परमं गावो मङ्गलमुत्तमम् । नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमोनमः ।। ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधाकृतम् । एकत्र मंत्रास्तिष्ठन्ति हविरेकत्र तिष्ठति ।। गावो मामुपतिष्ठन्तु हेमश्रृंग्यःपयोमुचः । सुरभ्यःसौरभेय्यश्च सरितःसागरास्तथा ।। गावः पश्याम्यहं नित्यं गावः पश्यन्तु मां सदा । गावोस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयम् ।। घृतक्षीरप्रदा गावो घृतयोन्यो घृतोद्भवाः । घृतनद्यो घृतावर्त्तास्ता मे सन्तु सदा गृहे ।। गावो ममाग्रतःसन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मामुपतिष्ठन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ।। एवं रात्रौ दिवा वापि समेषु विषमेषु च । भयेषु च नरो नित्यं कीर्त्तयन्मुच्यते भयात् ।। इत्याचम्य जपन्प्रातः सायं वा पुरुषस्तथा । यद्रात्र्या कुरुते पापं तद्रात्र्या प्रतिमुच्यते ।। यदह्ना कुरुते पापं तदह्ना प्रतिमुच्यते ।। इति गोमतीं पठित्वा **दक्षिणासंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं गोदानकर्म्मणः साङ्गफलप्राप्तये इमां दक्षिणां आचार्य्याय दास्ये तथेमां भूयसीं दक्षिणां च ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॐतत्सत् दक्षिणां दत्वा अभिषेकतिलकमंत्रपाठादि कारयित्वा आचम्य यस्यस्मृत्येत्यादि ॐअच्युताय नमः इतिविष्णुं स्मरेत् ।

।। इतिवृहद्गोदानविधिः ।।

॥ अथ भूमिदानम् ॥

ताम्रपात्रे देयभूमिसंबन्धि मृत्पिण्डं संस्थाप्य स्वासने उपविश्याचम्य शुक्लाम्बरधरमितिविष्णुं ध्यात्वा गणेशं च नत्वा अर्घ्यं संस्थाप्य प्राणानायम्य कुशयवजलपाणिः अद्येहेत्यादि अमुकोहं सकलपापक्षयपूर्वकषट्षष्ठिसहस्रवर्षमितस्वर्गवासकामः शिवपुरप्राप्तिकामो वा भूमिदानं करिष्ये तदंगतया ब्राह्मणस्य भूमेश्च पूजनं करिष्ये भूमिदेवेति अर्घ्यंदत्वा पाद्यादिभिरुपचारैः संपूज्य वरणसामग्रीं करे कृत्वा एभिर्गंधाक्षतपुष्पपूगीफलद्रव्यैः करिष्यमाणभूमिदानप्रतिग्रहार्थं ब्रह्मन् त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः ततो **भूमिं सम्पूजयेत् ध्यानम्** शुक्लवर्णा मही कार्य्या दिव्याभरणभूषिता। चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशांबरा॥ रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमौषधिसंयुतम्। पद्मं करे च कर्त्तव्यं भूमेर्यादवनन्दन॥ दिङ्नागानां चतुर्णां तु कार्या पृष्ठगता मही। इति ध्यात्वा सर्वभूताश्रया भूमिर्वराहेण समुद्धृता। कश्यपस्य सुता पुण्या ह्यतःशांतिं प्रयच्छ मे॥ **ॐभूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री पृथिवीं यच्छ दृꣳहपृथिवीं मा हिꣳसीः** इतिमंत्रेण **ॐभूम्यै नमः** इति नाममंत्रेण च पञ्चोपचारैर्देयभूमिसंबन्धि मृत्पिण्डं सम्पूज्य **दानसंकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं षट्षष्ठिसहस्रवर्षमितस्वर्गवासकामः शिवपुरप्राप्तिकामो वा सकलपापक्षयकामो वा इमां भुवं विष्णुदैवत्यां अमुकवेदाध्यायिने अमुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यं संप्रददे। **दानवाक्यम्**—यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्। दानान्यन्यानि मे शांतिर्भूमिदानाद्भवत्विह॥ इति दद्यात् ब्राह्मणश्च कोदादित्याद्युक्त्वा ॐस्वस्तीति कृत्वा गृह्णीयात् ततो यजमानः कृतस्य भूमिदानकर्म्मणः प्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं इदंसुवर्णमग्निदैवत्यं तुभ्यं सम्प्रददे इति संकल्प्य दद्यात् ब्राह्मणश्च अभिषेकतिलकमंत्रपाठादिकं कुर्य्यात्।

॥ इति भूमिदानम् ॥

अथ तिलदानम्

दाता आचमनादि भूतोत्सादनान्तं कृत्वा पुनरर्घंसंस्थाप्य तिलान् (द्रोणत्रय-द्रोणद्वय-द्रोणैकपरिमितान् वा यथाशक्ति वा) पुरतः संस्थाप्य सम्प्रोक्ष्य कुशतिलयवजलान्यादाय अद्येहेत्यादि देशकालौ संकीर्त्य मम सकलपापक्षयद्वारा श्रीविष्णुप्रीतये तिलदानं करिष्ये तदङ्गतया प्रतिगृहीतुर्ब्राह्मणस्य वरणं पूजनं च करिष्ये इति प्रतिज्ञाय ब्राह्मणं सम्पूज्य वृत्वा "विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णातिलास्तथा। धर्मस्य रक्षणायालमेतत्प्राहुर्दिवौकसः ॥" इति मंत्रेण तिलान् संपूज्य पुनरद्येहेत्यादि पूर्वोक्तमुल्लिख्य इमान् (एतावत्परिमितान्) तिलान् प्रजापतिदेवताकान् सुपूजिताय अमुक ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत्। **दानवाक्यं तु**—महर्षेर्गोत्रसंभूताः कश्यपस्य तिलाः स्मृताः। तस्मादेषां प्रदानेन मम पापं व्यपोहतु॥ इति दद्यात् यथाशक्ति दानप्रतिष्ठां च कुर्वीत। तिलपात्रदानं तु पूर्वमेवोक्तं विवाहप्रकरणे।

॥ इति तिलदानम् ॥

अथ सुवर्णदानम्

दाता आचमनादि भूतोत्सादनान्तं विधायार्घ्यं संस्थाप्य अद्येहेत्यादि देशकालकीर्तनान्ते अमुकोऽहम् अक्षयस्वर्गकामः सर्वपापक्षयकामः पितृतारणकामः ईश्वरप्रीतिकामश्च सुवर्णदानं करिष्ये तदङ्गत्वेन प्रतिग्रहीतुर्ब्राह्मणस्य वरणं करिष्ये इति ब्राह्मणं वृत्वा सम्पूज्य सुवर्णं सम्प्रोक्ष्य-हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः। अनन्तपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ इति संपूज्य पूर्ववत् संकल्प्य अमुकोहममुककामः इदं (कर्षमात्रं यथाशक्ति वा) सुवर्णमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकनाम्ने ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न ममेत्युक्त्वा **दानवाक्यं पठेत्**—हिरण्यगर्भं गर्भस्थमिति० ततो दानप्रतिष्ठां दद्यात्।

॥ इति सुवर्णदानम् ॥

अथ आज्यदानम्

पूर्वोक्तप्रकारेणार्घ्यं संस्थाप्य दानं संकल्प्य ब्राह्मणं च वृत्वा सम्पूज्य आज्यं सम्प्रोक्ष्य अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं मम सकलपापक्षय-द्वारा श्रीविष्णुप्रीतये इदमाज्यं मृत्युञ्जयदैवतम् अमुकगोत्रायामुक-शर्मणे तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम। **दानवाक्यम्**—कामधेनोः समुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः। आयुर्वृद्धिकरं दातुराज्यं पातु सदैव माम् ॥ इति पठित्वा दद्यात्। दानप्रतिष्ठां च कुर्यात् ॥ इति ॥

अथ वस्त्रदानम्

सूक्ष्मतन्तुनिर्मितं वस्त्रद्वयमष्टहस्तायतं हस्तद्वयान्यूनविशालं प्रान्त-योरच्छिन्नं नूतनं पुरतो निधाय पूर्ववद्दानप्रतिज्ञां ब्राह्मणवरणं च कृत्वाऽद्येहेत्याद्यमुकोऽहं मम सकलपापक्षयद्वारा श्रीविष्णुप्रीतये इदं वासोयुग्मं बृहस्पतिदैवतं तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम। **दान-वाक्यम्**—शीतवातातपत्राणं लज्जाया रक्षणं परम्। देहालङ्करणं वस्त्रमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति पठित्वा दद्यात् दानप्रतिष्ठां च कुर्यात् ॥ इति वस्त्रदानम् ॥

अथ धान्यदानम्

१६ पलाधिकं व्रीह्यादिरूपं धान्यं पुरतो निधाय दानप्रतिज्ञा-ब्राह्मणवरणपूजनादिकं विधाय धान्यं संप्रोक्ष्य सम्पूज्य अद्येहेत्याद्य-मुकोहं मम सर्वपापनिवृत्त्यर्थं श्रीविष्णुप्रीतये च इदं धान्यं प्रजापति-दैवतं ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐ तत्सत् न मम इति संकल्प्य **दान-वाक्यम्**—सर्वदेवमयं धान्यं सर्वोत्पत्तिकरं महत्। प्राणिनां जीवनो-पायमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति पठित्वा दद्यात्। दानप्रतिष्ठां च कुर्यात् ॥ इति धान्यदानम् ॥

अथ गुड़दानम्

सेटकत्रयान्न्यूनं गुडं पुरतः स्थापयित्वा दानप्रतिज्ञां ब्राह्मणवरणं च विधाय गुडं संप्रोक्ष्य संपूज्य च अद्येहेत्याद्यमुकोहं मम सकलपापक्षयद्वारा श्रीविष्णुप्रीतये इमं गुडं सोमदेवताकं ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम । **दानवाक्यम्**—यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरश्च जनार्दनः । सामवेदश्च वेदानां महादेवश्च योगिनाम् ।। प्रणवः सर्वमंत्राणां नारीणां पार्वती यथा । तथा रसानां प्रवरः सर्वदेक्षुरसः स्मृतः ।। मम तस्मात्परां लक्ष्मीं ददस्व गुड़ सर्वथा ।। इति पठित्वा दद्यात् दानप्रतिष्ठां च कुर्यात् ।। इति गुड़दानम् ।।

अथ रजतदानम्

पलत्रयं पलैकं यथाशक्ति वा रजतं पुरतो निधाय पूर्ववत् दानप्रतिज्ञां ब्राह्मणवरणं च विधाय रजतं सम्प्रोक्ष्य संपूज्य अद्येहेत्याद्यमुकोहं मम सर्वपापक्षयार्थं श्रीविष्णोः प्रीतये च इदं रजतं चन्द्रदैवतं ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम । **दानवाक्यं** तु—प्रीतिर्यतः पितॄणां च विष्णुशंकरयोः सदा । शिवनेत्रोद्भवं रौप्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।। इति पठित्वा दद्यात् दानप्रतिष्ठां च कुर्यात् ।।

इति रजतदानम् ।।

अथ लवणदानम्

१६ पलान्न्यूनं यथाशक्ति वा लवणं पुरतः स्थापयित्वा दानप्रतिज्ञादि ब्राह्मणवरणं च विधाय लवणं सम्प्रोक्ष्य अद्येहामुकोहं मम सकलपापक्षयद्वारा श्रीविष्णुप्रीतये इदं लवणं सोमदेवताकं ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम । **दानवाक्यं**—यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना । शम्भोः प्रीतिकरं यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे । इति पठित्वा दद्यात् दानप्रतिष्ठां च कुर्वीत ।। इति ।।

अथ लोहतुलादानविधिः

चन्द्रतारानुकूले शुभदिने यजमानहस्तेन पञ्चहस्तमितं यज्ञीय-वृक्षोद्भवं तुलास्तम्भं चतुर्हस्तमितां तुलां चानीय तक्षयित्वा हरिद्रया विलिप्य स्तम्भं यजमानहस्तेनैकहस्तमितं गर्त्तं कृत्वा तत्र दक्षिणोत्त-रायतां डोरकेणावलंब्य तत्र तुलाद्रव्यस्थापनार्थं यजमानावस्थित्यर्थं चोभयतो वंशपात्रयुगं डोरकद्वयेन तुलायामवलम्बयेत् यथा भूमेर्हस्त-मात्रोच्चतां धत्ते तथा ।। अथ कृतनित्यक्रियो यजमानः गोमयमृत्ति-कादिना तुलाभूमिं सुलिप्तां कृत्वा शुद्धासने उपविश्याचम्य स्वस्ति-वाचनपूर्वकं गणेशपूजनं कुर्यात् अर्घ्यं संस्थाप्य पूजासंकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं लोहतुलादानकर्म्मणि पूर्वाङ्गत्वेन निर्विघ्नतासिद्ध्ये भगवतो गणेश्वरस्य पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य यथाविधि गणेशं सम्पूज्य **प्रधानसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्याद्यमुकोहं ममामुकदुष्टदशास्वामिजनितै-तद्वर्षारिष्टनिवृत्तिपूर्वकदीर्घायुःप्राप्तिकामनया श्रीमृत्युञ्जयदेवप्रीतये लोहतुलादानं करिष्ये तत्प्रतिग्रहार्थं आचार्य्यस्य पूजनपूर्वकं वरणं च करिष्ये इतिसंकल्प्य **आचार्य्यं पूजयेत्** एभिर्गन्धाक्षतपुष्पपूगीफलयज्ञो-पवीतपुष्पमालावासोलंकरणद्रव्यैः लोहतुलादानप्रतिग्रहार्थं अमुकगोत्रं अमुकवेदाध्यायिनं अमुकशर्म्माणं आचार्य्यत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रतिवचनम् । आचार्य्यं प्रार्थयेत् आचार्य्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । तथा त्वं मम यज्ञेस्मिन्नाचार्य्यो भव सुव्रत ।। इति सम्प्रार्थ्य ततः सुवर्णनिर्मितां मृत्युञ्जयप्रतिमां गोविन्दप्रतिमां च अग्न्यु-त्तारणपूर्वकं स्थाल्यां निधाय पञ्चामृतेन पयःपृथिव्यामित्यादिमंत्रैः संस्नाप्य **पूजनं** तत्र **संकल्पः** अद्येहेत्यादि अमुकोहं ममैतद्वर्षेऽमुकदुष्ट-ग्रहजनिताखिलरोगनिवृत्तिपूर्वकदीर्घायुःप्राप्तिकामो मृत्युञ्जयप्रीतये सुवर्णप्रतिमायां श्रीमृत्युञ्जयदेवस्य गोविन्ददेवस्य च पूजनं करिष्ये एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमायां मृत्युञ्जयदेव गोविन्ददेव

सुप्रतिष्ठितो वरदो भव। **ध्यानम्** मृत्युञ्जयश्च देवोयं चतुर्बाहुस्त्रिलोचनः। अक्षमालाधरो देवो दक्षिणेन तु पाणिना ॥ वामेनामृतकुण्डीं च धारयन्नमृतान्विताम्। वरदाभयपाणिश्च दिव्याभरणभूषितः ॥ शुक्लः सुनीलवासाश्च पद्मस्योपरि संस्थितः ॥ इतिमृत्युञ्जयं ध्यात्वा **गोविन्दं ध्यायेत्** अधश्चक्रं गदामूर्ध्वं वामयोःकरयोः क्रमात्। ऊर्ध्वे शंखमधः पद्मं गोविन्दे कपिलाङ्गके ॥ इतिध्यात्वा मृत्युञ्जयप्रतिमायां **न्यासं कुर्य्यात्** ॐजां हृदयाय नमः ॐजींशिरसे स्वाहा ॐजूंशिखायै वषट् ॐजें कवचाय हुम् ॐजौंनेत्रत्रयाय वौषट् ॐजःअस्त्रायफट् इतिदेवे आत्मनि च न्यासं विधाय ॐजूंसःइतितांत्रिकेण ॐत्र्यम्बकमिति वैदिकेन च मंत्रेण पाद्यादिभिर्मृत्युञ्जयं पूजयेत् सुगन्धिजले स्नानम् ततश्चन्दनागुरुकर्पूरकंकोलमृगनाभिभिर्विलेपनम् अक्षतजातीविल्वपत्रादिभिःसंपूज्य धूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणादिनिवेद्य **आवरणपूजां कुर्यात्** प्रागादिप्रादक्षिण्येन ॐजयायै नमः ॐविजयायै नम. ॐअजितायै नमः ॐ अपराजितायै नमः ॐभद्रकाल्यै नमः ॐकपालिन्यै नमः ॐमृत्युपराजितायै नमः इति-सम्पूज्य **मृत्युञ्जयं प्रार्थयेत्** देवदेव जगन्नाथ कृपालो परमेश्वर। मामुद्धरस्व संसारपंकसंकोचदुःखितम् ॥ त्र्यम्बकमिति च संप्रार्थ्य ॐगोविन्दाय नम इति मंत्रेण पाद्यादिनीराजनान्तं गोविन्दं च संपूज्य लोहाधिदैवतं भैरवं लोहाधिदैवत्याय भैरवाय नमः इति लोहे संपूज्य **ततस्तुलां सम्पूजयेत्** एतन्त इत्याद्युच्चार्य्य तुले सुप्रतिष्ठिता भव तुलायै नम इति गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य वस्त्रेण तुलां समाच्छाद्य तुलायामुत्तरवृद्धयाचतुर्विंशतिदेवताः **पूजयेत्** ॐईशानाय नमः १ ॐ शशिने नमः २ ॐमारुताय नमः ३ ॐरुद्राय नमः ४ ॐसूर्य्याय नमः ५ ॐ विश्वकर्मणे नमः ६ ॐगुरवे नमः ७ ॐअङ्गिरोग्निभ्यो नमः ८ ॐ प्रजापतये नमः ९ ॐविश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः १० ॐजगद्विधात्रे नमः ११ ॐपर्जन्यशम्भुभ्यां नमः १२ ॐपितृदेवताभ्यो नमः १३ ॐसोमाय नमः १४ ॐधर्म्माय नमः १५ ॐअमरराजाय नमः १६ ॐअश्विभ्यां

नमः १७ ॐजलेशाय नमः १८ ॐमित्रावरुणाभ्यां नमः १९ ॐमरुद्गणेभ्यो नमः २० ॐजनेशाय नमः २१ ॐगन्धर्वाय नमः २२ ॐविष्णवे नमः २३ ॐब्रह्मणे नमः २४ इतिसम्पूज्य ततः शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुपलेपनो गृहीतकुसुमाञ्जलिर्यजमानस्त्रिवारं **तुलां प्रदक्षिणीकृत्य तुलामभिमंत्रयेत्** नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता । साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता परमेष्ठिना ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्त्तिता । मां तोलयंती संसारादुद्धरस्व नमोस्तु ते ॥ योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पञ्चविंशकः । स एषोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमोस्तु ते ॥ इति तुलामभिमंत्र्य **गोविन्दं प्रार्थयेत्** नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक । त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात्संसारसागरात् ॥ इत्यञ्जलिस्थानि पुष्पाणि तुलायामवकीर्य्य पुनःप्रदक्षिणीकृत्य उत्तरभागे सवस्त्रास्त्रो गृहीताभीष्टदेवः गृहीतकुसुमाञ्जलिः सूत्रेण गोमयादिना वा तुलायामवलम्बितायां गोविन्दप्रतिमायां मृत्युञ्जयप्रतिमायाश्च मुखं पश्यन् सावधानतयासीनो दक्षिणभागे समादधिकं लोहं माषान्नं च स्थापयेत् पुष्टिकामो भूमिसंस्थं कारयेत् ततस्तुलायां गोदोहमात्रं **मंत्रं पठेत्**—नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि। पितामहेन देवि त्वं निर्मिता विश्वयोनिना ॥ त्वया धृतं जगत्सर्वं सहस्थावरजङ्गमैः। सर्वभूतात्मभूतेशे नमस्ते विश्वधारिणि ॥ इतिपठित्वाऽवतीर्य्य आज्यावलोकनं कृत्वा **संकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि असुकोहं ममामुकग्रहदशाजनितैतद्वर्षारिष्टनिवृत्तिपूर्वकदीर्घायुरारोग्यप्राप्तिकामो मृत्युञ्जयप्रीतये लोहतुलारोहणकर्म्मणः सांगफलप्राप्तये इमां सुपूजितां मृत्युञ्जयदेवप्रतिमां गोविन्ददेवप्रतिमां च सुपूजितं भैरवदैवतं लोहदण्डं च आचार्य्याय दास्ये तथात्मसमतोलितं लोहं अन्नं च तृतीयांशं चतुर्थांशं वा आचार्य्याय दास्ये अवशिष्टं लोहमन्नं च अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च विभज्य दास्ये तथालोहतुलादानकर्म्मणः सांगफलप्राप्तये सादगुण्यार्थं च इमां भूयसीं दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो विभज्य

दास्ये ॐतत्सत् इति संकल्प्य दक्षिणां दत्त्वा गणेशादिदेवेभ्यः प्रणम्य कलशे नवग्रहान्विसृज्य आचार्य्याय प्रतिमां लोहद्रव्यं च दत्त्वा अभिषेक-तिलकमंत्रपाठादि कारयेत् तुलाद्रव्यं शीघ्रं ब्राह्मणेभ्यो विभजेत् न चिरं स्थापयेत् ततो यथाशक्तिब्राह्मणाभोन्जयित्वा स्वयं भुञ्जीत ॥

इतिलोहतुलादानविधिः ॥

अथ घृताद्यन्नतुलादानविधिः

चन्द्रतारानुकूले शुभदिने यजमानहस्तेन यज्ञीयवृक्षोद्भवं पञ्च-हस्तकं स्तम्भं चतुर्हस्तमितां तुलामानीय तक्षयित्वा हरिद्रया विलिप्य स्तम्भं यजमानहस्तेन हस्तमात्रं निखनेत् तत्र हरिद्रापूगीफलद्रव्यादि-निक्षिप्य स्तम्भमारोपयेत् दक्षिणोत्तरायतां तुलां डोरकेण बद्ध्वा वंशपात्रद्वयमुभयतो निबध्नीयात् यथा हस्तमात्रं वितस्तिमात्रं वा भूमेरुच्चं भवति तथा ततो गोमयोपलेपादिना तुलाभूमिमलंकृत्य कृत-नित्यक्रियो यजमानः शुभासन उपविश्याचम्य प्रथमं गणेशपूजनं कुर्य्यात् **तत्र संकल्पः**–अद्येहेत्यादि अमुकोहं करिष्यमाणघृताद्यन्नतुलादान-कर्म्मणि निर्विघ्नतया कार्यसिद्ध्यर्थे भगवतो गणेश्वरस्य पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य यथाविधि गणेशं सम्पूज्य **प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं ममामुकदुष्टदशाजनितैतद्वर्षारिष्टनिवृत्तिपूर्व्वकदीर्घायुरारोग्य-प्राप्तये श्रीपरमेश्वरप्रीतये घृताद्यन्नतुलारोहणपूर्वकं तुलादानं करिष्ये तत्प्रतिग्रहार्थं आचार्य्यस्य पूजनपूर्वकं वरणं च करिष्ये इतिसंकल्प्य आचार्यं संपूज्य वरणं च कृत्वा कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र नवग्रहानावाह्य सम्पूज्य सुवर्णनिर्मितां गोविन्दप्रतिमां अग्न्युत्तारण-पूर्वकं पञ्चामृतेन संस्नाप्य स्थाल्यां निधाय संपूजयेत् अर्घ्यं संस्थाप्य पूजासंकल्पः–अद्येहेत्यादि अमुकोहं घृताद्यन्नतुलादानकर्मणि सुवर्ण-प्रतिमायां गोविन्ददेवस्य पूजनं करिष्ये एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः सुवर्णप्रतिमायां गोविन्ददेव सुप्रतिष्ठितो वरदो भव । अथ **ध्यानम्**–

तत्रोपस्थाप्य यथोक्तलक्षणं ब्राह्मणमुदङ्मुखं संस्थाप्य पवित्रपाणिः स्वासन उपविश्याचम्य सुमुखश्चेत्यादि सामान्यवद्विधाय 'विशेषार्घ-स्थापनान्तरे **संकल्पः** ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम सर्वारिष्टनिवृत्तिपूर्वकमायुष्याद्यभिवृद्धये विशेषतः शनैश्चरजनितपीडाशान्त्यर्थं दानकल्पोक्तफलावाप्तये इमां महिषीं यथाशक्त्यलंकृतां ब्राह्मणाय दास्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं वरणं महिषीपूजनं च करिष्ये ब्राह्मणं भूमिदेवाग्रेत्यादि ॐनमोस्त्वनन्तायेत्यादि अर्घगन्धाक्षतादिभिः सम्पूज्य वरणसामग्रीं करयोः कृत्वा एभिर्गन्धाक्षतपुष्पमालापूगीफलद्रव्यवासोभिः महिषीदानप्रतिग्रहार्थं अमुकगोत्रं अमुकवेदाध्यायिनं अमुकशर्म्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे वृतोस्मीति ब्राह्मणो वदेत्। **अथ महिषीपूजनम्** तत्रादौ यमस्वरूपायै नमः इति नत्वा **प्रार्थयेत्**—महिषी ब्रह्मसूता च लक्ष्मीरूपेण संस्थिता। प्रार्थितासि मयादेवि यममार्गं निवारय॥ **अथपूजामंत्रः**—महिषी यमरूपा त्वं विश्वामित्रविनिर्मिते। पूजिता हर मे पापं सर्वदानफलप्रदे॥ अनेन मंत्रेण आवाहनं आसनं पाद्यं अर्घ्यं आचमनं स्नान रक्तवस्त्रं गन्धाक्षतपुष्परक्तमाल्यानि स्वर्णतिलकं च समर्प्य स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां निर्माय सप्तधान्यताम्रदोहनसहितां धूपदीपनैवेद्यानि च समर्प्य घंटां च गले बध्वा **दानसंकल्पं कुर्यात्** ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं यथोक्तफलावाप्तये कृतसंकल्पसिद्धये यथाशक्त्यलंकृतां सुपूजितामिमां महिषीं यमदैवत्यां अमुकगोत्राय अमुकवेदाध्यायिने सुपूजिताय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे ॐतत्सन्नममेति सकुशतिलजलेन दक्षिणहस्तेन महिषीपृष्ठं स्पृशन् ब्राह्मणहस्ते दद्यात् विप्रो देवस्यत्वेति पठन् पृष्ठदेशं स्पृष्ट्वा ॐस्वस्तीति प्रतिगृह्य ॐकोदादिति कामस्तुतिं च पठेत् ततो यजमानः—इन्द्रादिलोकपालानां या राज्यमहिषी शुभा। महिषीदानमाहात्म्यात्सास्तु मे सर्वकामदा। धर्मराजस्य साजात्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः। महिषासुरस्य जननी या सास्तु वरदा मम॥ इतिमन्त्राभ्यां

सविप्रांमहिषीं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य आसने उपविश्य दानप्रतिष्ठासिद्धये यथाशक्ति सुवर्णं संकल्प्य दत्त्वा भूयसीं संकल्प्य विभज्य कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् तत आचार्यादीन्भोजयित्वा स्वयमपि भुञ्जीत ॥

इति महिषीदानम् ॥

अथ अश्वदानम्

महाभारते—सर्वोपकरणोपेतं युवानं दोषवर्जितम् । योऽश्वं ददाति विप्राय स्वर्गलोके महीयते ॥ यावन्ति रोमाणि हये भवन्ति हि नरेश्वर । तावतो वाजिदाँल्लोकान्प्राप्नुवन्तीह पुष्कलान् । **कौर्मे**—शतैः पञ्चपलैः रौप्यैः सुवर्णालंकृतं क्रमात् । सदक्षिणं सवस्त्रं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ मन्वादि, युगादि, अयन, विषुव, उपरागादिपुण्यकाले दानं कार्यम् तद्विधिः सुलिप्तायां भूमौ सर्वोपस्करसंयुतं यथाशक्तिसुवर्णपट्टवस्त्राद्यलंकृतमश्वं पूर्वाभिमुखमुपस्थाप्य यथोक्तलक्षणं ब्राह्मणमुत्तराभिमुखं संस्थाप्य स्वयं यजमानः स्वासने पूर्वाभिमुख उपविश्य पवित्रपाणिराचम्य सुमुखश्चेत्यादि सामान्यवद्विधाय विशेषार्घस्थापनान्ते **संकल्पं कुर्यात्** ॐविष्णुः अद्येहेत्यादि अमुकोहं समस्तपापक्षयपूर्वकाश्वरोमसमसंख्याकाब्दसूर्यलोकनिवासाप्तिकामः अमुककामो वा अश्वदानं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं वरणं अश्वपूजनं च करिष्ये ततो ब्राह्मणं पादप्रक्षालनपूर्वकमर्घादिभिः नमोस्त्वनन्तायेत्यादिना संपूज्य वरणसामग्रीं करयोः कृत्वा एभिर्गन्धाक्षतपुष्पमालायज्ञोपवीतपूगीफलद्रव्यवासोभिः अमुकगोत्रं अमुकवेदाध्यायिनं अमुकनामानं ब्राह्मणं अश्वदानप्रतिग्रहार्थं त्वामहं वृणे ॐवृतोस्मीति प्रत्युक्तिः **अथाश्वपूजनम् तत्र सर्वोपचारमंत्रः**—महार्णवे समुत्पन्न उच्चैःश्रवसपुत्रक । मया त्वं पूजितो वाजिन् शान्तिदो भव सर्वदा ॥ अनेन पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य सकुशतिलजलेन **दानसंकल्पं कुर्यात्** ॐविष्णुः ३ अद्येहेत्यादि अमुकोहं पूर्वोक्तसंकल्पसिद्धिकामः सुपूजित-

मिममश्वं सूर्ययमदैवतं सुपूजिताय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति सकुशतिलोदकं अश्वस्य दक्षिणं कर्णं धृत्वा ब्राह्मणहस्ते दद्यात् **दानवाक्यम्**–उच्चैःश्रवास्त्वमश्वानां राज्ञां विजय कारक। सूर्यवाह नमस्तुभ्यमतःशान्ति प्रयच्छ मे ॥ ब्राह्मणश्च कर्ण एव स्पृशन् ॐदेवस्यत्वेति पठन्कामस्तुतिञ्च पठन् ॐस्वस्तीति प्रतिगृह्णीयात् यजमानः सब्राह्मणमश्वं प्रदक्षिणीकृत्य आसन उपविश्य दानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं सुवर्णं संकल्प्य दत्त्वा भूयसीं च संकल्प्य विभज्य कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा आचार्यादीन्भोजयित्वा स्वयमपि भुञ्जीत।

इत्यश्वदानम् ॥

अथ शय्यादानप्रयोगः

दाता पुण्यकाले सूपलिप्तायां भूमौ प्राङ्मुख उपविश्य दीपं प्रज्वलय्याचम्य हंसतूल्यादिसमायुक्तां शय्यां पूर्वापरायतामास्तीर्य शिरःप्रदेशे निद्राकलशाख्यं घृतपूर्णं ताम्रकलशं निधाय पादप्रदेशे ज्वलन्तं चतुर्वर्तियुतं दीपं संस्थाप्य अधःप्रदेशे कर्पूराधिवासितं जलकलशम् अन्यानि चोपकरणानि पार्श्वयोः संस्थाप्य शय्योपरि अग्न्युत्तारितां पञ्चामृतस्नापितां सौवर्णीं लक्ष्मीनारायणप्रतिमां संस्थाप्य यथोक्तलक्षणं ब्राह्मणमुदङ्मुखमुपवेश्य गणेशगुर्वादीन्प्रणम्य भूतोत्सादनान्तं कृत्वा अद्येहेत्यादि देशकालौ संकीर्त्य अमुकोऽहं दानकल्पोक्तफलकामः सकलपापक्षयपूर्वकविष्णुप्रीतिकामश्च शय्यादानमहं करिष्ये तदङ्गत्वेन एतत्प्रतिग्रहार्थं ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये तथा षोडशोपचारैः श्रीलक्ष्मीनारायणयोः पूजनं च करिष्ये। इति संकल्प्य ब्राह्मणं संपूज्य वृत्वा एतन्ते० इति प्रतिमां प्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तादिना षोडशोपचारैः संपूज्य शय्यां च गन्धादिना संपूज्य–ॐनमः प्रमाण्यै देव्यै" इति तां प्रदक्षिणीकुर्वन् प्रणम्य तदुपरि सप्तधान्यानि क्षिप्त्वा पुनः अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं ममात्मनः स्त्रीसहस्रावृतदशवर्षसहस्रस्वर्गलोक-

वाससर्वसुखप्राप्तिपूर्वकेन्द्रलोकवास-याम्यपुरुषपीडाभावधर्मशीतादिपीडाभाव-अप्सरोगणसेव्यमानविमानारोहणपूर्वकाभूतसंप्लवकालावधिस्वर्गवासकामः सकलपापक्षयपूर्वकपरमेश्वरप्रीतिकामश्च इमां दारुमयीं हंसतूली-गण्डोपधान-प्रच्छादनपटादिवस्त्रघृतकुम्भजलकलशताम्बूलकुङ्कुमागरुकर्पूर-चन्दनदीपिकापादुकोपानच्छत्र—चामरासननानाविधभाजन—सप्तधान्यस्वर्णरजतभूषण-विविधभक्ष्यभोज्यादर्शकङ्कतयथासंभवपट्टकौशेयक्षौमौर्णकार्पासवस्त्रहैमलक्ष्मीनारायणप्रतिमायुतां शय्यां प्रजापतिदैवतां ब्राह्मणायामुकगोत्रायामुकशर्म्मणे तुभ्यं सम्प्रददे न मम। इति संकल्प्य **दानवाक्यं पठेत्**—यथा न कृष्णशयनं शून्यं सागरजातया। शय्याममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ १ ॥ यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च। शय्याममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ इति पठन् ब्राह्मणहस्ते कुशादिदत्वा शय्यां स्पर्शयेत्। ब्राह्मणश्च स्वस्ति प्रजापतिदैवतायै प्रतिगृह्णामीत्युक्त्वा कामस्तुतिं पठेत् ततो दानप्रतिष्ठां भूयसीं च संकल्पयेत् ॥ इतिशय्यादानम् ॥

पुस्तकदानम

इदं च विद्यादानाख्यं तृतीयमतिदानम्, तच्च त्रिविधं भवति—अध्यापनरूपं वेदमूर्तिदानरूपं पुस्तकदानरूपं च। तत्राध्यापनरूपं प्रसिद्धमेव यदाह **यमः**—य इमां पृथिवीं दद्यात्सर्वरत्नोपशोभिताम्। दद्याच्छास्त्रं च विप्राणां तच्चैतानि च तत्समम् ॥ इति। द्वितीयं वेदमूर्तिदानम्। अत्र चतुर्णां वेदानां शास्त्रोक्तस्वरूपेण सौवर्णीः प्रतिमां निर्माय तासां दानं क्रियते। तृतीयं पुस्तकदानम् तस्यायं प्रकारः—

यजमानः कर्मपात्रसंपादनान्तं कृत्वा कुशतिलयवजलान्यादाय देशकालौ संकीर्त्य दानकल्पोक्तस्वर्गादिफलकामो विष्णुप्रीतिकामो वा अमुकपुस्तकदानं करिष्ये तदङ्गत्वेन प्रतिग्रहीतुः ब्राह्मणस्य पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये तथा सौवर्णप्रतिमासु अक्षतपुञ्जेषु वा ब्रह्मादीनां

पुस्तकेऽमुकशास्त्रस्वरूपस्य च पूजनं करिष्ये इति ब्राह्मणं संपूज्य वृत्वा ब्रह्मविष्णुशिवान् सरस्वतीं च एतंते इति प्रतिष्ठाप्य संपूज्य शास्त्र-स्वरूपं च सम्पूज्य पुनः हस्ते कुशयवतिलजलान्यादाय देशकालौ संकीर्त्य एतत्पुस्तकस्थिताक्षरसमसंख्याक-वर्षसहस्रावधिस्वर्गवास-पङ्क्तिसमसंख्यकुलजोद्धारपूर्वकस्वर्गनयन-पत्रसमसंख्ययुगसहस्रावधिसकुल-स्वर्गवासप्राप्तिकामः सकलपापक्षयपूर्वकपरमेश्वरप्रीतिकामश्च इद-ममुकपुस्तकं सरस्वतीदेवताकं स्वलिखितं लेखितं वा अमुकगोत्राया-मुकवेदाध्यायिनेऽमुकशमणे ब्राह्मणाय तुभ्यं सम्प्रददे ॐतत्सत् न मम। इतिदत्त्वा प्रार्थयेत्—सर्वविद्याश्रयज्ञानकारणं ललिताक्षरम्। पुस्तकं संप्रयच्छामि प्रीता भवतु भारती ॥ इति। ततो दानप्रतिष्ठां कुर्यात् पुराणादिदाने विशेषविधिस्तु हेमाद्रौ द्रष्टव्यः ॥

इति पुस्तकदानम् ॥

मलमासे अपूपदानम्

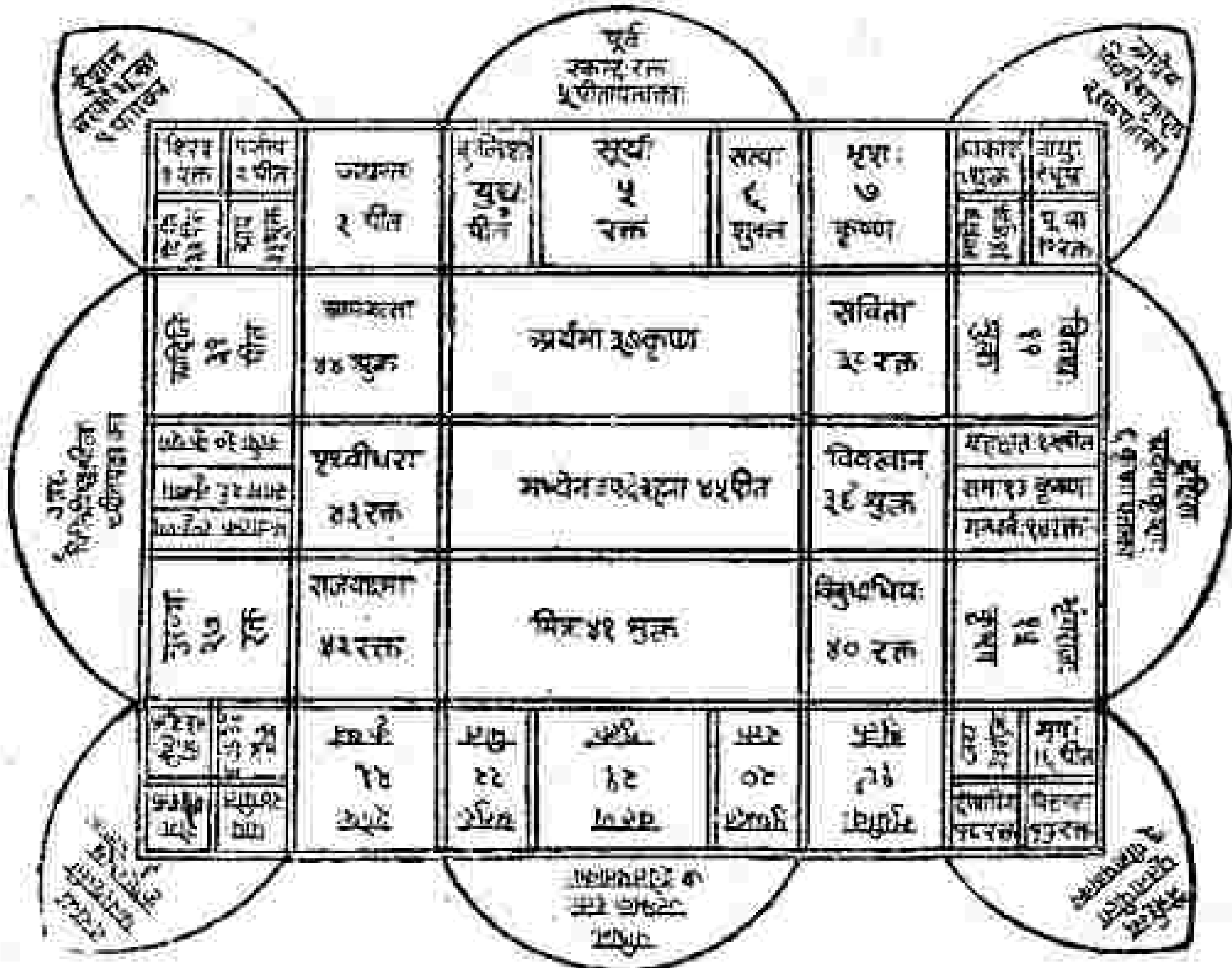
सुमुखश्चेत्यादि पुष्पांजलि समर्प्य अर्घस्थापनादि भूतोत्सादनान्तं कृत्वा संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं शास्त्रोक्तफलावाप्तये श्रीपुरुषो-त्तमदेवप्रीतये च ब्रह्माण्डदानप्रतिरूपकं त्रयस्त्रिंशदपूपदानं करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन सुवर्णप्रतिमायां श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य भास्करप्रतिरूपक-नाराणस्य च षोडशोपचारैः पूजनं करिष्ये तथा त्रयस्त्रिंशदपूपदेवानां यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य पुरुषसूक्तादिना षोड-शोपचारैरभ्यर्च्य अपूपान् प्रतिष्ठापयेत् एतन्ते इत्यादि भूर्भुवःस्वः त्रयस्त्रिंशदपूपदेवता इहागच्छन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु। ॐधात्रे नमः ॐअर्यम्णे नमः ॐमित्राय नमः ॐवरुणाय नमः ॐअंशाय नमः ॐभगाय नमः ॐइन्द्राय नमः ॐविवस्वते नमः ॐपूष्णे नमः ॐपर्ज-न्याय नमः ॐत्वष्ट्रे नमः ॐविष्णवे० ॐवीरभद्राय० ॐशम्भवे० ॐगिरीशाय० ॐअजैकपादहिर्बुध्न्याय० ॐपिनाकिने० ॐअपराजिताय०

ॐभुवनाधीश्वराय० ॐकपालिने० ॐस्थाणवे० ॐभवाय० ॐरुद्राय० ॐध्रुवाय० ॐअध्वराय० ॐसोमाय० ॐआपगारूपिणे० ॐअनिलाय० ॐअनलाय० ॐप्रत्यूषाय० ॐप्रभासाय० ॐइन्द्राय० ॐअग्नये नमः इति गन्धादिभिरपूपानभ्यर्च्य नीराजयेत् । **प्रार्थना**—चन्द्रांशुनिर्मला पूपाः शालितण्डुलनिर्मिताः । आहाराः सर्वदेवानां ते मे कुर्वन्तु मङ्गलम् ॥ विष्णुरूपी सहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः । अपूपान्नप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु ॥ यस्य हस्ते गदाचक्रे गरुडो यस्य वाहनः । शंखः करतले यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ कलाकाष्ठादिरूपेण निमेषघटिकादिना । यो वञ्चयति भूतानि तस्मै कालात्मने नमः । कुरुक्षेत्रमयो देशः कालः पर्व द्विजो हरिः । पृथ्वीसममिदं दानं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ मलानां च विशुद्ध्यर्थं पापप्रशमनाय च पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थं तव दास्यामि भास्कर ॥ इति संप्रार्थ्य अद्येहेत्यादि अमुकोऽहं सकलपापक्षयपूर्वकधनपुत्राद्यभिवृद्धिद्वारा वसुरुद्रादित्यप्रजापतिवषट्कारात्मकश्री पुरुषोत्तमदेवप्रीत्यर्थं त्रयस्त्रिंशदपूपान् प्रजापतिदैवतान् साज्यान् सहिरण्यान् कांस्यपात्राभ्यां सम्पुटितान् इमान् ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सृजे ॐतत्सत् **दानवाक्यं**—नारायण जगद्बीज भास्करप्रतिरूपक । दानेनानेन पुत्रांश्च सम्पदं चाभिवर्धय ॥ इति पठित्वा दानप्रतिष्ठां कुर्य्यात् ॥ इति अपूपदानम् ।

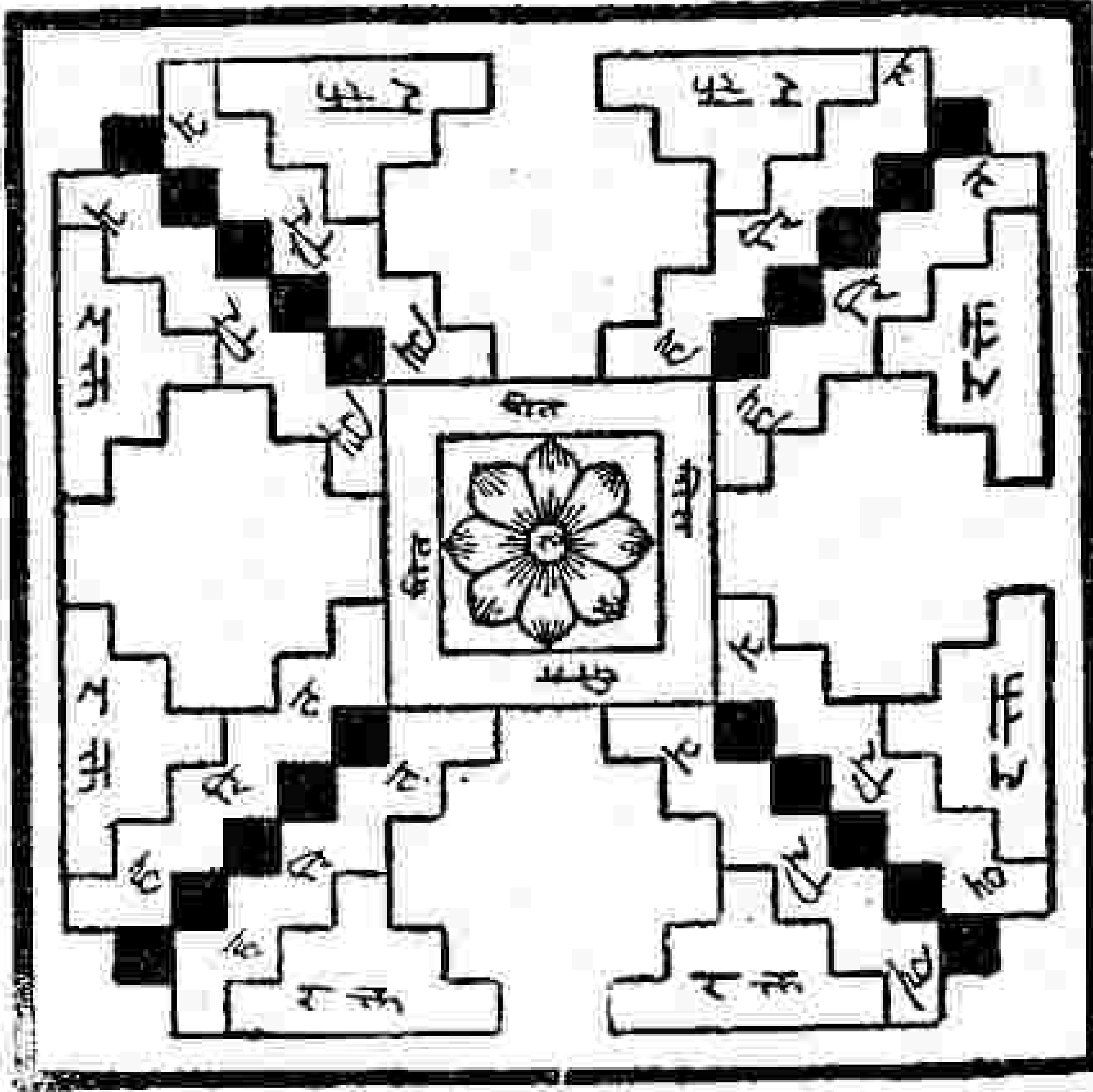
अथ गृहारम्भे शिलान्यासवास्तुपूजनविधिः

तत्र पूर्वेह्नि एकभक्तादिना कृतनियमो यजमानः सस्त्रीकः शुचिः प्राङ्मुख उपविश्याचम्य स्वस्तिवाचनं पठित्वा अर्घ्यं संस्थाप्य सूर्य्यायार्घ्यं दत्त्वा पुनरर्घ्यं संस्थाप्य प्राणायामं कृत्वा सर्षपाक्षतैर्भूतोत्सादनं विधाय कुशतिलयवजलान्यादाय **संकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं गृहारम्भे शिलान्यासाङ्गवास्तुपूजनकर्म्मणि गृहप्रवेशकर्म्मणि च निर्विघ्नतया कार्य्यसिद्धये श्रीभगवतो गणेश्वरस्य

वास्तुदेवतास्थापनक्रमः

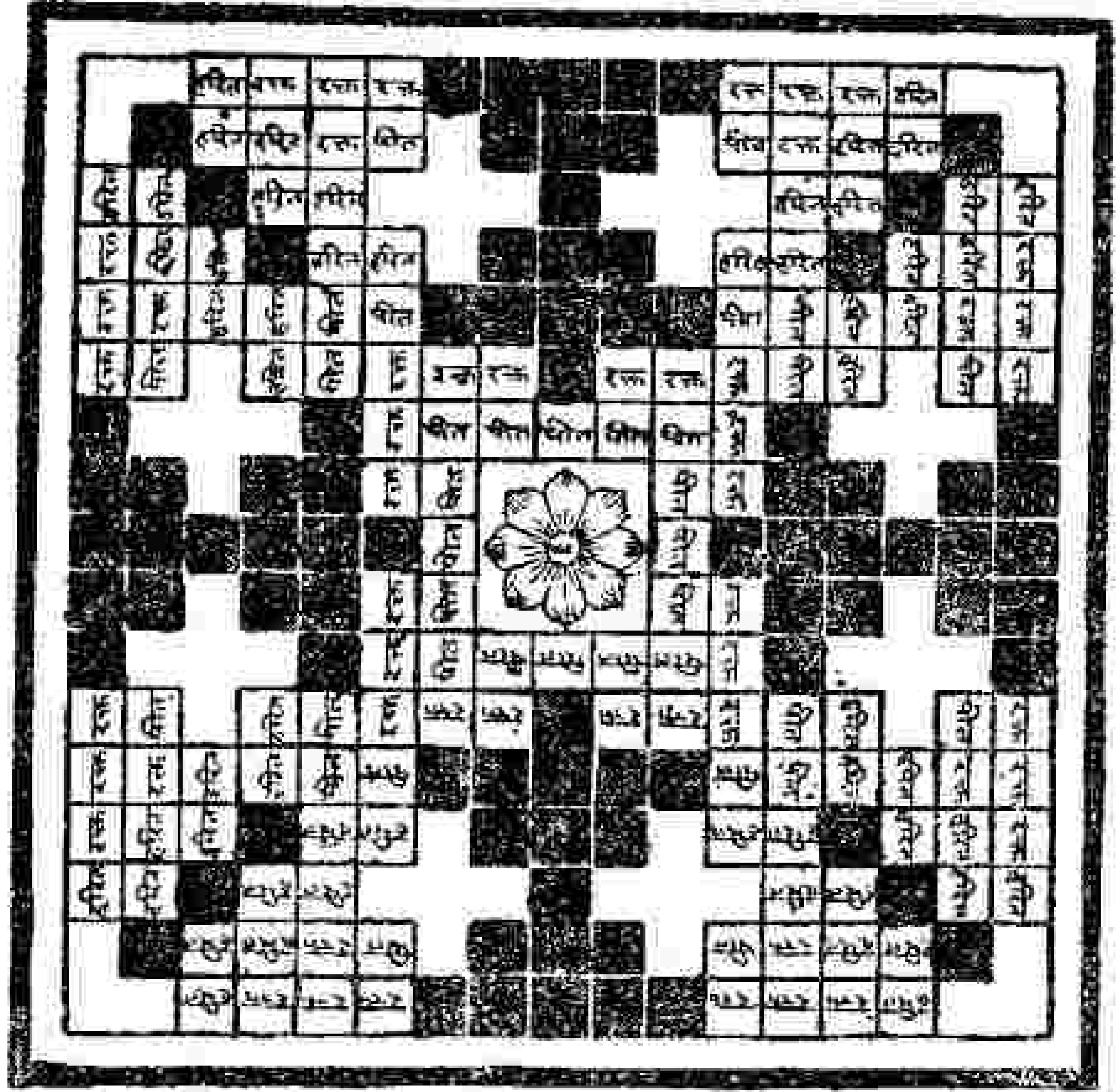

सर्वतोभद्रचक्रम्

प्रागुदीच्यां गता रेखाः कुर्यदिकोनविंशतिः ॥
खण्डेन्दुस्त्रिपदः श्वेतपञ्चभिः कृष्णशृंखलाः ॥१॥
नीलैकादशवल्ली तु भद्रं रक्तं पदैः नव ॥
चतुर्विंशत्सिता वा ी परिधिः पीतविंशतिः ॥२॥
मध्ये षोडशभिः कोष्ठैः रक्तं पद्मं सकर्णिकम् ॥
परिध्या वेष्टितं पद्मं बाह्ये सत्त्वं रजस्तमः ॥
तन्मध्ये स्थापयेद्देवान् ब्रह्माद्यांश्च सुरेश्वरान् ॥३॥

चतुर्लिङ्गतोभद्रचक्रम्

रेखास्त्वष्टादश प्रोक्ताश्चतुर्लिङ्गसमुद्भवे ।।
कोणेन्दुस्त्रिपदे श्वेतास्त्रिपदैः कृष्णश्रृङ्खला: ।।१।।
वल्ली सप्तपदा नीला भद्रं रक्तं चतुष्पदम् ।।
भद्रपार्श्वे महारुद्र कृष्णमष्टादशैः पदैः ।।२।।
शिवस्य पार्श्वतो वापी कुर्यात्पञ्चपदां सिताम् ।।
पदमेकं तथा पीतं भद्रवाप्योस्तु मध्यतः ।।३।।
शिरसि श्रृङ्खलायाश्च कुर्यात्पीतं पदत्रयम् ।।
लिङ्गानां स्कन्धतः कोष्ठाः विंशतिः रक्तवर्णकाः ।।४।।
परिधिः पीतवर्णैस्तु पदैः षोडशभिः स्मृता ।।
पदैस्तु नवभिः पश्चाद्रक्तं पद्मं सकर्णिकम् ।।५।।

पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य यथाविधि गणेशं संपूज्य (पृ० २-६) **प्रधानसंकल्पं कुर्य्यात्** अद्येहेत्यादि अमुकोहं सर्वोपद्रवशान्तिपूर्वकायुरारोग्यपुत्रपौत्रद्विपदचतुष्पदधनधान्यादिसमृद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो गृहारम्भे शिलान्यासवास्तुपूजनकर्म्म करिष्ये तत्पूर्वाङ्गत्वेन मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि करिष्ये इति संकल्प्य मातृपूजानान्दीश्राद्धपुण्याहवाचनानि यथाविधि (पृ० ६–१४) विधाय आचार्य्यब्रह्मर्त्विक्सदस्यशांतिकाध्यायसप्तशत्यादिपाठकानां गणेशादिमंत्रजापकानां च यथाक्रमं **वरणं कुर्य्यात्** । **तत्र संकल्पः**–अद्येहेत्यादि अमुकोहं गृहारम्भे शिलान्यासांगवास्तुपूजनकर्म्मणि आचार्य्यब्रह्मर्त्विक्सदस्यशान्तिकाध्यायसप्तशतीपाठकानां जापकानां च पूजनपूर्वकं वरणं करिष्ये इति संकल्प्य आचार्य्यादिभ्योऽर्घ्यं दत्वा गंधाक्षतपुष्पैः संपूज्य एभिर्गन्धाक्षतपुष्पयज्ञोपवीतपुष्पमालावासोलंकरणद्रव्यैः गृहारम्भे शिलान्यासाङ्गवास्तुपूजनकर्म्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मीति प्रत्युक्तिः आचार्य्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । तथा त्वं मम यज्ञेस्मिन्नाचार्य्यो भव सुव्रत ॥ तथा कृताकृतावेक्षणाय ब्रह्मकर्म्म कर्त्तुं ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे वृतोस्मि । यथा चतुर्मुखो ब्रह्मेत्यादि ब्रह्माणं सम्प्रार्थ्य ऋत्विजश्च वृणुयात् शांतिकाध्यायसप्तशत्यादिपाठकादीन् जापकांश्च वृत्वा अर्घस्थापनं विधाय संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं वास्तुपूजनाख्यं कर्म्म करिष्ये प्रथमं **सर्षपाक्षतैर्भूतोत्सादनं कुर्यात्** यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाःसर्वतो दिशम् । सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म्म समारभे ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद्व्रजन्त्वन्यं स्वीकरोमि व्रजन्त्विमे ॥ इतिभूतोत्सादनं कृत्वा ततः पञ्चगव्येन कुशैः सर्वं गृहं सम्प्रोक्ष्य तत्र यजमानहस्तेन हस्तमितां ग्रहवेदीं निर्माय तत्र **ग्रहादीनावाह्य तदीशाने कलशं संस्थाप्य** तत्र वरुणमावाह्य संपूज्य रक्षासूत्रमभिमन्त्र्य वितानं कृत्वा

ईशानादिकोणचतुष्के चतुरस्रं कृत्वा **कीलकारोपणं कुर्यात्** विशंतु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः। अस्मिन्गृहेऽवतिष्ठन्तु आयुर्बलकराः सदा ॥ इतिमंत्रेण कोणचतुष्के कीलकारोपणं विधाय एवं कीलकारोपपणक्रमेण तत्पार्श्वे **माषबलिं दद्यात्** अग्निभ्योऽप्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तत्समाश्रिता। तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ इति बलिं दत्त्वा ततःपूर्वं वेद्युपरि चतुरस्रे वा कुंकुमादिना सुवर्णरजतशलाकया वास्तुं **लिखेत्**—तत्र शान्ता यज्ञोपवातिनी कान्ता विशाला प्राणवाहिनी सती सुमतिः नन्दा सुभद्रा सुरथा १० इत्योंकारपूर्वकं नमोन्तनामभिः पश्चादारभ्य प्रागन्तउदक्संस्थाः समाङ्गुलत्रयान्तरा दश रेखाः कृत्वा ततः हिरण्या सुजाता लक्ष्मीः विभूतिः विमला प्रिया जया उज्ज्वला विशोका चन्द्राः १० इति नामभिर्दक्षिणारंभा उदग्गताः प्राक्संस्थाः दश रेखाः कृत्वा एकाशीतिपद वास्तुमण्डलं लिखित्वा यथोक्तवर्णैः स्वं स्वं पदं वर्णयित्वा वास्तुमण्डलपश्चिमदिशि स्थण्डिले कुंडे वा पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य ततो मण्डले गत्वा **शिख्यादि देवानावाहयेत्** तत्र संकल्पः (ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्रीछन्दःपरमात्मा देवता, व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभारद्वाजा ऋषयः गायत्रीत्रिष्टुबनुष्टुभश्छन्दांसि अग्निवायुसूर्य्यादेवताः शिख्यादिदेवावाहने विनियोगः) तत्र ईशानादितः मंडलचक्रलिखितांकवत् शिख्यादिदेवाः सर्वे मध्यस्थितब्रह्माभिमुखाः स्थाप्याः यथा ईशाने प्रथमकोष्ठे रक्तवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः शिखिन् इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वाम् आवाहयामि इतिप्रतिमायां पूगीफले दध्यक्षतपुञ्जे वा स्थापयेत् १ तद्वामतः द्वितीयकोष्ठके पीतवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः पर्जन्य इहा० २ तद्वामतस्तृतीये पीतवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः जयन्त इहा० ३ ततश्चतुर्थे पीतवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः कुलिशायुध इहा० ४ ततः पञ्चमे रक्तवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः सूर्य्य इहा० ५ षष्ठे शुक्लवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः सत्य इहा० ६ सप्तमे कृष्णवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः भृश इहा० ७ अष्टमे

शुक्लवर्णे ॐभूर्भुवः स्वः आकाश इहा० ८ नवमे धूम्रवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः वायो इहा० ९ दशमे रक्तवर्णे ॐभूर्भुवः स्वः पूषन् इहा० १० शुक्ले ॐभूः० वितथ इहा० ११ पीते ॐभूः० गृहक्षत इहा० १२ कृष्णे ॐभूः० यम इहा० १३ रक्ते ॐभूः० गन्धर्व इहा० १४ कृष्णे ॐभूः० भृङ्गराज इहा० १५ पीते ॐभूः० मृग इहा० १६ रक्ते ॐभूः० पितृगण इहा० १७ रक्ते ॐभूः० दौवारिक इहा० १८ शुक्ले ॐभूः० सुग्रीव इहा० १९ रक्ते ॐभूः० पुष्पदन्त इहा० २० शुक्ले ॐभूः० वरुण इहा० २१ पीते ॐभूः० असुर इहा० २२ कृष्णे ॐभूः० शोष इहा० २३ पीते ॐभूः० पाप इहा० २४ रक्ते ॐभूः० अहे इहा० २६ रक्ते ॐभूः० मुख्य इहा० २७ कृष्णे ॐभूः० भल्लाटक इहा० २८ शुक्ले ॐभूः० सोम इहा० २९ कृष्णे ॐभूः० सर्प्प इहा० ३० पीते ॐभूः० अदिते इहा० ३१ पीते ॐभूः० दिते इहा० ३२ शुक्ले ॐभूः० आपः इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु ३३ शुक्ले ॐभूः० सावित्र इहा० ३४ शुक्ले ॐभूः० जय इहा० ३५ रक्ते ॐभूः० रुद्र इहा० ३६ कृष्णे ॐभूः० अर्य्यमन् इहा० ३७ रक्ते ॐभूः० सवितः इहा० ३८ शुक्ले ॐभूः० विवस्वन् इहा० ३९ रक्ते ॐभूः० विबुधाधिप इहा० ४० शुक्ले ॐभूः० मित्र इहा० ४१ कृष्णे ॐभूः० राजयक्ष्मन् इहा० ४२ रक्ते ॐभूः० पृथ्वीधर इहा० ४३ शुक्ले ॐभूः० आपवत्स इहा० ४४ मध्ये नवपदे पीतवर्णे ॐभूर्भुवःस्वः ब्रह्मन् इहागच्छेहतिष्ठ पूजार्थं त्वाम् आवाहयामि ४५ ततस्तदुत्तरतो वास्तुप्रतिमायाम् अक्षतपुञ्जे वा सर्पाकारं विलिख्य स्थापयेत् ॐभूर्भुवःस्वः वास्तुपुरुष कपिलजटाभार पृथ्वीधर देवानां प्रधानपुरुष सकलकर्मप्रधानपुरुष सकलकर्म्मप्रसाधक पुष्करकूपोद्यानगृहप्रथमारम्भकाले सर्वसिद्धिप्रदायक सर्वसिद्धदेवमनुष्यैःसम्पूज्यमान गृहस्थाने प्रजापतिक्षेत्रे शीघ्रमागच्छागच्छेति ॥ ततो **बाह्यदेवतानां स्थापनम्** ईशाने धूम्रे ॐ चरकि इहा० १ आग्नेये कृष्णवर्णे ॐ विदारिके

इहा० नैर्ऋत्ये पीतवर्णे ॐपूतने इहा० ३ वायव्ये धूम्रवर्णे ॐपापराक्षसि इहा० ४ पूर्वे रक्तवर्णे ॐस्कन्द इहा० ५ दक्षिणे कृष्णवर्णे ॐअर्य्यमन् इहा० ६ पश्चिमे रक्तवर्णे ॐजृम्भक इहा० ७ उत्तरे पीतवर्णे ॐभू:० पिलिपिच्छ इहा० ८ ॥ सर्वेषामुत्तरत: ॐभूर्भुवःस्व: क्षेत्रपाल इहागच्छेह तिष्ठ ॐनमो भगवते क्षेत्रपालाय त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवाधिनिर्जिताय भास्वद्भासुरकिङ्किणीज्वालामुखाय भैरवरूपिणे तुरु २ गुरु २ लल २ फेंफेंकाररूपिणे हुंफट् ॥ इतिमन्त्रेण क्षेत्रपालमावाहयेत् एवमावाहनं विधाय पूजासंकल्पं कुर्य्यात् अद्येहेत्यादि अमुकोहं गृहारम्भशिलान्यासकर्म्मणि वेद्युपरि शिख्यादिब्रह्मपर्य्यन्तानां पञ्चचत्वारिंशद्देवानां तथा वास्तुपुरुषस्य तथा चरक्यादि अष्टानां देवतानां क्षेत्रपालस्य च पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्व: शिख्यादिपञ्चचत्वारिंशद्देवता: वास्तुपुरुष: चरक्याद्यष्टौबाह्यदेवता: क्षेत्रपालश्च सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु इतिप्रतिष्ठाप्य नाममन्त्रैर्ध्यानावाहनासनपाद्यार्घ्याचमनस्नानवस्त्रयज्ञोपवीतगंधाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलभूषणनीराजनादिभि: पूज्ययेत् यथा ॐशिखिने नम: १ ॐपर्जन्याय नम: २ ॐजयन्ताय नम: ३ ॐकुलिशायुधाय नम: ४ सूर्याय नम: ५ ॐसत्याय नम: ६ ॐभृशाय नम: ७ ॐआकाशाय नम: ८ ॐवायवे नम: ९ ॐपूष्णे नम: १० ॐवितथाय नम: ११ ॐगृहक्षताय नम: १२ ॐयमाय नम: १३ ॐगंधर्वाय नम: १४ ॐभृंगराजाय नम: १५ ॐमृगाय नम: १६ पितृगणाय नम: १७ ॐदौवारिकाय नम: १८ ॐसुग्रीवाय नम: १९ ॐपुष्पदन्ताय नम: २० ॐवरुणाय नम: २१ ॐअसुराय नम: २२ ॐशोषाय नम: २३ ॐपापाय नम: २४ ॐरोगाय नम: २५ ॐअहये नम: २६ ॐमुख्याय नम: २७ ॐभल्लाटकाय नम: २८ ॐसोमाय नम: २९ ॐसर्पाय नम: ३० ॐअदितये नम: ३१ ॐदितये नम: ३२ ॐअद्भ्यो नम: ३३ ॐसावित्राय नम: ३४ ॐजयाय नम: ३५

ॐरुद्राय नमः ३६ ॐअर्य्यम्णे नमः ३७ ॐसवित्रे नमः ३८ ॐविवस्वते नमः ३९ ॐविबुधाधिपाय नमः ४० ॐमित्राय नमः ४१ ॐराजयक्ष्मणे नमः ४२ ॐपृथ्वीधराय नमः ४३ ॐआपवत्साय नमः ४४ ॐब्रह्मणे नमः ४५ ॐवास्तोष्पतये नमः ४६ ॐचरक्यै नमः ४७ ॐविदारिकायै नमः ४८ ॐपूतनायै नमः ४९ ॐपापराक्षस्यै नमः ५० ॐस्कन्दाय नमः ५१ ॐअर्य्यम्णे नमः ५२ ॐजृम्भकाय नमः ५३ ॐपिलिपिच्छाय नमः ५४ ॐक्षेत्रपालाय नमः ५५ इतिचतुर्थ्यन्त-नाममन्त्रैः पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य **वास्तुपूजायां मन्त्रविशेषः ॐवास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशोऽअनमीवो भवानः यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शन्नो भवद्विपदे शं चतुष्पदे** इतिमंत्रेण वास्तुदेवं सम्पूजयेत् **क्षेत्रपालपूजामंत्रः ॐक्षत्रस्य योनिरसि क्षत्रस्य नाभिरसि मा त्वा हिंᳯसीन्मा माहिंᳯसीः** इतिमंत्रेण नाममंत्रेण च पाद्यादिभिः क्षेत्रपालं पूजयेत् ॥ तत ईशानदेशे कलशविधिना कलशं संस्थाप्य तत्र वरुणमावाह्य तथा ग्रहमण्डले ग्रहानावाहयेत् अन्यथा कलशे वा नवग्रहानावाह्य पूजयेत् तत्र संकल्पः—अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम दीर्घायुःप्राप्तिपूर्वकसकलमंगलाभिवृद्धयर्थं शिलान्यासवास्तुपूजनकर्म्मणि पूर्वाङ्गत्वेन ग्रहवेद्युपरि कलशे वा वरुणसहितादित्यादिनवग्रहाणां साधिप्रत्यधिदेवानां पूजनं करिष्ये इतिसंकल्प्य एतन्त इत्यादि ॐभूर्भु-वःस्वः कलशे वरुणसहितादित्यादिनवग्रहाः साधिप्रत्यधिदेवाः सुप्रति-ष्ठिता भवन्तु नाममंत्रैः पाद्यादिनीराजनान्तं ग्रहान्सम्पूज्य **प्रार्थयेत्** ततो होमवेदीसमीपमागत्य ब्रह्मासनादिपर्य्युक्षणान्तं कर्म्म कृत्वा एतन्त इत्यादिना वरदनामाग्निं प्रतिष्ठाप्य सम्पूज्य **द्रव्यत्यागसंकल्पं कुर्यात्** अद्येहेत्यादि वास्तुपूजनशिलान्यासकर्म्मणा यक्ष्ये तत्र आघाराज्यभाग-देवताभ्यः शिख्यादिपञ्चचत्वारिंशद्देवताभ्यः वास्तुपुरुषाय चरक्याद्यष्ट-देवताभ्यः आदित्यादिनवग्रहादिभ्यो महाव्याहृतिदेवताभ्यः स्विष्टकृदग्नये च इदं सम्पादितमाज्यं तथा तिलाज्योदुम्बरसमिद्बिल्वफलादिद्रव्यं मया

परित्यक्तं यथादैवतमस्तु इति द्रव्यत्यागं विधाय तदेवाग्निरित्यादिना मंत्रेण अग्निं पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य ब्रह्मणान्वारब्धो दक्षिणं जान्वाच्य मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा जुहुयात् ॐप्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॐइन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ॐअग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐसोमाय स्वाहा इदं सोमाय ततस्तिलाज्येन प्रत्येकमष्टसंख्यया प्रधानहोमं कुर्य्यात् ॐशिखिने स्वाहा इदं शिखिने १ ॐपर्जन्याय स्वाहा इदं पर्जन्याय २ ॐजयन्ताय स्वाहा इ० ३ ॐकुलिशायुधाय स्वाहा इ० ४ ॐसूर्य्याय स्वाहा इ० ५ ॐसत्याय स्वाहा इ० ६ ॐभृशाय स्वाहा इ० ७ ॐआकाशाय स्वाहा इ० ८ ॐवायवे स्वाहा इ० ९ ॐपूष्णे स्वाहा इ० १० ॐवितथाय स्वाहा इ० ११ ॐगृहक्षताय स्वाहा इ० १२ ॐयमाय स्वाहा इ० १३ ॐगन्धर्वाय स्वाहा इ० १४ ॐभृङ्गराजाय स्वाहा इ० १५ ॐमृगाय स्वाहा इ० १६ ॐपितृगणाय स्वाहा इ० १७ ॐदौवारिकाय स्वाहा इ० १८ ॐसुग्रीवाय स्वाहा इ० १९ ॐपुष्पदन्ताय स्वाहा इ० २० ॐवरुणाय स्वाहा इ० २१ ॐअसुराय स्वाहा इ० २२ ॐशोषाय स्वाहा इ० २३ ॐपापाय स्वाहा इ० २४ ॐरोगाय स्वाहा इ० २५ ॐअहये स्वाहा इदं० २६ ॐमुख्याय स्वाहा इ० २७ ॐभल्लाटकाय स्वाहा इ० २८ ॐसोमाय स्वाहा इ० २९ ॐसर्प्पाय स्वाहा इ० ३० ॐअदितये स्वाहा इ० ३१ ॐदितये स्वाहा इ० ३२ ॐअद्भ्यः स्वाहा इ० ३३ ॐसावित्राय स्वाहा इ० ३४ ॐजयाय स्वाहा इ० ३५ ॐरुद्राय स्वाहा इ० ३६ ॐअर्य्यमणे स्वाहा इ० ३७ ॐसावित्रे स्वाहा इ० ३८ ॐविवस्वते स्वाहा इ० ३९ ॐविबुधाधिपाय स्वाहा इ० ४० ॐमित्राय स्वाहा इ० ४१ ॐराजयक्ष्मणे स्वाहा इ० ४२ ॐपृथ्वीधराय स्वाहा इ० ४३ ॐआपवत्साय स्वाहा इ० ४४ ॐब्रह्मणे स्वाहा इ० ४५ इतिमंत्रैस्तिलाज्यहोमं प्रत्येकमष्टसंख्यया कृत्वा दधिमधुघृताक्तैः उदुंबरसमिद्भिश्च एकैकामाहुतिं जुहुयात् ॥ ततो बिल्वपञ्चकेन घृताक्तेन वास्तोष्पते

इत्यादिमंत्रपंचकेन जुहुयात् ॐवास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशोऽ-अनमीवो भवानः यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे स्वाहा १ ॐवास्तोष्पते प्रतरणो नऽएधि गयस्फानो गोभि-रश्वेभिरिन्दोरजरासः ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व स्वाहा २ ॐवास्तोष्पते शग्मया संसदा तेसक्षीमहिरण्वया गातुमत्या पाहि क्षेम उतयोगे वरन्नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः स्वाहा ३ ॐवास्तोष्पतेऽअमीवहा विश्वा रूपाण्याविशन् सखा सुसेवऽएधि नः स्वाहा ४ ॐवास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणां सत्रं सोम्यानां द्रप्सोभेत्तापुरां शश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां ॐसखा स्वाहा ५ इति बिल्वपंचकहोमं विधाय ततश्चरक्यादिबाह्यदेवताभ्यो २ जुहुयात् ॐचरक्यै स्वाहा इदं चरक्यै १ ॐविदार्य्यै स्वाहा इ० २ ॐपूतनायै स्वाहा इ० ३ ॐपाप-राक्षस्यै स्वाहा इ० ४ ॐस्कन्दाय स्वाहा इ० ५ ॐअर्यम्णे स्वाहा इदं० ६ ॐजृम्भकाय स्वाहा इ० ७ ॐपिलिपिच्छाय स्वाहा इदं पिलि-पिच्छाय ८ ततः तिलाज्येन ॐआकृष्णेनेत्यादिमंत्रैः साधिदेवानां आदित्यादिनवग्रहाणां यथाशक्तिसंख्यया (पृष्ठ ८५-९१) होमं विधाय तत आज्येन भूरादिनवाहुतिहोमं च विधाय संस्रवप्राशनम् पवित्र-प्रतिपत्तिः प्रणीताविमोकः ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानसंकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं शिलान्यासवास्तुपूजनाङ्गहोमकर्मणः साद्गुण्यार्थमपूर्णपूर्णार्थं च इदं पूर्णपात्रं ससुवर्णं ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ब्रह्मा च अकर्न्कर्मेति मंत्राशिषं दद्यात् ॥ ततो वास्तुदेवताभ्यः प्रत्येकं पायस-बलिं दध्यक्षतबलिं वा दद्यात् तत्र संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकोहं सपुत्र-सपरिवारस्य मम यजमानस्य वा आयुरारोग्याप्तिपूर्वकसर्वोपद्रव-शान्त्यर्थं शिख्यादिपञ्चपञ्चाशद्देवताभ्यो नवग्रहेभ्यश्च पायसेन दध्य-क्षतैर्वा बलिदानं करिष्ये । बलिं गृहीत्वा भोभो शिखिन् एनं सदीपं सद्रव्यं पायसबलिं दध्यक्षतबलिं वा गृहाण मम यजमानस्य वा सपुत्र-सपरिवारस्य रक्षाकर्ता आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टि-

कर्ता स्थिरकर्ता भव १ भोभो पर्जन्य एनमित्यादि० २ भोभो जयन्त एनं० ३ भोभो कुलिशायुध एनं० ४ भोभो सूर्य्य एनं० ५ भोभो सत्य एनं० ६ भोभो भृश एनं० ७ भोभो आकाश एनं० ८ भोभो वायो एनं० ९ भोभो पूषन् एनं० १० भोभो वितथ एनं० ११ भोभो बृहक्षत एनं० १२ भोभो यम एनं० १३ भोभो गन्धर्व एनं० १४ भोभो भृङ्गराज एनं० १५ भोभो मृग एनं० १६ भोभो पितृगण एनं० १७ भोभो दौवारिक एनं० १८ भोभो सुग्रीव एनं० १९ भोभो पुष्पदन्त एनं० २० भोभो वरुण एनं० २१ भोभो असुर एनं० २२ भोभो शोष एनं० २३ भोभो पाप एनं० २४ भोभो राग एनं० २५ भोभो अहे एनं० २६ भोभो मुख्य एनं २७ भोभो भल्लाटक एनं० २८ भोभो सोम एनं० २९ भोभो सर्प एनं० ३० भोभो अदिते एनं० ३१ भोभो दिते एनं० ३२ भोभो आपः एनं० सपुत्रसपरिवारस्य मम यजमानस्यवा रक्षाकर्त्र्यः क्षेमकर्त्र्यः आयुःकर्त्र्य शान्तिकर्त्र्यः तुष्टिकर्त्र्यः पुष्टिकर्त्र्यः स्थिरकर्त्र्यो भवत ३३ भोभो सावित्र एनं० शिख्यादिवत् ३४ भोभो जय एनं० ३५ भोभो रुद्र एनं० ३६ भोभो अर्य्यमन् एनं० ३७ भोभो सवितः एनं० ३८ भोभो विवस्वन् एनं० ३९ भोभो विबुधाधिप एनं० ४० भोभो मित्र एनं० ४१ भोभो राजयक्ष्मन् एनं० ४२ भोभो पृथ्वीधर एनं० ४३ भोभो आपवत्स एनं ४४ भोभो ब्रह्मन् एनं सदीपमित्यादि ४५ भोभो वास्तोष्पते० ४६ भोभो चरकि एनं सदीपं पायसबलि दध्यक्षतबलिं वा सद्रव्यं गृहाण मम यजमानस्यवा सपुत्रसपरिवारस्य रक्षाकर्त्री आयुःकर्त्री क्षेमकर्त्री शान्तिकर्त्री तुष्टिकर्त्री पुष्टिकर्त्री स्थिरकर्त्री भव ४७ भोभो विदारिके एनमित्यादि चरकिवत् ४८ भोभो पूतने एनं० ४९ भोभो पापराक्षसि एनं० ५० भोभो स्कन्द एनं० ५१ भोभो अर्य्यमन् एनं० ५२ भोभो जृम्भक एनं० ५३ भोभो पिलिपिच्छ एनं० ५४ अत्रावसरे साधिप्रत्यधिदेवेभ्यो नवग्रहेभ्यश्च एवमेव क्रमेण बलिदानं विधाय क्षेत्रपालाय बलिं दद्यात्

चतुर्वर्त्तिकदीपयुतद्रव्यताम्बूलकृसरान्नानि क्षेत्रपाल बलिः तत्संपाद्य **संकल्पं कुर्य्यात्**—अद्येहेत्यादि अमुकोहं मम यजमानस्य वा सपुत्रसपरिवारस्य रक्षार्थं सर्वारिष्टपरिहारार्थं क्षेत्रपालाय बलिदानं करिष्ये तदंगत्वेन क्षेत्रपालस्य पूजनं करिष्ये कृसरबल्युपरि चतुर्वर्त्तिकं दीपं प्रज्वाल्य बलिसम्प्रोक्ष्य रक्तचन्दनादिभिः पूजयेत् **ध्यानम्**—भ्राजद्वक्त्रजटाधरं त्रिनयनं नीलाञ्जनाद्रिप्रभं दोर्दण्डात्तगदाकपालमरुणस्रग्गन्धवस्त्रावृतम् । घण्टाघुर्घुरमेखलध्वनिमिलद्धुंकारभीमं विभुं वन्दे संहितसर्पकुण्डलधरं श्रीक्षेत्रपालं भजे ॥ इतिध्यात्वा क्षौंक्षेत्रपालाय नमः भूतप्रेतपिशाचडाकिनीशाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय एष सदीपताम्बूलदक्षिणाकृसरान्नबलिर्नमः ॐनमो भगवते क्षेत्रपालाय त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवाधिनिर्जिताय भारभासुरकिंकिणीज्वालामुखभैरवरूपिणे तुरु २ मुरु २ लल २ षष २ फैंफैंकाररूपिणे एनं सदीपं कृसरान्नबलिं गृह्ण २ मां यजमानं वा पाहि २ भो २ क्षेत्रपाल दिशां रक्ष २ बलिं भक्ष २ मम यजमानस्य वा सपुत्रसपरिवारस्य रक्षाकर्ता आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता स्थिरकर्ता भव इति क्षेत्रपालबलिदानं विधाय आचामेत्ॐतत्सत् ॥ **अथ शिलान्यासक्रमः** तत्र-एकविंशद्द्विजातीनां क्षत्त्राणां दशसप्तकम् । त्रयोदशं तु वैश्यानां शूद्राणां तु नवाङ्गुलम् ॥ इति जातिभेदेन शिलाक्रमः **तत्रायं प्रयोगः** ब्राह्मणस्य एकविंशति २१ अङ्गुलिमिता दीर्घा सार्द्धदश १०॥ अङ्गुलिमिता आयता सपादपञ्च ५। अङ्गुलिमिता स्थूला इति ॥१॥ क्षत्रियस्य सप्तदश १७ अङ्गुलिमिता दीर्घा सार्द्धाष्ट ८॥ अङ्गुलिमितायता सपादचतुरंगुलि ४। मिता स्थूलेति ॥२॥ वैश्यस्य त्रयोदश १३ अङ्गुलिपरिमिता दीर्घा सार्द्धषडंगुलि ६॥ मितायता सपादत्र्यंगुलि ३। मिता स्थूलेति ॥३॥ शूद्रस्य नव ९ अंगुलिमिता दीर्घा सार्द्धचतुरंगुलि ४॥ मितायता सपादद्व्यंगुलिमिता २। स्थूलेति ॥४॥ एवं वर्णप्रमाणतः नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णेति पञ्चशिला निर्माय स्वस्वमानशिलाः कुश-

शय्यायां स्थापयेत् मंत्रैःस्नापयेच्च यथा प्रथमं सप्तमृत्तिकया ॐअग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्याऽअयम् अपाᳬरेताᳬसि जिन्वति अथ कलशोदकेन ॐयज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा एष ते यज्ञो यज्ञपते सह सूक्तवाकः सर्व्ववीरस्तं जुषस्व स्वाहा अथ पञ्चगव्येन स्नानम् प्रथमं गायत्र्या गोमूत्रेण गन्धद्वारामिति गोमयेन पयः पृथिव्यामिति दुग्धेन ॐदधिक्राव्ण इति दध्ना ॐघृतवतीति घृतेन ॐ मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावृतू अग्नेरन्तः श्लेषोसि कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामापऽओषधयः कल्पन्तामग्नयः पृथग्मम ज्यैष्ठ्याय सव्रता ये अग्नयः सुमनसोन्तरा द्यावापृथिवी इमे वासन्तिकावृतू अभिकल्पमानाऽइन्द्रमिव देवाऽअभिसंविशन्तु तया देवतयांगिरस्वद्ध्रुवे सीदतम् इति मधुना अथ सर्वोदकेन ॐ आयंगौः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः पितरं च प्रयन्त्स्वः अन्तश्चरति रोचनास्य प्राणदपानतीव्यख्यन्महिषो दिवम् ।। अथ सुवर्णोदकेन ॐहिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ।। अथ वृषशृङ्गोदकेन ॐहविष्मतीरिमाऽआपो हविष्माँ २ ।। आविवासति हविष्मान्देवोऽअध्वरो हविष्मां २ ।। अस्तु सूर्य्यः ।। अथ धान्योदकेन ॐओषधयः समवदन्त सोमेन सह राज्ञा यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तᳬराजन् पारयामसि ।। अथ तीर्थोदकेन ॐ इमम्मे वरुण श्रुधी हवमध्या च मृडय त्वामवस्युराचके ।। अथ पंच सुगन्धोदकेन ॐगन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ।। एभिर्मन्त्रैः संस्नाप्य अथान्यत्प्रकारेणापि स्नापयेत् तप्तोदकेन स्नानम् १ शीतलोदकेन २ पयसा ३ गोमयेन ४ सिद्धार्थोदकेन ५ भस्मना ६ पञ्चगव्येन ७ सर्वौषधिभिः ८ शर्करया ९ हिरण्योदकेन १० कुशोदकेन ११ तीर्थोदकेन १२ पञ्चसुगन्धोदकेन १३ वृषभशृङ्गोदकेन १४ पञ्चामृतेन १५ गङ्गामृत्तिकया १६ अगरुणा १७ कर्पूरेण १८ कस्तूरिकया १९ कुङ्कुमेन

२० फलोदकेन २१ पञ्चपल्लवैः २२ पुष्पोदकेन २३ इति संस्नाप्य सरलासने निवेश्य पञ्चसुगन्धिनानुलिप्य सुवर्णादिशलाकया नन्दाशिलायां पद्मं लिखेत् भद्राशिलायां सिंहासनम् जयायां तोरणम् रिक्तायां कूर्म्मम् पूर्णायां चतुर्भुजं विष्णुं विलिखेत् इति देवताः लिखित्वा वस्त्रेणाच्छाद्य तत्समीपे **पञ्चकुम्भानावाहयेत्** प्रथमं पद्मनाम कुम्भम् १ महापद्मनामकुम्भम् २ शंखम् ३ मकरम् ४ समुद्रनामककुम्भमावाहयेत् ५ एवं कुम्भानावाह्य पद्मकुम्भोदकं गृहीत्वा नन्दाशिलायामभिषेकं कुर्यात् मंत्रः—**आब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाराष्ट्रे राजन्यः शूर इष्व्योऽतिव्याधी महारथो जायतां दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुःसप्तिः पुरन्धिर्योषा जिष्णू रथेष्ठाः सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो** जायतां निकामे **निकामे नः पर्जन्योऽभिवर्षतु फलवत्यो न ओषधयः पच्यन्ताम् योगक्षेमो नः कल्पताम्** १ ततो महापद्मकुम्भोदकेन भद्राशिलायामभिषेकमन्त्रः ॐ**ब्रह्मयज्ञानम्प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः सबुध्न्या उपमा अस्यविष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः** २ ततःशंखनामककुम्भोदकेन जयाशिलायामभिषेकमंत्रः ॐ**विष्णो रराटमसि विष्णो श्नप्त्रेस्थो विष्णो स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवेत्वा** ३ ततो मकरनामककुम्भोदकेन रिक्ताशिलायां स्नानमंत्रः ॐ**यमाय त्वा मखाय त्वा सूर्य्यस्य त्वा तपसे देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु पृथिव्याः सꣳस्पृशस्पाहि** ४ ततः समुद्रनामककलशोदकेन पूर्णाशिलायां स्नानमंत्रः ॐ**इमं देवाऽअसपत्नꣳसुवध्वं महते क्षत्राय महते ज्येष्ठयाय महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष वोमी राजा सोमोस्माकं ब्राह्मणानाꣳराजा** ५ इतिशिलाभिषेकं कृत्वा पुनः नन्दायां ब्रह्माणं भद्रायां विष्णुम् जयायां रुद्रम् रिक्तायामीश्वरम् पूर्णायां सदाशिवम् आवाहयेत् ॐभूर्भुवःस्वः ब्रह्मणे नमः ॐविष्णवे नमः ॐरुद्राय नमः ॐईश्वराय नमः ॐसदा

शिवाय नमः इतिपञ्चमंत्रैः पाद्यादिभिः सम्पूज्य शिलानामावाहनं कुर्य्यात्। प्रथमं नन्दाया आवाहनम् तत्र मंत्रः ॐनाभिर्मे चित्तं विज्ञानं पायुर्मेऽपचितिर्भसत् आनन्दनन्दावाण्डौ मे भगः सौभाग्यं पसः १ ततो भद्रावाहनम् ॐभद्रं कर्णेभिःशृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्य्यजत्राः स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः २ अथ जयावाहनम् ॐजातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानावेव सिन्धु दुरितात्यग्निः ३ अथ रिक्तावाहनम् ॐविज्यन्धनुःकपर्दिनो विशल्यो बाणवाँ २॥ उत अनेशन्नस्य या इषवऽआभुरस्यनिषङ्गधिः ४ अथ पूर्णावाहनम् ॐपूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्ज्जꣳशतक्रतो ५ एभिर्मन्त्रैरावाह्य एभिरेव पाद्यादिनीराजनान्तं सम्पूज्य सुवर्णवस्त्रादिभिरलंकृत्य ततः शिलानामभिः प्रत्येकं घृतादिना अष्टसंख्यया होमयेत् ॐनन्दायै स्वाहा ८ ॐभद्रायै स्वाहा ८ ॐजयायै स्वाहा ८ ॐरिक्तायै स्वाहा ८ पूर्णायै स्वाहा ८ इतिहोमं विधाय ततः पुर्णाहुतिं कुर्यात् तत आचार्य्यः प्रासादभूमिं गत्वा ईशानादिप्रादक्षिण्येन तासां नामभिः हस्तमितखातं गर्त्तं कारयित्वा दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यात् ततः पूर्वादिदिक्षु दशदिक्पालानां नाममंत्रैर्वैदिकमंत्रैरावाहनादि पूजनं विधाय सप्तधान्यच्छागासृग्मांसदधिमधुघृतमिश्रितभक्त वा सदीपं संस्थाप्य बलिदद्यात् पूर्वं पूर्वे इन्द्रं प्रार्थयेत्—इन्द्रः सुरपतिश्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः। शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमोनमः॥ इन्द्राय सांगाय सायुधाय सपरिवाराय सशक्तिकाय नमः एनं बलिसमर्पयामि भो २ इन्द्र दिशं रक्ष २ बलिं भक्ष २ यजमानस्यायुःकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता क्षेमकर्ता भव बलिना सह पञ्चवर्णपताकां च गृहाण इतिदत्त्वा आचम्य आग्नेय्यामग्निं प्रार्थयेत्—ॐआग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः। धूम्रकेतुर्ध्वजो यस्य तस्मै नित्यं नमोनमः॥ अग्नये साङ्गाय० एनं सदीपं बलिं समर्पयामि भो २ अग्ने दिशं रक्ष

२ बलिं भक्ष २ यजमानस्यायुःकर्ता० रक्तपताकां च गृहाणेति दत्त्वा आचामेत् ३ **ततः नैर्ऋत्ये**–निर्ऋतिं खड्गहस्तं च सर्वलोकैकपावनम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ निर्ऋतये साङ्गाय सशक्तिकाय एनं सदीपं बलिं समर्पयामि भो २ निर्ऋते दिशं रक्ष २ बलिं भक्ष २ यजमानस्यायुःकर्ता० नीलवर्णपताकां च गृहाणेति दत्त्वाचामेत् ४ **ततः पश्चिमे**–पाशहस्तं च वरुणमर्णसंघातमीश्वरम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ वरुणाय सांगाय० एनं० भो २ वरुण० श्वेतपताकां च गृहाणेति दत्त्वाचामेत् ५ **ततो वायव्ये**–वायुमाकाशगं चैव पावनं मृगवाहनम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ वायवे सांगाय एनं० भोभो० हरितपताकां च गृहाणेति दत्त्वाचामेत् ६ **तत उत्तरदिशि**–सर्वनक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यवस्थितः । **तस्मै** सोमाय देवाय कुबेराय नमोनमः ॥ कुबेराय साङ्गाय० एनं० भोभो० हरितपताकां च गृहाणेति दत्त्वाचामेत् ७ **तत ईशानदिशि**–वृषभस्कन्धमारूढं शूलहस्तं पिनाकिनाम् । आवाहयामि यज्ञेस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ईशानाय साङ्गाय एनं० भोभो० श्वेतपताकां च गृहाणेति दत्त्वाचामेत् ८ **ततः पूर्वेशानयोर्मध्ये**–पद्मपाणिश्चतुर्मूर्तिर्वेदव्यासः पितामहः । यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मैनित्यं नमोनमः । ॐब्रह्मणे साङ्गाय० एनं पायसबलिं० भोभो० ब्रह्मन्० श्वेतपताकां च गृहाण आचम्य ९ **नैर्ऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये**–अनन्तरूपिणा येन विष्णुना सचराचरम् । पुष्पवद्धारितं नित्यं तस्मै तुभ्यं नमोनमः ॥ ॐअनन्ताय साङ्गाय० भोभो अनन्त० रक्तपताकां च गृहाण १० एवं दशदिक्पालेभ्यो बलिं दत्त्वा आचम्य उत्तराभिमुखो भूत्वा यजमानः पाणिपुटकद्वयेन बलिशेषमादाय **मन्त्रं पठेत्**–देव्यो देवा मुनीन्द्राःसभुवनपतयो मानवाःसर्वसिद्धाः। यक्षा रक्षांसि नागा गरुडमुखखगा गुह्यका देवदेवाः ॥ योगिन्यो देववेश्या हरिदधिपतयो मातरो विघ्ननाथाः । प्रेता भूताःपिशाचाः पितृवनजगताःसाधिपाःक्षेत्रपालाः १ गन्धर्वाःकिन्नराःसर्वे गुह्यकाः-

पितरो ग्रहाः । कूष्माण्डाःपूतनारोगास्तथा वेतालकाः शिवाः २ असृक्पीताश्च पिशितभक्ष्याश्चान्यान्यनेकशः । यत्र तत्र स्थिताः सर्वे तृप्ता यान्तु बलिर्नमः ३ इतिमंत्रै सर्वेभ्यो बलिं दत्वा हस्तौ पादौ प्रक्षाल्याचम्य ततः शिलास्थानमागत्य **आधारशिलां विन्यस्य प्रार्थयेत्**– ॐविश्वे त्वं कमले भूते पृथिवी लोकधारिणी । यज्ञार्थे शोभिता देवि प्रसीद परमेश्वरि ॥ तस्मात्त्वा खनये देवि सानुकूला मखे भव । सर्वदेवमयी भूमिः सर्वदेवरसान्विता ॥ इति भूमिं सम्प्रार्थ्य तत्र गर्त्तं कृत्वा सर्पाकारं वास्तुपुरुषं लिखित्वा प्रतिष्ठाप्य **ध्यायेत्**–आवाहयाम्यहं देवं भूमिस्थं चाप्यधोमुखम् । वास्तुनाथं जगत्प्राणं पूर्वस्यां दिशमाश्रितम् ॥ इत्यावाह्य ॐ**वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवानः यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शन्नो भव द्विपदे शञ्चतुष्पदे** ॥ इतिमन्त्रेण सम्पूज्य **प्रार्थयेत्**–वास्तोष्पते नमस्तेस्तु भूमिशय्यारत प्रभो । मद्गृहे धनधान्यादिसमृद्धिं कुरु सर्वदा ॥ ततःसुलग्ने समागते लग्नदानं विधाय स्वस्तिवाचनं पठित्वा गीतवादित्ररवे जायमाने देवपितृब्राह्मणान्नमस्कृत्य **शिलास्थापनं कुर्य्यात्** तदुक्तं शिवेन– ऐशान्यां विन्यसेत्पूर्वं ब्राह्मणानां वरानने । अन्येषामपि वर्णानामाग्नेय्यां दिशि विन्यसेत् ॥ मध्ये पूर्णां न्यसेद्विप्रो गृहारंभे विशेषतः । इति । तत्र प्रथमं ईशाने आधारशिलोपरि मध्वाज्यपारदपञ्चरत्नगर्भितं पिहितमुखं पद्मकलशं निधाय गन्धाक्षतपुष्पादिभिर्नाममन्त्रेण सम्पूज्य आधारशिलां सदाशिवरूपिणीं तेजोमयीं ध्यात्वा **प्रतिष्ठापयेत्** एतन्तइत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः आधारशिले सुप्रतिष्ठिता भव । मृदा दृढीकृत्य ततः पद्मकलशोपरि **नन्दां विन्यस्य पूजयेत्**–नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामत्र स्थापयाम्यहम् । प्रासादे त्विह सन्तिष्ठ यावच्चन्द्रार्कतारकाः । आयुःकामं श्रियं देहि देववासिनि नन्दिनि । अस्मिन् रक्षा त्वया कार्या प्रासादे यत्नतः सदा ॥ **इतिपठित्वा** विन्यस्य ॐ**स्थिरो भव वीड्वङ्ग आशुर्भव वाज्यर्व्वन् पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहणः**

ॐशिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः मा द्यावापृथिवी अभिशोचीर्मान्तरिक्षं मा वनस्पतीन् इति मंत्राभ्यां स्थाप्य गन्धादिभिः सम्पूजयेत् इतिनन्दास्थापनम् ॥ तत आग्नेयकोणे मध्वाज्यपारदपञ्चरत्नगर्भितं पिहितमुखं महापद्मकलशं आधारशिलोपरि निधाय गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य आधारशिलां सदाशिवरूपिणीं ध्यात्वा प्रतिष्ठा एतन्त इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः आधारशिले सुप्रतिष्ठिता भव मृदा दृढीकृत्य प्राक्शिरसं भद्राशिलां संस्थाप्य स्थिरो भवेत्यादिमंत्राभ्यां सुसंस्थितां कृत्वा गन्धपुष्पाक्षतैः संपूजयेत् एवं नैर्ऋत्यकोणे आधारशिलोपरि मध्वाज्यपारदयुक्तपंचरत्नगर्भितं पिहितमुखं शंखनामककुम्भं निधाय गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य आधारशिलां सदाशिवरूपिणीं ध्यात्वा एतंत इत्यादि ॐभूर्भुवःस्वः आधारशिले सुप्रतिष्ठिता भव मृदा दृढीकृत्य प्राक्शिरसं जयाशिलां स्थिरो भवेत्यादि मंत्रेण संस्थाप्य गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य प्रणमेत् ॥ ततो वायव्यकोणे आधारशिलोपरि मध्वाज्यपारदपंचरत्नगर्भितं पिहितमुखं मकरनामककुम्भं निधाय गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य आधारशिलां सदाशिवरूपिणीं ध्यात्वा प्राक्शिरसं रिक्ताशिलां संस्थाप्य ॐस्थिरोभवेति मंत्रेण सुप्रतिष्ठाप्य गन्धपुष्पाक्षतैः पूजयेत ४ ततो मध्ये आधारशिलोपरि समुद्रनामकं कुम्भं मध्वाज्यपारदपञ्चरत्नगर्भितं पिहितमुखं निधाय गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य आधारशिलां सदाशिवरूपिणीं ध्यात्वा प्राक्शिरसं पूर्णाशिलां स्थिरोभवेत्यादिना संस्थाप्य गन्धाक्षतपुष्पैः पूजयेत् ५ पञ्चशिलासु अष्टधातूंश्च निक्षिप्य ततः क्रमेण ॐनन्दायै नमः १ ॐभद्रायै नमः २ ॐजयायै नमः ३ ॐरिक्तायै नमः ४ ॐपूर्णायै नमः ५ सदीपं पायसंबलिं दत्वा हस्तौ पादौ प्रक्षाल्याचम्य **अघोरमंत्रेणाष्टोत्तरशतंघृतं होमयेत्** ततः सर्वप्रायश्चित्तादिहोमकर्म समाप्य शान्तिकाध्यायं पठित्वा शिख्यादिदेवानां वास्तुपुरुषस्य क्षेत्रपालस्य च पूर्ववत्पूजनं विधाय सपत्नीकः सुपुत्रपौत्रो यजमानः प्राङ्-

मुखायोदङ्मुखाय वा आचार्य्याय गां दद्यात् ब्रह्मणे ऋत्विग्भ्यश्च यथ। शेन सुवर्णादिदक्षिणां दद्यात् ततो **भूयसीं संकल्पयेत्** अद्येहेत्यादि अमुकराशिः सपत्नीपुत्रपौत्रोऽहं कृतैतच्छिलान्यासवास्तुपुरुषस्थापन-कर्मणः सांगफलप्राप्तये साद्गुण्यार्थं च इमां भूयसीं दक्षिणां भोजनं च नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नटनर्त्तकगायकदीनानाथेभ्यश्च विभज्य दास्ये इतिसंकल्प्य दद्यात् **भोजयेच्च** ततः सपत्नीकं यजमानं आचार्य्या-दयो ब्राह्मणाः कलशोदकेन वैदिकैः पौराणैश्च मन्त्रैरभिषिचेयुः ततो यजमानः सहस्रधारया सचैलं स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः आसन उपविशेत् आचार्यादयश्च तिलकमंत्रपाठादिकं कुर्य्युः यजमानश्च घृतच्छाया-दर्शनं कृत्वा ब्राह्मणान्प्रणम्य यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थि-वीम् । इष्टकामसमृद्धयर्थं पुनरागमनाय चेति देवान्विसृज्य यस्यस्मृत्येति-पठेत् ।। ततो दैवज्ञबोधिते सुलग्ने सपत्नीको यजमानः स्वगृहदेवान्भूमि-देवांश्च प्रणम्य सदुग्धजलां कर्करीं पत्नीहस्ते दत्त्वा पीवरां वर्त्तिकां प्रज्वाल्य दासीहस्ते अग्रे दत्त्वा मार्गे जलं सिंचत्यास्त्रिया अञ्चलग्रंथि बद्ध्वा पुस्तकपुत्रादिसहितो मङ्गलकलशान्वितो गृहमेकवारं प्रदक्षिणी-कृत्य मङ्गलगीतवादित्रतूर्यघोषेण प्रसन्नमना देहलीसमीपमागत्य देवताःप्रणम्य **लग्नदानं कुर्य्यात्** संकल्पः अद्येहेत्यादि अमुकःसपत्नी-कोऽहं गृहप्रवेशलग्नाद्यत्रकुत्रस्थितादित्यादिनवग्रहाणां दुष्टानां दुष्टफलो-पशांत्यर्थं शुभानां शुभफलाधिक्यप्राप्तये इमां दक्षिणां दैवज्ञाय दास्ये इति दत्त्वा गृहाभ्यन्तरे प्रविश्य पुण्याहं वाचयित्वा जीवमातृपूजनं विधाय दक्षिणां दत्त्वा महानीराजनं तिलकं च कृत्वा सुहृद्बन्धुयुतो भुञ्जीत ततः संध्यासमये अश्वत्थपत्रसहितेन सूत्रेण प्रादक्षिण्येन प्रवेष्ट्य शेषकलशोदकेन गृहं स्नापयित्वा गृहोपरि पताकारोपणं कृत्वा महाध्वजं नूपुरसहितं एकादशहस्तप्रमाणं गृहदेहलीमध्यभूमौ आरोप-येत् प्रणम्य तत्र क्षेत्रपालाय बलिदद्यात् **तत्रमंत्रः** ॐनमो भगवते वास्तु-पुरुषाय कपिलजटाभाराय पृथ्वीधराय देवानां प्रधानपुरुषाय सर्वकर्म्म-

प्रसाधकाय पुरोद्यानप्रथमगृहारम्भगृहप्रवेशकाले सर्वसिद्धिप्रदायकाय सर्वसिद्धमनुष्यैः सह पूज्यमानगृहस्थाने शीघ्रमागच्छागच्छ इतिध्यात्वा **बलिंसमर्पयेत्** ॐनमो भगवते क्षेत्रपालाय त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवतानिर्जितमारभासुरनेत्रस्वांगकिंकिणीज्वालामुखरूपभैरवरूपिणे तुरु २ मुरु २ लल २ षष २ फें २ कारपूरितदिङ्मुखमहावहो अद्य कर्त्तव्यगृहारम्भगृहप्रवेशे इमं सदीपं माषान्नदध्यक्षतबलिं गृह्ण २ मां यजमानं वा सपुत्रसपरिवारं रक्ष २ बलिं भक्ष २ आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता तुष्टिकर्ता पुष्टिकर्ता भव, इतिमन्त्रेण क्षेत्रपालाय बलिं दद्यात् ततः सन्ध्यासमये **भूतबलिदानमन्त्रः** भो भो भूतप्रेतडाकिनीपिशाचवेतालादिपरिग्रहाः एनं कृसरान्नबलिं भक्षत यजमानं रक्षत आयुःकर्त्तारः क्षेमकर्तारः शान्तिकर्त्तारः तुष्टिकर्त्तारः पुष्टिकर्त्तारो भवत इति भूतबलिं दक्षिणस्यां दिशि दद्यात् । ततो गृहे यथासुखं पञ्चरात्रपर्यन्तं शयनाशनादि निरवच्छेदेन कर्त्तव्यम् । इतिशिवम् ॥

इति शिलान्यास-वास्तुपूजन-गृहप्रवेश-विधानम् ॥

अथ शिलान्यासादिकर्म्मणि सामग्रीसूचिका

शिख्यादिपञ्चचत्वारिंशत् ४५ चरक्याद्यष्ट ८ आदित्यादि नव ९ वरुण १ देवानां प्रतिमाः पूगीफलानि वा, वास्तुपुरुषप्रतिमा सपकारा १, सुवर्णशलाका १ ताम्रकलशाः ५, अष्टपातवः कलशमुखपिधानाय ताम्रस्थाल्यः ५, आज्यस्थाली १ चरुस्थाली १, ताम्रदीपाः ५, नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा इति पञ्चशिलाः ५, आधारशिलाः ५, मध्वाज्यम् पारदम्, स्रुव, प्रणीता, प्रोक्षणी, वास्तुपताका, पञ्चवर्णा रक्ता कृष्णा नीला श्वेता धूम्रा हरिता श्वेता रक्ता पीता चेति. दिक्पालपताका दश, भद्राध्वजः पञ्चवर्णः सिककिणीकः १, वेदीद्वयाय वितानद्वयम्, नवग्रहवेदी १, वास्तुमण्डलवेदी हस्तोच्छ्रया हस्तविस्तृता १, बिल्वपरिघयः ४, सरलसमिधः, सर्वौषध्यः सप्तमृत्तिकाः, सप्तधान्यानि, पञ्चपल्लवाः, पञ्चरत्नानि, पञ्चसुगन्धयः, कस्तूरिका, केसरम्, कर्पूरम्, श्रीखण्डचन्दनम् अगुरुः, पञ्चवर्णसूत्रम्, श्रीफले २, होमार्थबिल्वफलानि ५, गव्यं घृतं द्वादशसेटकपरिमितम्, पञ्चप्रस्थमितास्तिलाः, आचार्य्यब्रह्मवरणार्थं उपर्णा धौतवस्त्रयज्ञोपवीतादि, पुष्पमालाः, सदस्यर्त्विक शान्तिकाध्यायसप्तशत्यादिपाठजपकर्तॄणां वरणसामग्रीच

पूर्णपात्रद्वयम्, उदुंबरसमिधः, बलिदानार्थं पायसम्, क्षेत्रपालबलिदानार्थं माषभक्तम् ग्रहहोमार्थं अर्कादिसमिधस्तिलाज्यं वा गोदानार्थं सवत्सा पयस्विनी च गौः, अभिषेकार्थ-मष्टकुंभसहस्रधाराः, रक्षासूत्रम्, घृतच्छायापात्रम्, भूयसीदक्षिणा, ब्राह्मणभोजनं चेति सामग्रीसूचिका ॥

❀ समाप्तोऽयं कर्मकाण्डप्रदीपस्य प्रथमो भागः ❀